

Politički i etnički sukobi u Rijeci od 1905. do 1907. godine prema novinama iz jadranske regije

Šuran, Vanesa

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:879423>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

POLITIČKI I ETNIČKI SUKOBI U RIJECI OD 1905. DO 1907. GODINE
PREMA NOVINAMA IZ JADRANSKE REGIJE

(Diplomski rad)

Studentica: Šuran Vanesa

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

POLITIČKI I ETNIČKI SUKOBI U RIJECI OD 1905. DO 1907. GODINE
PREMA NOVINAMA IZ JADRANSKE REGIJE

(Diplomski rad)

Mentor: prof. dr. sc. Giovanni D'Alessio

Studentica: Šuran Vanesa

Rijeka, 2016.

Sadržaj

Uvod.....	6
1. Povijest Rijeke do 1848. godine	10
2. Događaji u Habsburškoj Monarhiji i Rijeci od 1848.-1866. godine	12
3. Austro-Ugarska Nagodba 1867. godine i Riječka krpica.....	16
4. .Post-nagodbeno stanje u Austro-Ugarskoj Monarhiji.....	19
4.1. Riječki provizorij i riječko-mađarska idila	21
4.2. Kraj Idile	25
5. Austro-ugarska i vanjska politika krajem 19. stoljeća	28
5.1. Početak krize dualizma	29
5.2. Talijanski utjecaj.....	30
6. Rijeka početkom 20. stoljeća	32
6.1. Zaoštrenje krize dualizma i neredi u Hrvatskoj 1903. godine.....	34
6.2. Ponovno okretanje Mađarima	35
6.3. Riječka rezolucija.....	36
7. Politički i etnički sukobi u Rijeci od 1905. do 1907. godine	37
7.1. L'Eco dell'Adriatico	42
7.1.1. Mađarsko-riječki sukobi 1906. i 1907. godine.....	43
7.1.2. Odnos prema riječkoj autonomiji.....	45
7.1.3. Odnos prema talijanskom elementu u Rijeci	46
7.1.4. Stav prema vanjskoj politici.....	49
7.1.5. Hrvati u Rijeci prema <i>L'Eco dell'Adriatico</i>	50
7.1.6. Intervju sa Zanellom, Viom, Dall'Astom i Grossichem.....	51
7.2. Il Giornaletto di Pola.....	55
7.2.1. Prolazak društva „Sokol“ kroz grad Rijeku 1906. godine	55
7.2.2. „Gli eterni barbari“.....	58
7.2.3. Vanjska pomoć.....	61
7.3. Slavenska Misao	62
7.3.1. Sokolske demonstracije – druga istina?	63
7.3.2. Dvojezični natpisi i krah Riječke rezolucije	64
7.3.3. Frano Supilo i „novinski rat“	66
7.3.4. Odnos prema Talijanima i Mađarima	69
8. Zaključak.....	72
9. Literatura.....	73

SAŽETAK

U ovom radu prikazani su politički i etnički sukobi u Rijeci 1906. i 1907. godine na temelju novina L'Eco dell'Adriatico, Il Giornaletto di Pola te Slavenska Misao koje su izlazile u Puli i Trstu, kozmopolitskim gradovima koji su zajedno sa Rijekom dijelili vrlo kompleksne nacionalne strukture u multinacionalnoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Nadalje, s obzirom da je veliku ulogu u tim sukobima imao utjecaj unutarnje i vanjske politike Austro-Ugarske monarhije prikazan je i razvoj događaja na nivou Austro-Ugarske monarhije još od postrevolucionarnih godina te njihov direktan utjecaj na događaje i političku situaciju u gradu Rijeci. Također, u rad je ukomponiran i hrvatski i talijanski utjecaj i njihov povijesni kontekst koji je jednako imao utjecaja na događaje u Rijeci s obzirom da su i Hrvati i Talijani bili dijelom strukture stanovništva Rijeke. Kroz analizu članaka prikazani su odnosi riječkog stanovništva sa Mađarima, Hrvatima i Talijanima, kao i razna druga politička i nacionalna pitanja koja su u gradu kulminirala nasiljem i sukobima 1906. i 1907. godine.

Ključne riječi: corpus separatum, autonomija, fiumanski identitet, Sokol, Austro-Ugarska, iredentizam

Uvod

Politički i etnički sukobi u Rijeci 1906. i 1907. godine posljedica su velikih promjena na političkom, kulturnom i ekonomskom polju u 19. stoljeću diljem Europe. Upravo iz tog razloga u svrhu prikazivanja uzroka zbog kojih je došlo do ovih događaja, ovim radom obuhvaćena je i politička situacija u Habsburškoj Monarhiji od 1848. do 1867. godine, odnosno u dualističkoj Austro-Ugarskoj monarhiji sve do 1907. godine. Promjene na nivou čitave Monarhije direktno su se odražavale i u najmanjim sredinama, pa tako i u gradu Rijeci koji je u tom razdoblju predstavljao vrlo važan dio teritorija, posebice za Ugarsku. Nadalje, promjene u ideološkim i društvenim aspektima poput jačanja građanske buržoazije, izgradnje nacija i nacionalizma koje su postepeno obuhvatile područje čitave Austro-Ugarske monarhije ali i njezinih susjednih zemalja, također su prikazane kao i njihov utjecaj na grad Rijeku čija je kompleksna struktura stanovništva rezultirala brojnim političkim i nacionalnim napetostima između Hrvata, Talijana, Mađara i *Fiumana*. Posebnost Rijeke je i upravo postojanje *fiumanskog* identiteta isključivo vezanog uz grad Rijeku koji se temelji na statusu koji je Rijeka stekla dodjeljivanjem titule *corpusa separatuma* čime je osigurala svoju autonomiju, te talijanskog karaktera i njegovanju talijanske kulture. Uz ove dvije karakteristike, uvelike se ističe i ona ekonomska – *Fiumani* su u Rijeci oblikovali zatvorenu zajednicu koja se temeljila na financijskim povlasticama u sklopu trgovine, brodogradnje i ostalih poslova koji su bili zastupljeni u gradu. Brojni aspekti građanskoga života u gradu bili su uvjetovani financijskim mogućnostima stanovnika pa se postavlja pitanje je li zaštita povlaštene, financijski dobro situirane građanske klase uvjetovala oblikovanje nacionalnog identiteta *Fiumana* i u kojoj je to mjeri uopće bio nacionalni identitet, ili se u skladu sa stvaranjem nacionalnih država, nacionalnim aspiracijama i Hrvata i Mađara, na temelju riječke autonomije oblikovao pravi nacionalni osjećaj pripadnosti nekome gradu.

U prikazu događaja na nivou Habsburške Monarhije koji se odnose na postrevolucionarno razdoblje do sklapanja Austro-ugarske nagodbe koristila sam brojnu literaturu koja se odnosi na povijest Europe i svijeta od različitih autora poput Jochena Bleickena, J. M. Robertsa, E. J. Hobsbawma i Norman Daviesa. Nadalje, u prikazu događaja i različitih perspektiva vezanih uz Habsburšku Monarhiju koristila sam djela autora poput Kanna, Taylora i Judsona. O specifičnom mađarskom nacionalizmu na temelju kojeg su Mađari kroz gotovo čitavo 19. i početak 20. stoljeća

nastojali postići nacionalnu i državnu ravnopravnost unutar Austro-Ugarske, detaljno doznajemo od Setona-Watsona (1908), koji je opisao mađarsku politiku pod pseudonimom Viator Scotus.

Hrvati su u gradu Rijeci i njezinim podopćinama činili većinsko stanovništvo, te s obzirom na teritorijalni položaj Rijeke neophodno je prikazati i događaje na području Hrvatske i Slavonije, kao i Dalmacije i Istre i njihov utjecaj na grad Rijeku. U tome je bila značajna literatura autora Jaroslava Šidaka, Mirjane Gross et al, kao i ponovno dijela Setona-Watsona u koja detaljno govore o južnoslavenskom pitanju i njegovoj povezanosti sa Habsburškom Monarhijom te o nacionalizmu na području Balkana.¹ O posljednjoj tematici govorila je i Barbara Jelavich (1981) iz kojeg se također mogu uočiti uzročno-posljedične veze rastućih nacionalnih tenzija na Balkanu tijekom 19. i 20. stoljeća. S obzirom na veliku prisutnost talijanske nacionalne manjine na istočnoj-obali Jadrana i njihovu veliku ulogu posebice u Rijeci, Istri i Dalmaciji, prikazani su i odnosi Kraljevine Italije i Austro-Ugarske, kao i utjecaj Kraljevine Italije i politike iredentizma na spomenute teritorije prema Smith Macku (1959) u njegovoj detaljnom prikazu povijesti Italije.

Naposljetku, pitanjem Rijeke, njezinog posebnog statusa, riječko-mađarskim odnosima, riječkim Hrvatima i Autonomasima o čemu će govoriti ovaj rad bavilo se mnogo autora koji su mi uvelike pomogli u prikazu kompleksne riječke situacije. Posebice bi naglasila doktorsku disertaciju Ljubinke Toševe Karpowicz (1986) koja detaljno opisuje riječko-mađarsko-hrvatske odnose u Rijeci, kao i članke Williama Klingera². Oba su autora dala detaljan uvid u kompleksnost nacionalnih odnosa u gradu Rijeci kao i posebnosti riječke građanske elite koja se temeljila na ekonomskim povlasticama. Zatim, o hrvatskom elementu u Rijeci najviše doznajemo iz Povijesti Rijeke (1988), opsežnom dijelu od nekoliko autora koji su dali detaljan uvid u događaje u Rijeci od njezinog postojanja pa sve do kraja 20. stoljeća, a o talijanskom i mađarskom elementu u Rijeci detaljno je govorila Ilona Fried u svome dijelu *Fiume, città della memoria*.

Odgovor na pitanje o tome na koji način je utjecala situacija u Austro-Ugarskoj monarhiji u širem smislu te talijanska i hrvatska politika na događaje u Rijeci 1906. i 1907. godine kada je u

¹ Šidak J., Gross M., Karaman I., Šepić D. (1968) *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb: Školska knjiga.
Seton –Watson, R. W. (1918) *The rise of Nationality in the Balkans*, New York: E. P. Dutton and Company.
Seton-Watson, R. W. (1911) *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London: Constable & Co. Ltd.

² Klinger, W. (2001) *La nascita dei movimenti nazionali a Fiume, Rijeka u stoljeću velikih promjena*, Rijeka: Edit.
Klinger, W. (2012) *Dall' autonomismo alla costituzione dello stato: Fiume 1848-1918.*, u: *Forme del politico. Studi di storia per Raffaele Romanelli*, Roma: Viella.

do tada, mirnom, kozmopolitskom gradu zavladao nasilje koje je gotovo rezultiralo opsadnim stanjem, prikazala sam iz drugačije perspektive na temelju izvora periodike koja je izlazila na području Istre i Trsta, a to su novine *L'Eco dell'Adriatico*, *Il Giornaletto di Pola* te *Slavenska Misao*. Iako je u Rijeci u to vrijeme izlazilo mnoštvo novina među kojima su najzastupljenije bile *La Bilancia* i *Novi List*, periodika iz ova dva susjedna područja za grad Rijeku mogla je pružiti specifičan pogled na događaje u Rijeci tih godina. Čitajući tu periodiku može se primijetiti da su događaji u Rijeci te općenita politička situacija u gradu vrlo zastupljeni u navedenim novinama koje su također izlazile u gradovima sa sličnom strukturom stanovništva, a ujedno i sličnim sukobima među stanovništvom. U literaturi, sukobi 1906. i 1907. godine pretežno su ukratko opisani kao nasilan prolazak Sokolaša kroz grad Rijeku na putu prema Zadru koji su rezultirali prosvjedima i neredima, no detaljnog opisa situacije nema kao ni potencijalnih krivaca za navedenu situaciju (Karpowicz, 1986, 190). Fried (2005) govori kako „paradirajući do luke [Sokolaši], razbili su izloge sa talijanskim oznakama, provalili u javne prostore i uništili Caffé Europa i Caffé Martini“.³ Novine, kao najvažniji medij za prenošenje informacija u urbanim sredinama u tadašnje vrijeme, daju nam detaljniji uvid u događaje, a specifičnost ove situacije je da, iako su sve ove novine izlazile u isto vrijeme, izvještavale o istom gradu, prezentirane su tri, u potpunosti različite verzije događaja. Sve tri navedene novine odabirom članaka i komentara urednika i ostalih autora predstavljaju različite političke programe njihovih urednika ili vlasnika, na temelju kojih se na slučaju Rijeke moglo pratiti tri potpuno različite priče o političkoj i etničkoj situaciji u gradu.

Rad je podijeljen u dva glavna dijela; prvi se odnosi na događaje u Rijeci i Habsburškoj Monarhiji, odnosno Austro-Ugarskoj, od 1848. pa sve do 1906. godine. Kroz šest poglavlja prikazani su događaji vezani uz postrevolucionarno razdoblje, Austro-ugarsku nagodbu 1867. godine, i događaje u Austro-Ugarskoj i Rijeci krajem 19. i početkom 20. stoljeća kako bi se dobio uvid u postepen razvoj povijesnih događaja koji su prethodili događajima iz drugog dijela, a koji se odnose na političke i etničke sukobe u Rijeci 1906. i 1907. godine.

Drugi dio rada započinje uvidom u teorijsku pozadinu pojma nacije i nacionalnog identiteta i pokušaja svrstavanja *fiumanskog* identiteta u određene kategorije. Zatim slijedi prikaz teme ovog rada kroz analizu članaka u novinama *L'Eco dell'Adriatico*, *Il Giornaletto di Pola* i *Slavenska Misao*. Iz svakih novina izdvojeni su članci koji govore o Rijeci i svrstani su u kategorije –

³ Fried, I (2005) *Fiume, Città della Memoria 1868-1945*, Udine: Del Bianco Editore, str. 137.-138.

poglavlja, koja govore o različitim elementima vezanima uz temu rada poput odnosa prema riječkoj autonomiji, talijanskom karakteru grada, iredentizmu, vanjskoj politici, Franu Supilu itd.

Iako je, zbog kompleksne situacije i vrlo jednostranih izvora, vrlo teško potvrditi na čemu se temeljio *fiumanski* identitet, je li njegova vodilja bila isključivo zadržavanje ekonomskih povlastica za određenu skupinu građana, može se uočiti kako se on postepeno razvijao i preuzimao dijelove nove nacionalne retorike koja je zauzimala centralno mjesto u svim političkim i kulturnim sferama života stanovnika Austro-Ugarske monarhije. Nadalje, upravo kontrast između izvještavanja o događajima u Rijeci unutar navedenih novina nam govori kako su informacije i činjenice u tadašnjem tisku mogle biti vrlo lako manipulirane i oblikovane u skladu sa programskim stavom kojeg zastupaju novine, te je zbog toga vrlo teško zaključiti što se zapravo dogodilo i na koji su se način odvijali događaji za vrijeme prolaza Sokolaša u rujnu 1906. godine.

1. Povijest Rijeke do 1848. godine

Burna i bogata povijest grada Rijeke započinje već u antičkom dobu, no pravi je zamah u razvoju i iskorištavanju svoga geopolitičkog položaja Rijeka dobila kada ju je car Karlo IV, 18. ožujka 1719. godine proglasio slobodnom lukom. Novi status grada omogućio je Rijeci brojne trgovačke povlastice poput neplaćanja nameta i daća, skladištenja robe bez carinjenja i razne druge pogodnosti za strance koji su odlučili trgovati u toj luci. Iako je to bio skroman početak jer se patent odnosio na vrlo usko područje riječke luke, omogućio je postepeno jačanje pomorske trgovine u Rijeci i razvoj merkantilizma u obliku osnivanja odgovarajućih trgovačkih kompanija koje su unatoč poteškoćama u početnom poslovanju utjecale na povećanje proizvodnje i razvoj poduzetničkog duha u gradu. (Anić et al., 1988, 133-136).

Blizina grada Trsta koji je također proglašen slobodnom lukom kada i Rijeka utjecala je na rastuću konkurentnost između gradova što je primoralo Mariju Tereziju, novu habsburšku vladaricu, da spoji ta područja 1748. godine u jedno administrativno tijelo koje je nazvano „Trgovačka provincija primorja“ (Karpowicz, 1986, 13). Ono se održalo do 9. kolovoza 1776. godine kada je carica Marija Tereza donijela novi patent kojim je Rijeku reinkorporirala Hrvatskoj u sastav Severinske županije (Anić et al., 1988, 149). Međutim, hrvatsko državno pravo nije imalo potpuni utjecaj u novoj županiji; Hrvatsko kraljevsko vijeće nije moglo odlučivati o trgovačkim poslovima već je to činio Riječki gubernij na čijem je čelu postavljen Mađar Josip Majlathom (Anić et al., 1988, 150). Rijeka je kao „corpus separatum“ bila teritorijalno pripojena Banskoj Hrvatskoj u sklopu Severinske županije, ali je bila upravno vezana uz Ugarsku dvorsku kancelariju te financijski vezana uz kraljicu (Karpowicz, 1986, 13). Iako je takva uprava izazvala nezadovoljstvo u Hrvatskom saboru, carica je tijekom 1779. godine donijela nekoliko rješenja kojima je Hrvatima još više ograničila sudjelovanje u upravi Rijeke, a naposljetku je Rijeci dodijelila poseban status na tom području njezinim izdvajanjem iz Severinske županije, odnosno njenim pridruživanjem Svetoj kruni kraljevine Ugarske. Takva formulacija⁴ značila je ukidanje

⁴ „urbs haec commercialis Fluminensis Sancti Viti cum districtu suo, tamquam separatum sacrae regni Hungaricae Coronae adnexum corpus porro quoque consideretur atque ita in omnibus tractetur, neque cum alio Buccarano, velut ad regnum Croatiae ab incunabulis ipsis pertinente districtu ulla ratione commisceatur.“ (Andrási prema Szántó, 2004) Prijevod: „neka se grad Rijeka s kotarom i nadalje smatra odijeljenim i Svetoj Kruni Kraljevine Ugarske pridruženim tijelom, te da se ni na koji način ne miješa s drugim, Bakarskim kotarom, koji je uvijek spadao pod Hrvatsku.“ (Andrási, 2004, str. 9.)

veze koja je postojala između Hrvatske i Rijeke, posebice kada je carica nekoliko mjeseci poslije ukinula i Hrvatsko kraljevsko vijeće koje je bilo nadležno nad Rijekom, te njegove poslove predala Ugarskom namjesničkom vijeću (Anić et al., 1988, 150). Time je Rijeka prestala biti pravno i administrativno vlasništvo Habsburške kuće te je službeno postala dio zemalja krune svetog Stjepana. Krapowicz (1986) o diplomi Marije Terezije kojom je Rijeka postala „corpus separatum“ govori kao o pravno-političkoj kontroverzi koja je bila izuzetak od tadašnjih odredaba modernog javnog prava.⁵ Rijeka je tako postala jedini grad u Ugarskom kraljevstvu koji je uživao takav oblik autonomije koju su sve interesne strane – Ugarska, Hrvatska i gradska, tumačile na svoj način čime je započeo politički sukob o pripadnosti Rijeke koji je trajao sve do kraja Drugog svjetskog rata (Klinger, 2012, 47).

Različita tumačenja diplome Marije Tereze od strane Mađara i Hrvata utjecala su na njihove različite političke smjerove. Dok su Mađari smatrali da je Rijeka prema diplomi neposredni dio ugarske krune, i kao takva isključivo pod njihovom upravom, Hrvati su tumačili caričinu diplomu kako je Rijeka zapravo preko Banske Hrvatske vezana uz Ugarsku krunu (Andrási, 2004, 10). Hrvati su takav stav i potvrdili na zasjedanju Hrvatskog sabora 1808. godine kada su „hrvatski staleži dodijelili mjesto i glas u Hrvatskom saboru guverneru grada Rijeke i zastupnicima“ (Anić et al., 1988. str. 164.). Guverner grada Rijeke i gradski zastupnici su se prema tome odazivali i na hrvatski i na ugarski Sabor te su u oba imali pravo glasa što je potvrdio i tadašnji Car. Uslijedilo je nekoliko ratnih godina, francuska okupacija te francuska uprava nad Rijekom unutar Ilirskih pokrajina koja se završila austrijskom pobjedom i restauracijom nakon Bečkog kongresa. Proces obnove austrijske vlasti završio se vraćanjem Rijeke u isti političko-upravni položaj u kojem se nalazila prije dolaska francuske uprave. Dakle, Rijeka je ponovno bila u sastavu Riječkog gubernija za Ugarsko primorje, te joj je također omogućeno sastavljanje patricijskog vijeća u službi gradske uprave (Anić et al., 1988, 171-174).

⁵ Krapowicz, Lj. (1986) *Riječki Corpus Separatum 1868-1924*, Doktorska disertacija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, str. 14.

2. Događaji u Habsburškoj Monarhiji i Rijeci od 1848.-1866. godine

Događaji sredine 19. stoljeća postavili su konzervativizmu i dinastijskom načelu vladavine ponovno uspostavljenom nakon Bečkog kongresa, veliki izazov koji je eskalirao brojnim promjenama u cijeloj Europi, pa tako i u Habsburškoj Monarhiji. Ideje američkog ustanka iz 1776. godine o ljudskim pravima i slobodi pojedinca kao i liberalne te nacionalne ideje francuske revolucije polako su se širile u sve slojeve društva diljem Europe (Bleicken et al., 1990, 565). Revoluciona 1848. godina donijela je političke, društvene i kulturne promjene koje nije bilo moguće zaustaviti i koje su zahtijevale prilagodbu država u svim sferama ljudskog života kako bi se ponovno uspostavila i održala stabilnost. Europske revolucije 1848. i 1849. godine mogu se pratiti kroz dva usko povezana aspekta; socijalno-politički te nacionalno-politički (Bleicken et al., 1990, 568). Oba su uvelike utjecala na promjenu svijesti građana u multinacionalnoj, tada pretežito agrarnoj Habsburškoj Monarhiji, ali i u gradu Rijeci.

Diljem Habsburške monarhije postojalo je nekoliko žarišta u kojima su se pojavile revolucije. Bili su to gradovi poput Beča, Budimpešte i Praga koji su imali oko 100.000 stanovnika, te su ujedno postali nosioci revolucija jer su omogućili prostor za sabiranje seljačkih i radničkih ideja koje su se pod vodstvom studenata oblikovale u političke i nacionalne programe (Taylor, 1948, 57-58). Sredinom stoljeća Habsburška Monarhija brojila je oko 36 milijuna stanovnika od kojih se u nekim dijelovima Monarhije, poput Ugarske, čak 90 posto stanovništva bavilo poljoprivredom u okviru feudalnih odnosa (Dukovski, 2005, 87). Većina poljoprivrednih površina obrađivala se na tradicionalne seljačke načine, a odnosi između zemljoposjednika i vladara gotovo su uvijek uključivali kmetstvo, prisilan rad, plaćanje tlake pa čak i ropstvo (Hobsbawm, 1987, 250). Situacija u gradovima do sredine stoljeća također nije bila bolja; građanstvo je u sve većem broju sačinjavao radnički sloj koji je živio i radio u nehumanim uvjetima te zapadao u sve veće siromaštvo. Nadalje, građanska buržoazija, o kojoj je ovisio trgovački i industrijski razvoj, također je bila u nepovoljnom položaju jer nije bila dio donosioca državnih odluka već se morala pokoravati odlukama koje je donosio manjinski aristokratski sloj (Dukovski, 2005, 88). Socijalno-politički zahtjevi tih skupina uključivali su oslobođenje od tlake, smanjenje davanja, osiguranje vlasništva, slobodnu privrednu djelatnost, državnu zaštitu itd. (Bleicken et al., 1990, 568).

Klasne razlike koje je određivao socijalni položaj dodatno je naglašavala i nacionalna pripadnost određenih naroda što je rezultiralo i nacionalno-političkim aspektom revolucija. No,

zahtjevi za stvaranjem nacionalnih država na srednjoeuropskom području, a posebice u Habsburškoj Monarhiji nisu bili lako ostvarivi (Bleicken et al., 1990, 568). Brojnost naroda na tom području i njihova nacionalna potraživanja zahtijevala su povijesne promjene na koje određene vlasti nisu mogle pristati. Nadalje, nacionalnost postaje sredstvo kojim se potvrđuje ujedinjenost i želja za nezavisnošću nekog naroda, ali s druge strane postaje sredstvo razjedinjenja od „drugih“ i sredstvo naglašavanja različitosti između naroda što je dovelo do neprestanih sukoba.

Mađarska je revolucionarna događanja koja su započela u Francuskoj 1848. godine, pokušala iskoristiti za ostvarenje većih prava unutar Austrijskog Carstva kako bi u konačnici postigla svoj cilj za nacionalnom nezavisnošću. Lajos Kossuth⁶ je između ostaloga, zahtijevao u ime mađarskog naroda i plemstva ukidanje feudalizma, osnivanje mađarske vlade, nacionalne vojske, građansku i vjersku jednakost, te je u svom programu naglasio kako Mađarska nacionalna država obuhvaća sve zemlje Krune Sv. Stjepana što se odnosilo i na Hrvatsku i Transilvaniju koje su morale prestati sa zasjedanjima svojih sabora (Taylor, 1948, 59-60). Car Ferdinand je u travnju 1848. godine odobrio zahtjeve predstavljene u ožujku te je Mađarska postala od habsburške provincije, gotovo u potpunosti zasebna država koja je svoj daljnji status oblikovala prema toj Ferdinandovoj odluci, a ne do tada primjenjivanoj Pragmatičnoj sankciji.

No, Hrvatska je također nakon desetljeća hrvatskog narodnog preporoda intenzivirala svoje revolucionarne i narodnooslobodilačke težnje, odnosno težnje za ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja. Događaji u Mađarskoj predstavili su Hrvatima veliku prijetnju i opasnost od jačanja mađarizacije i još većeg mađarskog utjecaja u zemlji. Mađarska je priznavanje nacionalnih prava u Ugarskoj drugim narodima uporno odbijala čime je kreirala sliku o Mađarima kao o povlaštenoj naciji na teritoriju Ugarske (Dukovski, 2005, 103). Hrvatska narodna skupština je svoj otpor oblikovala prema težnjama zapisanima u dokumentu „Zahtijevanja naroda“ koji je potvrđen za zasjedanju Hrvatskog sabora. Odgovor Mađara bio je ukidanje Hrvatskog sabora, zbog čega je novoizabrani ban Josip Jelačić 19. travnja 1848. godine prekinuo sve državnopravne veze sa mađarskom vladom (Bleicken et al., 1990, 566-567). Carevo potvrđivanje i ove odluke izazvalo je velike pobune u Mađarskoj te naposljetku, Jelačićevu objavu rata Mađarskoj 4. rujna 1848. godine. U Mađarskoj tada dolazi do unutarnjopolitičkih razilaženja i sukoba radikalnih pristaša

⁶ Lajos Kossuth, (1802-1894) vođa mađarskog pokreta za neovisnost od Austrije.
<https://www.britannica.com/biography/Lajos-Kossuth> 31.7.2016.

Kossutha i konzervativne vlade što je rezultiralo vojnom intervencijom Rusije, predajom mađarske vojske te naposljetku i krajem revolucionarnog stanja u Mađarskoj (Dukovski, 2005, 103-105). Kossuth tada bježi u izgnanstvo u Tursku gdje je proveo slijedećih 50 godina, no, iako više nije imao direktne političke moći, njegove su ideje ostavile veliki utjecaj na cijelu mađarsku naciju. Želju o osnutku nezavisne Mađarske gajilo je mađarsko plemstvo, kao i drugi liberali koji su odabrali drugačiji način ostvarivanja iste, za razliku od Kossuthovog radikalizma (Taylor, 1948, 84-85).

Događaji 1848. i 1849. godine u Habsburškoj monarhiji nisu zaobišli niti grad Rijeku. Nacionalni aspekt revolucija i odnos između Hrvata i Mađara na državnoj razini može se promatrati u samom gradu Rijeci, kao i kozmopolitski karakter Monarhije i problemi koji su se uz njega vezali u tim godinama. Kako je već napomenuto, Rijeka je u to vrijeme, nakon odluke Marije Terezije zapravo pod mađarskom upravom, te ona postepeno postaje njihova veoma važna interesna zona. Geografski položaj Rijeke omogućavao je Mađarima izlaz u Jadransko more, a time i pomorsku povezanost sa ostalim dijelovima svijeta. Krajnji cilj Mađara bilo je ulaganje u kopnenu povezanost sa Rijekom kao i u samu luku odnosno brodogradnju za razvoj trgovine. Na posljednjem zasjedanju Hrvatskog sabora 1848. godine, na kojem su objavljena i „Zahtijevanja naroda“, hrvatski su zastupnici potvrdili hrvatsko pravo na Međimurje, Dalmaciju i Rijeku, te su osudili riječke zastupnike koji se nisu odazivali na zasjedanja Sabora u Zagrebu čime oni svojevrijedno nisu priznavali nadležnost Hrvatskog sabora za donošenje odluka vezanih uz Rijeku iako je to zakonom bilo predviđeno (Klinger, 2012, 47-48). Nadalje, prema odlukama Hrvatskog sabora, banska vlast se trebala uspostaviti i na samom Primorju čime bi se Rijeka sa svojim zaleđem priključila Banskoj Hrvatskoj.

Nakon objave ovih odluka, riječki gradski patriciji iskazali su svoje nezadovoljstvo; smatrali su da bi takvo državno uređenje prvenstveno moglo ugroziti njihovu autonomiju stečenu statusom „corpusa separatuma“, a u suradnji sa Mađarima vidjeli su priliku za veću ekonomsku isplativost pošto je Mađarska bila spremna usmjeriti svoj kapital na Jadransko more preko riječke luke (Anić et al., 1988, 211). Riječka gradska elita tada je po prvi put počela iskazivati želju i potrebu za time da Rijeka zadrži svoju autonomiju i povlastice koje im je ista donosila (Klinger, 2012, 48). Primjer izražavanja tog nezadovoljstva je i pismo riječkog vice kapetana Tosonija kojeg je uputio princu Esterhazyu. U pismu Tosoni donosi apel u ime riječkih patricija koji naglašava

posebnost riječke autonomije, kao grada „koji samostalno iskazuje čast svojim vladarima“ i grada „koji je samostalno potpisao pragmatičku sankciju“ što je nedvojbeno, priznanje koje niti jedan drugi grad nije dobio (Klinger, 2013, prema Depoli, 1954). Nadalje, pismo naglašava kako grad nije ništa izgubio kada je postao dio svete ugarske krune, već je prosperirao, a taj je prosperitet izazvao ljubomoru u susjednim mjestima (Klinger, 2013, prema Depoli, 1954). Ljubomora koju Tosoni spominje se vjerojatno odnosi na Hrvate koji su sve više naglašavali pravo na pripajanje Rijeke sa Banskom Hrvatskom, a riječki su patriciji na to gledali kao na direktno ugrožavanje njihove budućnosti, posebice u ekonomskom smislu. Međutim, ban Josip Jelačić preduhitrio je Mađare te je poslao svog banskog povjerenika Josipa Bunjevca koji je 31. kolovoza ušao u grad Rijeku i okupirao je. Nekoliko mjeseci poslije, i sam je Josip Jelačić imenovan za guvernera Rijeke (Anić et al., 1988, 212).

Nakon završetka revolucionarnog stanja u Europi, javlja se potreba za uvođenjem ponovnog reda i mira te se u tom razdoblju zapravo može uvidjeti neuspjeh samih revolucija. Iako je kmetstvo ukinuto, većina ostalih zahtjeva iz socijalno-političke i nacionalno-političke sfere nije bilo ostvareno zbog toga što je ponovno uspostavljanje reda ovisilo o interesima i povlasticama moćnijih naroda. U Habsburškoj monarhiji ponovno je uspostavljen novi oblik apsolutizma; tzv. „Bachov apsolutizam“, koji je preko centralističkog birokratskog sustava koji je uključivao iste zakone, poreze i pravila za cijelo Austrijsko Carstvo, nastojao suzbiti svaki oblik autonomnih prava i mogućnosti nacionalnog ujedinjenja mnogobrojnih naroda (Taylor, 1948, 85-86). Cilj je također bio germanizirati sve sfere javnog i kulturnog života kako bi država i u tom smislu bila što homogenija (Dukovski, 2005, 115-116). Mađarska je, unatoč svojoj određenoj autonomiji koju je izborila u travnju 1848., također potpala pod nemilosrdnu bečku centralizaciju, isto kao i Hrvatska koja je morala raspustiti Hrvatski sabor i Bansko vijeće (Dukovski, 2005, 107-108).

Grad Rijeka također u post-revolucionarnom razdoblju prolazi kroz turbulentne godine koje su definitivno dale oblik daljnjim unutar građanskim sukobima. Ti su se sukobi temeljili na ispreplitanju klasnih i nacionalnih potraživanja koja su se uvelike oblikovala prema ekonomskim interesima određenih skupina stanovništva. Odluke koje će biti donesene za vrijeme dvogodišnje jurisdikcije bana Jelačića, odnosno povjerenika Josipa Bunjevca, te u slijedećem desetogodišnjem razdoblju „Bachova apsolutizma“ unijeti će još veći razdor među Hrvatima i malobrojne talijanske i mađarske vladajuće klase u gradu (Andrási, 2004, 11). Rijeka prolazi 1850. godine kroz upravnu

reorganizaciju kojom je utemeljena Riječka županija sa sjedištem u Rijeci, a ukinut je teritorij Ugarskog primorja. Carskim patentom 1852. godine, Rijeka postaje sastavnim dijelom Monarhije i upravno neovisna od Ugarske (Andrási, 2004, 11). Ta odluka, kao i odluke da se raspusti trenutno gradsko vijeće i osnuje novo koje je bilo iznad gradskog patricijata, pohrvaćivanje riječke gimnazije, osnivanje Hrvatske čitaonice i hrvatska kulturna djelatnost predstavljale su ugrožavanje već postojeće elitne riječke kulture te su određeni građani Rijeke⁷ počeli činiti sve u njihovoj moći da ju obrane (Anić et al., 1988). Ujedno se ojačavaju veze i želje građana o pripajanju s Mađarima te dolazi do sve češćeg naglašavanja posebnosti i autonomnosti Riječana u donošenju gradskih odluka, ali i u društvenom životu, posebice u kulturnoj i jezičnoj sferi koja je već stoljećima pod utjecajem mletačke trgovine na ovim prostorima bila talijanskog karaktera. Godine 1860. spisom „Želje i potrebe Rijeke“⁸, prikazan je po prvi puta autonomaški politički izraz građana Rijeke, u kojem autor, svjestan hrvatske „opasnosti“ i njezinog negativnog utjecaja na gradsku autonomiju te ujedno i privilegije određenog dijela građana, naglašava autonomiju Rijeke te traži pripajanje Rijeke isključivo Ugarskoj (Anić et al., 1988, 214).

3. Austro-Ugarska Nagodba 1867. godine i Riječka krpica

Pedesete godine 19. stoljeća obilježio je „Bachov apsolutizam“ koji se pokazao krajnje neprikladnim za post-revolucionarno razdoblje. Stabilnost u Monarhiji nije se mogla povratiti takvim rigidnim sustavom, a situaciju je narušavalo i loše stanje u vanjskoj politici Austrije. Nakon izostanka austrijske podrške Rusima u Krimskom ratu, dolazi i do sukoba sa Francuskom i Italijom koji se završio bitkom kod Solferina i austrijskim teritorijalnim gubicima, postalo je očito kako austrijska vojska slabi, a time i uloga same Austrije u Europi (Taylor, 1948, 91-92). Habsburška Monarhija našla se okružena mogućim prijetnjama te ju je to primoralo da opet, kao i nakon Bečkog kongresa 1814. godine, zatim revolucionarne 1848. godine, napravi reorganizaciju Države i uvede promjene koje će osigurati stabilnost. Car Franjo Josip I. u listopadu 1860. godine donosi Listopadsku diplomu kojom se nakon desetljeća apsolutizma vraća ustavni poredak i mogućnost sazivanja zemaljskih sabora u pojedinim krunskim zemljama (Taylor, 1948, 100-101). Iako se

⁷ Prema popisu stanovništva iz 1851. godine u Rijeci (zapadno od Rječine) živi 12.588 stanovnika od čega 78,7% Hrvata (9.904), 13,3% Slovenaca (1.677), i 5,5% Talijana (631) i 2,5% ostali. Sličan odnos zadržao se sve do nagodbenog doba (Anić et al., 1988, 212).

⁸ Giacich, A. F. (1861) *Bisogni e voti della città di Fiume*, Fiume.

nova diploma naizgled temeljila na konzervativizmu u kombinaciji sa liberalnim idejama koje su trebale uslijediti nakon revolucija 1848. godine, Franjo Josip je omogućio ponovnu prevlast staroj aristokraciji u zasjedanjima regionalnih Sabora. Već 1861. godine car donosi Veljački patent kojim je djelomično vratio centralističko uređenje. No, Austriju potresa novi sukob i to sa Pruskom koja je još 1848. započela nacionalno ujedinjenje njemačkog naroda čime je Austrija kao centralna zemlja Srednje Europe sve više gubila na svom značaju (Dukovski, 2005, 160-161). U srpnju 1866. godine, nakon Austrijsko-pruskog rata, vojska Franje Josipa je poražena, te je Mađarska odlučila ponovno iskoristiti ranjivost Austrije sve jačim pritiscima za krajnje ostvarenje cilja o neovisnosti kojem su Mađari težili još od revolucionarnih godina (Taylor, 1948, 130-131).

Franjo Josip je, kako bi spriječio potpuno odvajanje Mađarske prihvatio „*Ausgleich*“, odnosno sklopio je kompromis 1867. godine sa Ugarskom kojim je Habsburška monarhija transformirana u dvojnu monarhiju – Austro-ugarsku Monarhiju. Dualizam je značio dijeljenje Monarhije na zapadni dio njemačkog karaktera (Cislajtanijska) i istočni dio mađarskog karaktera (Translajtanijska), te su Austrija i Ugarska bile ujedinjene isključivo preko osobe vladara; Franje Josipa koji je bio austrijski car i kralj Ugarske. Nadalje, Austrija i Ugarska dijelile su poslove vezane uz vanjsku politiku, vojsku i financije, no i jedan i drugi dio Carstva imao je zasebne sabore i zasebnu legislativu (Dukovski, 2005, 162). Dualizam Habsburške monarhije bilo je još jedno rješenje koje je dalo tek prividnu stabilnost i temelje za razvoj nacionalističkih sukoba koje će svoj vrhunac dostići u Prvom svjetskom ratu. Kako je Kann (1984) u analizi naroda Habsburške monarhije zaključio – dok je u zapadnom dijelu monarhije donekle postojala određena ujedinjenost u nekim političkim, društvenim i kulturnim sferama života, u istočnom dijelu glavna karakteristika naroda bile su upravo različitosti i njihova heterogenost⁹. Problem je nastao zbog činjenice da su vođe Ugarske željele spriječiti utjecaj tih različitosti jer su percipirali Ugarsku kao zemlju jedne mađarske nacije iako je ta nacija zapravo bila u manjini na ugarskom teritoriju, a sredstva koja su za to izabrali bili su opresija i prisilna mađarizacija (Wank, 1993, 11).

Na Hrvatsku je Austro-ugarska nagodba utjecala loše na način da je potvrdila razjedinjenost hrvatskih zemalja što je bio jedan od glavnih problema oko kojega se je hrvatska politička inteligencija trudila postići dogovor i sa Austrijom i Ugarskom. Nastupilo je stanje

⁹ Kann, R.A, (1984) *The peoples of the Eastern Habsburg Lands 1526-1918.*, Seattle: University of Washington Press, str. 476.

represije; određeni pripadnici Narodne stranke izloženi su progonima, uvedena je cenzura, te je proglašen novi izborni zakon koji je bio nepovoljan za hrvatske predstavnike (Dukovski, 2005, 166-167). Hrvati su se pozivajući na svoje povijesno pravo i određenu autonomiju koju su uživali u sklopu Habsburške monarhije zahtijevali pregovore sa Ugarskom da se situacija u istočnom dijelu Carstva riješi donekle i u njihovu korist. U srpnju 1868. godine sklopljena je Hrvatsko-ugarska nagodba, no, na pregovorima je sudjelovala struja koja se okupljala oko politike novoizabranog bana mađarona Levina Raucha, i kao rezultat toga, prihvaćeni su svi uvjeti koje je predložio grof Andrassy (Dukovski, 2005, 167). Prema *Nagodbi*, prekinute su sve veze sa Bečom, te je osnovana Hrvatska dvorska kancelarija koja je bila podložna Ugarskoj. Nadalje, na čelu vlade nalazio se ban kojeg je birao vladar, ali na prijedlog predsjednika Ugarske vlade (Dukovski, 2005, 167). Hrvati su nakon potpisivanja *Nagodbe* bili uvelike u povoljnijem položaju od nekih drugih naroda unutar Habsburške Monarhije, posebice u Ugarskom dijelu, jer su između ostaloga ostvarili pravo na korištenje hrvatskog jezika kao službenog jezika (Bleicken et al., 1990, 584). No, s druge strane, pomno organiziranim birokratskim i političkim sustavom kontroliranim od strane Mađara, Hrvati su zapravo *Nagodbom* izgubili pravo utjecaja u svim gospodarskim i političkim sferama države.

Pitanje oko kojeg nije bilo moguće postići dogovor za vrijeme početnih pregovora oko *Nagodbe* bilo je upravo pitanje kome će pripasti grad Rijeka. Hrvati su se svim silama trudili da uključe i Rijeku u pregovore u njihovu korist, no, Mađari su se pozivali na Austro-ugarsku nagodbu kojom je Rijeka, zbog svog posebnog statusa *corpusa separatuma*, pripala pod nadležnost Ugarskog kraljevstva. Zbog nemogućnosti rješavanja pitanja Rijeke, Franjo Josip morao se umiješati te je potvrdio poseban status *corpusa separatuma* Rijeke koji kao takav pada pod nadležnost Svete ugarske krune, osim u poslovima nad kojima Hrvatska ima autonomiju, a o kojima se odlučuje na Hrvatskom saboru u Zagrebu, no, koji je opet u velikom dijelu bio podložan ugarskoj vlasti. Na Hrvatskom saboru u studenom 1868. godine, hrvatski zastupnici izrazili su nezadovoljstvo sa prijedlogom vladara smatrajući da on nije uvažio i hrvatsko teritorijalno pravo na Rijeku (Klinger, 2013, 147). Hrvati su na Saboru potvrdili sve članke *Nagodbe* osim čl. 66 koji se odnosio na Rijeku i poslali ga u Peštu na potpisivanje. No, mađarska je vlada odlučila intervenirati i ubrzati pregovore u svoju korist i na taj članak nalijepiti „krpicu“ na kojoj je jasno precizirano kako: „tadašnji grad, luka i riječki kotar kao zasebno tijelo (*corpus separatum*) pripadaju u nadležnost Mađarske, doduše uz ograničenje da o riječkoj autonomiji rasprave

zastupnici grada i sabora, ugarskog i hrvatskog“ (Anić et al., 1988, str. 215). Car je nagodbu potvrdio krajem srpnja 1870. godine te je tom odlukom stvoren „riječki provizorij“ koji je bez obzira na nedovršenost dogovora, omogućio prodor mađarskog kapitala u Rijeku, kao i mađarsko djelovanje u samoj upravi grada (Anić et al., 1988, 215).

4. .Post-nagodbeno stanje u Austro-Ugarskoj Monarhiji

Dualizam Austro-Ugarske monarhije proveden je kako bi se riješilo nacionalno potraživanje jedne nacije od druge superiornije nacije koja se našla u teškoj diplomatskoj situaciji. No, u rješavanju jednog problema kreirao se još veći koji će početkom 20. stoljeća biti jedan od uzroka raspada velike Austro-Ugarske monarhije. *Nagodbom* je Monarhija podijeljena na dva dijela, no time je samo još jednoj naciji omogućena legalna hegemonija i nasilno održavanje iste. Nije pruženo nikakvo novo rješenje za sve češća nacionalna potraživanja „povijesnih“ i „nepovijesnih naroda“ na području Habsburške Monarhije, već su sada dvije nacije ostvarile superiornost i odlučile nacionalnu svijest ugušiti mađarizacijom, germanizacijom i drugim sredstvima koje su na kraju rezultirale suprotnim efektom (Bleicken et al., 1990, 584-585). Dok je njemačka manjina na području Češke svojim birokratskim aparatom obuzdavala češku nacionalnu većinu, Mađari su prema istom principu uskraćivali prava Hrvatima, Rumunjima i Slovacima na području Ugarskog kraljevstva pri čemu je kreirana lažna stabilnost koja nije bila moguća u multinacionalnoj Austro-Ugarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća (Davies 1998, 828-829). Također, razdoblje nakon 1867. godine obilježeno je i međusobnim sukobima između samih vladajućih nacija koje su u tome zanemarile podupiranje i održavanje dinastijskog poretka te je sve takva situacija spriječila formiranje politike koja je mogla vratiti stabilnost Monarhije (Sugar, 1963, 5)

U drugoj polovici 19. stoljeća nacionalne aspiracije postaju pokretači velikih društvenih promjena. Nedugo nakon uspostave dualizma u Austro-ugarskoj monarhiji dolazi do završne faze ujedinjenja Njemačke i Italije. Izgradnja novih zajedničkih nacionalnih identiteta u tim državama zasigurno je bila inspiracija i manjim, posebice potlačenim narodima koji su željeli ostvariti iste ciljeve. Kolanje informacija obuhvaćalo je sve slojeve društva, pošto je drugu polovicu 19. stoljeća obilježilo povećanje pismenosti i tiskanje puno većeg broja novina što je utjecalo na bržu komunikaciju (Roberts, 2002, 456-457). Kako bi se spriječili nacionalni neredi u istočnom dijelu Austro-Ugarske sav napor ulaže se u kreiranje čvrstog centraliziranog birokratskog sustava

omogućavajući zaposlenje nekadašnjim zemljoposjednicima koji su nakon ukidanja kmetstva izgubili posjede i postali dijelom „gentrya“. Kao jedan od uvjeta za dobivanje posla bilo je poznavanje mađarskog jezika što je sprječavalo ulazak bilo koje druge narodnosti u državni aparat Mađarske, a s obzirom da je Hrvatska sada dijelila brojne zajedničke poslove sa Mađarskom, ista praksa provodila se i na teritoriju Hrvatske (Taylor, 1948, 185-186). Hrvati su bili vrlo nezadovoljni rezultatima pregovora oko *Nagodbe* što je rezultiralo jačanjem opozicije i idejama poput sklapanja personalne unije sa Austrijom i Ugarskom. No, što je opozicija jače djelovala, to su Mađari više iskorištavali sklopljene uvjete iz *Nagodbe* koji su bili nepovoljni za Hrvatsku. Pod banom Levinom Rauchom koristile su se metode otpuštanja državnih službenika. uvođenje zabrane sastajanja i političkog organiziranja, cenzura kao i zabrana tiskanja glavnog opozicijskog lista „Pozor“ (Seton-Watson, 1911, 621). Kada je 1873. godine izabran Ivan Mažuranić, prvi „ban pučanin“, situacija se u jednoj mjeri poboljšala zbog njegovog rada na promoviranju hrvatskog jezika, otvaranju Sveučilišta u Zagrebu, no, neuspjeh u pregovorima oko reinkorporacije Vojne Krajine primorao ga je na davanje ostavke 1880. godine (Seton-Watson, 1911, 97). Tada započinje sustavno kršenje i onih prava koje su Hrvatskoj bila zagarantirana *Nagodbom* od strane Mađara. Već 1883. godine dolazi do postavljanja dvojezičnih ploča (na hrvatskom i mađarskom jeziku) na javnim ustanovama u Zagrebu, iako je *Nagodbom* zagarantirano da je službeni jezik u Hrvatskoj – hrvatski jezik. Situacija je kulminirala dolaskom bana Khuena-Héderváryja na vlast koji je svoj politički program, neovisan od drugih stranaka u Hrvatskoj, temeljio na represivnom djelovanju čime je oblikovano dvadesetogodišnje vladanje „Khuenova režima“ (Seton-Watson, 1911, 103-104). Izborna korupcija, zastrašivanje, ukidanje prava na okupljanje i udruživanje, ograničena sloboda govora i cenzura postale su način vođenja politike između Mađarske i Hrvatske, a ono što je utjecalo na najbitnije promjene u hrvatskom političkom životu bio je utjecaj Mađarske na odnose Hrvata sa drugim narodima koji su živjeli na području Hrvatske i oko nje, posebice Srba. Khuen je u tim odnosima vladao prema principu „*Divide et impera*“¹⁰, te je svjesno utjecao na animozitet između Srba i Hrvata pogodujući Srpskoj nacionalnoj manjini u Hrvatskoj čime je Hrvate u tom slučaju oslabio i iscrpio konstantnim unutarnjopolitičkim sukobima (Seton-Watson, 1911. 107). Ovakav princip Mađari su primijenili i u gradu Rijeci čiji su potencijal nakon sklopljene *Nagodbe*

¹⁰ „Razdvoji pa vladaj.“ - politička parola rimskog Senata, koja se primjenjivala prema neprijateljima kako bi ih se podijeljene, suprotstavljene ili nesložne lakše pokorilo i pokorenima lakše vladalo.
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15498>

i „riječke krpice“ počeli iskorištavati u svoju korist sa ciljem da Rijeka postane grad mađarske nacije.

4.1. Riječki provizorij i riječko-mađarska idila

Završetak pregovora 1872. godine omogućio je gradu Rijeci potvrđivanje njegove posebnosti, kao grada kojem je potvrđena autonomija kakvu niti jedan drugi grad u Ugarskoj nije uživao. Posebnost i povlastice koje su dolazile zajedno sa takvom autonomijom omogućile su plodno tlo za pomorski i trgovački razvoj i bogaćenje gradske elite u puno većoj mjeri nego u susjednom Trstu koji je morao poštivati austrijsku pravnu regulativu (Klinger, 2012, 51). Autonomija grada pretpostavljala je mogućnost i obvezu građana za sudjelovanje u donošenju odluka vezanih uz grad putem Gradskog vijeća. Ugarska vlada je sankcionirala 1872. godine odluku kojom je građanima Rijeke zagarantirana mogućnost iskazivanja svojih mišljenja u izradi bilo kojeg nacrtu zakona koji se tiče interesa grada Rijeke i njezinih općina (Fried, 2005, 124). Mađari i građani Rijeke uzajamnim su ustupcima radili na razvoju i moderniziranju grada Rijeke. Godine 1872. također je usvojen i novi gradski statut od 127 članaka u formi modernog pravnog akta čije su odluke uvelike pogodovala isključivo građanskoj eliti koja je to iskorištavala za stjecanje bogatstva (Karpowicz, 1986, 56-58). U Statutu su definirane obveze Predstavništva grada (*Rappresentanza*), kao i prava i obveze stanovnika Rijeke iz kojih se može primijetiti ekonomska pozadina odnosa u gradu. Prema Statutu, za ostvarenje statusa stanovnika Rijeke bilo je dovoljno posjedovati nekretnine, samostalne radnje, brodove, obrazovanje itd., uz boravak od najmanje 2 godine ili boraviti u Rijeci najmanje 5 godina što se odnosi na vrijeme potpisivanja Nagodbe (1868.) (Karpowicz, 1986, 68). Također, sam status građana Rijeke podrazumijevao je i plaćanje takse koju je određivalo gradsko vijeće (Krapowicz, 1986, 68). Prema ovim obvezama vidi se da je posjedovanje statusa stanovnika Rijeke nosilo određenu materijalnu i klasnu težinu, a sama nacionalnost i etnička pripadnost nije imala nikakvog utjecaja na odobravanje statusa stanovnika grada Rijeke.

Izvršnu vlast u gradu Rijeci imao je Gradsko vijeće (magistrato civico) koje je bilo pod nadzorom i odgovornošću gradonačelnika (podestà), a kojeg je biralo Predstavništvo; savjetodavno tijelo čiji su se članovi birali svakih šest godina od strane građana koji su imali pravo glasa (Klinger, 2013, 151). Prema statutu, pravo glasa imali su muškarci koji su navršili 24 godinu života, osim onih koji su bili na bilo koji način bili uzdržavani od strane grada, oni koji su bili pod istragom, članovi mornarice i članovi dijela policije itd. (Karpowicz 1986, 71). Najvažniju

političku ulogu u gradu imao je guverner Rijeke koji bio direktan posrednik između gradskog predstavništva i ugarske vlade. Može se zaključiti kako je autonomija koja je zaista omogućila građanima da sudjeluju u donošenju odluka vezanih uz grad putem tijela predstavništva ipak bila dostupna samo određenom dijelu građanstva; bogatoj višoj klasi od koje su grad, ali i Mađarska ostvarivali direktan profit. Prema tome, demokratičnost i liberalnost na koju se pozivala mađarska vlada, a ujedno i riječka gradska uprava ipak su u velikoj mjeri bile samo slovo na papiru jer je ekonomska pozadina ovih uredaba oblikovala manjinsku građansku klasu koja je imala pravo odlučivati o svim aspektima gradskog života, i za one građane koji zbog ekonomskog statusa nisu mogli sudjelovati na izborima.

U post-nagodbenom razdoblju u Rijeci dolazi do naglog porasta broja stanovništva zbog imigracije. Doseljenici, posebice Mađari, Talijani, Nijemci, Slovenci, Srbi itd., sada su činili oko 40% stanovništva što je utjecalo i na strukturu nacionalnog sastava u Rijeci (Klinger, 2001, 189). Prema popisu stanovništva iz 1851. godine u Rijeci je živjelo 92% Hrvata i Slovenaca i 5,5% (691) Talijana, dok se 1900. godine situacija bitno promijenila; broj Hrvata povećao se na 16 264 (41,7%), a broj Talijana na 17 492 (44,9%) (Anić et al., 1988, 233). Na ovakvu drastičnu promjenu u nacionalnoj strukturi stanovništva u samo pedesetak godina utjecalo je nekoliko faktora, a jedan od njih zasigurno je promjena načina prikupljanja podataka o nacionalnosti u popisima stanovništva.

Nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe, u prvom popisu stanovništva koji je proveden 1880. godine, naglasak je stavljen na jezik kao sredstvo za nacionalnu identifikaciju (Wolf, 2015, prema Brix, 1982, 37). No, autori censusa limitirali su broj jezika kojeg je pojedini stanovnik mogao nabrojati unatoč multinacionalnom karakteru Austro-Ugarske i velikoj heterogenosti nacija i na manjim područjima. Stanovnici su morali odabrati samo jedan „razgovorni“ jezik kojim su se najviše koristili u svakodnevnim životnim situacijama – bez definiranja odnosi li se to na razgovor u obitelji ili na radnome mjestu (Wolf, 2015 prema Österreichische Statistik 1912, 40). Statistički podaci prikupljeni na temelju odgovora na to pitanje tumačili su se na način da su prikazivali nacionalnu strukturu u Austro-Ugarskoj monarhiji, iako u velikoj mjeri nisu odražavali stvarno stanje. Višejezičnost je bila jedna od glavnih karakteristika Habsburške monarhije, te iako su neke nacije određivale svoju nacionalnu pripadnost prema uporabnom jeziku, to nije bio slučaj za svih. Za neke je višejezičnost bila kulturalna karakteristika gdje je poznavanje više jezika bio pokazatelj

statusa i prestiža, a jednako tako, prestiž je donosila i uporaba određenih jezika, obično od onih koji su se koristili u upravnim i vladajućim sferama života. Određeni poslovi, posebice oni vezani uz državnu administraciju i birokraciju koji su također bili pokazatelji višeg statusa podrazumijevali su korištenje određenog jezika, te su na taj način pojedini stanovnici bili primorani naučiti više jezika kako bi osigurali bolji socijalni status. Takav je odnos prema jeziku u drugoj polovici 20. stoljeća sve više preuzimao i političku ulogu koja je usko povezana sa onom statusnom, čime jezik u konačnici postaje politički instrument pojedinih nacionalnih sila (Wolf, 2015, 40-41). Ne uvažavajući mogućnost dvojezičnosti, cenzusi su oblikovali koncept jezične granice kao linije koja odvaja različite nacije što je omogućilo nacionalnim aktivistima da pomno prouče demografske slabosti na geografskoj bazi i prema tome odaberu područje svojeg djelovanja (Judson, 2006, 14-15). U Rijeci službeni jezik u javnim službama, trgovini i ostalim poslovima bio je talijanski jezik što je zasigurno utjecalo na navedene podatke o povećanju broja govornika talijanskog jezika, bez obzira na jezik koji su stanovnici koristili kao materinji.

Nadalje, kao drugi faktor za veliku promjenu u nacionalnoj strukturi stanovništva navodi se i pozitivni ekonomski rezultat riječke i mađarske suradnje (Anić et al., 1988, 234). Ulaganje mađarskog kapitala u grad i pomno razrađeno zakonodavstvo u Statutu grada Rijeke utjecalo je na stvaranje klasne podjele među stanovništvom. Već je samo stjecanje statusa stanovnika grada bilo temeljeno na uloženom kapitalu što je bio privilegij za većinu, a isto tako rukovodeća mjesta i državne službe bile su popunjene Mađarima ili riječkom građanskom elitom talijanskog ili autonomaškog karaktera. S druge strane, sloj nižega građanstva, radništva i seljaci u prigradu bili su većinom hrvatske nacionalnosti (Anić et al., 1988, 234). Takva klasna razdioba mogla je utjecati na mišljenje nekih stanovnika, da će, u slučaju da preuzmu talijanski jezik i kulturu, omogućiti sebi bolje životne uvjete.

U sedamdesetim godinama 19. stoljeća gradom upravljaju riječki talijanaši-ungarezi koji podržavaju mađarske centralne vlasti, a kao jedan od faktora za promjenu nacionalne strukture u gradu je i njihov utjecaj na politizaciju kulturnog i prosvjetnog polja u gradu (Anić et al., 1988, 235). Otvaraju se nove škole na talijanskom jeziku, uvodi se i mađarski jezik kao predmet, otvaraju se kulturni klubovi, tiskaju se brojne novine na talijanskom i mađarskom jeziku (Anić et al., 1988, 235). Sve je to mađarska vlada podržavala jer je na taj način uspostavila kontrolu nad gradom i onemogućila hrvatsko uplitanje u upravljanje grada te dovođenje u pitanje *Nagodbe*. Kao rezultat,

stvorio se veliki raskorak između talijanskog i hrvatskog dijela građanstva u gradu Rijeci, što je bilo nalik istom načinu vođenja politike „*razdvoji pa vladaj*“ kakvu su Mađari primjenjivali na državnom nivou. No, u gradu Rijeci sustavno se oblikovala i treća skupina građanstva koja je promjenu u mađarskoj nacionalnoj politici krajem 19. stoljeća shvatila kao napad i ugrožavanje vlastite kulture i posebnosti što je rezultiralo brojnim sukobima i prekidu idiličnih riječko-mađarskih odnosa.

Ovo razdoblje idiličnih odnosa Mađara i Riječana može se sagledati i iz kuta „nacionalne ravnodušnosti“ čiji su najpoznatiji teoretičari Tara Zahra i Pieter M. Judson između ostaloga pokušali i istražiti fleksibilne ili čak oportunističke odabire jezika unutar određenih zajednica kako bi ostvarile vlastite ciljeve. Nacionalna ravnodušnost očitovala se u odbacivanju nacionalnih etiketa unutar tih istih zajednica koje su dijelile određene obiteljske ili poslovne odnose iznad lingvističkih ili nacionalnih granica (Judson, Zahra, 2012, 21). Prema toj teoriji stanovništvo grada Rijeke zadovoljava određene uvjete s obzirom da koriste jezik koji im najviše odgovara neovisno o jeziku vlasti koja je iznad one gradske; u gradu vlada suživot različitih nacionalnih manjina, imigranata, stanovnika koji govore talijanskim, hrvatskim i mađarskim jezikom te se svi oni prilagođavaju u pitanju gradske administracije i trgovine - talijanskom jeziku. Nadalje, u ovoj perspektivi dvojezičnost također predstavlja važan faktor jer je njezino postojanje zahtijevalo ekstremnije zalaganje nacionalista da bi postigli svoje ciljeve (Judson, Zahra, 2012, 25). U tom pogledu i u Rijeci krajem 19. stoljeća započinje intenzivnije djelovanje Autonomaske stranke, kao i riječkih Hrvata o kojima Andrović (1911) govori: „...tako valja da rade Hrvati na Rieci. Nemojmo kriviti jedan drugoga, jer – budimo iskreni – svi smo mi krivi, svaki pojedini i svi skupa. Mjesto predbacivanja okupimo naše sile. [...] Preko 18.000 Hrvata je na Rieci veliki broj. Ali svaki i zadnji neka bude Hrvat, Hrvat u potpunom smislu rieči. I u obiteljima i u društvima i u javnosti. To je onaj temelj, na komu će se moći graditi i raditi za hrvatstvo Rijeke.“¹¹ Prema ovom citatu, Andrović upozorava kako se Hrvati u Rijeci tek trebaju „izgraditi“ iz čega zapravo proizlazi mogućnost njihove nacionalne ravnodušnosti u samom gradu.

¹¹ Andrović, I. (1911) *Riečko pitanje prema Hrvatskoj i Ugarskoj poviesti i u politici od postanka do dana današnjega*, Rieka: Mercur, str. 397.

4.2. Kraj Idile

Austro-ugarskom nagodbom u Mađarskoj oblikovao se skupi birokratski aparat po uzoru na austrijski koji je u potpunosti postao ovisan o postojanju dualizma i uskih veza sa austrijskim dijelom Monarhije. No, unatoč teškom održavanju takvog sustava, bio je neophodan za provođenje mađarske nacionalne politike u čitavom dijelu Monarhije, kao i za održavanje statusa visoke građanske klase koja je nekadašnje posjede zamijenila administrativnim poslovima (Taylor, 1948, 185-186). Gyula Andrassy prvi je premijer Mađarske nakon potpisivanja *Nagodbe* te je unatoč svojim četrdesetosmaškim revolucionarnim idealima o nezavisnoj Mađarskoj uvidio kako je ona ipak preslaba kao samostalna te je svoj rad posvetio očuvanju *Nagodbe*. No, 1871. godine Andrassy postaje ministar vanjskih poslova Dvojne monarhije, a na njegovo mjesto dolazi Káláman Tisza, također nekadašnji bivši revolucionar. Iako Tisza nije podržavao vladu Andrassyja i Deáka jer je smatrao da su Mađari u kreiranju *Nagodbe* dali previše ustupaka, nakon dolaska na mjesto premijera također čini sve kako bi očuvao dualizam, no s druge strane, za vrijeme njegova upravljanja mađarska netolerancija i opresija drugih nacionalnosti na području Ugarske još se više produbila (Dukovski, 2005, 169-170). Tisza je želio uspostaviti ujedinjenu mađarsku nacionalnu državu, no nikakvim zakonima i opresijom nije se mogla spriječiti reakcija drugih naroda koji su imali svoju povijesnu tradiciju, jezik i kulturu, da se odupru nasilnoj mađarizaciji i odnarođivanju koju provodi manjinska nacija na tom teritoriju (Jelavich, 1983).

U Hrvatskoj, mađarska politika provedena za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, Ladislava Pejačevića i naposljetku Khuena-Hedervarya sustavno je nametala mađarski jezik - najprije u administraciju, a zatim i u obrazovni sustav čime je dopirala do svih slojeva društva. Hrvatska javnost bila je ogorčena zbog mađarskog zadiranja u njihovu simboliku, jezik i kulturu koji su za hrvatski narod, kao i za većinu naroda u Austro-Ugarskoj monarhiji, imali veliku sentimentalnu vrijednost (Seton-Watson, 1911, 105-106).

U Rijeci je situacija bila drugačija; imigracijska politika koju je mađarska vlada podržavala postepeno je oblikovala osjećaj nacionalne pripadnosti jednom gradu. Mađari su poticali useljavanje bogate, industrijske i trgovačke klase koja je doprinosila veliki kapital gradu, a zauzvrat je tim stanovnicima dozvoljavala korištenje talijanskog jezika i njegovanje talijanske kulture, a sve to pod mađarskim državljanstvom (Volpi, 2000, 141-142). Prilično je fascinantna suprotnost mađarske politike koja se u drugim dijelovima Ugarske, prema drugim narodima,

temeljila na ugnjetavanju i nametanju mađarizacije u cilju kreiranja jedinstvene mađarske nacije, dok su s druge strane, u jednom gradu omogućili korištenje talijanskog jezika u službama, administraciji, obrazovanju kao i kulturi i tisku. S obzirom na geopolitičku izolaciju grada Rijeke, i veliku udaljenost „matice“ Budimpešte, efekt koji su postigli omogućavanjem autonomije i povlastica koje je grad imao, osjećaj je nacionalne pripadnosti građana Rijeke, ali ne Državi, već samom gradu. Građani su, ponosni na razvoj i ekonomski status grada, kozmopolitski karakter, i bogatu talijansku kulturu oblikovali identitet *Fiumana*, te su ugrožavanje autonomije percipirali kao osobni napad te su učinili sve kako bi autonomiju i zaštitili.

U devedesetim godinama 19. stoljeća, građani Rijeke su po prvi puta direktno osjetili promjenu mađarske politike u gradu, kada su premijer Tisza i njegova Liberalna stranka na čelu mađarske vlade, odlučili prekršiti autonomiju grada i postepeno mu oduzimati sve veća prava kako bi u Rijeci postigli isto ono što se već godinama u susjednoj Hrvatskoj pa i u cijeloj Ugarskoj pokušavalo (Karpowicz, 1986, 131-134). Mađari su također, nakon toliko godina ulaganja u grad Rijeku, i velikih ekonomskih postignuća, osjećali kako su isključivo oni odgovorni za njezin prosperitet i kako je vrijeme da njihov „biser Jadrana“ postane u potpunosti mađarski grad podložan svim mađarskim zakonima. Sredstvo kojim su se koristili kako bi počeli utjecati na situaciju u njihovu korist bilo je putem gradske administracije koja je do tada već bila ispunjena Mađarima i mađarskim pristašama pomno isplaniranim zakonima donesenih tijekom riječko-mađarskih idiličnih odnosa (Karpowicz, 1986, 110). Godine 1882. na zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru ponovno je tema bila riječki provizorij i rješavanje njegovog statusa, no mađarska je vlada na čelu sa premijerom Tiszom kao prvi potez na pregovorima suspendirala riječki Statut iz 1872. godine, čime je gradska autonomija prestala važiti u poslovima unutarnje organizacije i poslovima upravljanja samog grada (Klinger, 2012, 53). Na istom zasjedanju i Hrvatska je izgubila svaku mogućnost na bilo kakav utjecaj u gradu Rijeci i njezinim podopćinama čime je Mađarskoj u potpunosti otvoren put za provođenje svoje ekspanzivne politike (Karpowicz, 1986, 126-129). Godine 1883. ponovno su se sastale hrvatska, mađarska i riječka delegacija kada je potvrđena odluka da ugarski državni zakoni automatski vrijede i za grad Rijeku, no, što se tiče poslova usko vezanih uz *corpus separatum*, mađarska će vlada prije donošenja odluke najprije morati konzultirati gradsko Predstavništvo. Već 1896. godine ova je odluka prekršena, kada se oko donošenja zakona o registrima rođenih, vjenčanih i umrlih, gradsko Predstavništvo u potpunosti ignoriralo (Volpi, 2000, 142). Ova samovolja mađarske vlade i guvernera Banffyja koji je tu

odluku potvrdio, za stanovnike grada Rijeke predstavilo je direktan napad na autonomiju grada, a iskustvo susjedne Hrvatske pod opresijom „Khuenovog režima“, zasigurno ih je upozorilo kako je ova odluka tek početak daljnjeg jaza u odnosima između Mađara i Riječana.

Reakcije stanovništva bile su burne; neredi i nemire morao je regulirati kraljevski povjerenik kojeg je poslala Ugarska vlada. Ovakvo stanje bilo je ponižavajuće za građane Rijeke koji su se toliko ponosili svojom autonomijom i posebnim statusom kojeg su stoljećima čuvali. Također, mnogi su riječki mađaroni koji su godinama surađivali sa Mađarima, a posebice mađarskim kapitalom, uočili kako je njihova financijska situacija zbog razvoja događaja ugrožena, te kako bi oduzimanje autonomije i veća ugarska kontrola mogle ugroziti njihovo poslovanje (Anić et al., 1988, 236-237). U tome razdoblju gradonačelnik Rijeke postaje Michele Maylender koji je zajedno sa Predstavništvom objavio spis na sjednici 1897. godine u kojem je sadržan protest protiv ilegalnih postupaka ugarske vlade, no, mađarski predstavnici su ga sa podsmijehom odbacili i jasno dali do znanja kako se autonomija Rijeke i riječki Statut vrlo lako mogu promijeniti (Karpowicz, 1986, 135-136). Uslijedilo je nekoliko mučnih raspuštanja Predstavništva, biranja novog gradonačelnika, a je sve kulminiralo kada je na dan rođenja Franje Josipa na gradski toranj izvješena mađarska zastava (Karpowicz, 1986, 139). Kao i u Hrvatskoj, natpisi na javnim ustanovama, grbovi i zastave, predstavljali su građanima vrlo važnu simboliku pripadnosti određenom gradu ili državi, a mađarska zastava bila je jasna poruka Mađara čijom smatraju grad Rijeku. Nastavak mađarizacije i asimilacije grada Rijeke nastavio se i idućih nekoliko godina, no u potpunosti bezuspješno. Ono što su Mađari uspjeli učiniti jest izazvati provokaciju među riječkim autonomašima i na jačanju idejne svijesti autonomaštva.

Michele Maylender koji je ponovno izabran za gradonačelnika predvodio je autonomaški pokret i osnovao prvu političku stranku Rijeke koja „se u ideologiji i praksi samolegitimirala kao zajednica interesa različitih naroda“ (Karpowicz, 1986, str. 145). Autonomaši su svoje historijsko pravo temeljili na Diplomi Marije Terezije kojom je Rijeka postala *corpus separatum*, zahtijevali su pravo na korištenje talijanskog jezika, ne iz iredentističkog principa već kao dio klase lokalne inteligencije koja je bila dijelom centralne i lokalne birokracije i na taj način se odjeljivala od drugih (Karpowicz, 1986, 145-146). Mađarske su novine nakon afirmacije autonomaške stranke napale članove kako je njihov krajnji cilj zapravo okretanje Kraljevini Italiji. Situaciju je još više pogoršalo osnivanje društva „La Giovine Fiume“ koju su činili mladi riječki studenti koji su

pohađali sveučilišta u Grazu, Beču gdje su stupili u kontakt sa mladima iz Italije i tamo se inspirirali mazinijanskim idejama (Fried, 2005, 134). No, iredentističke ideje nisu tada bile dio programa autonomaške stranke, niti se gradsko vijeće izražavalo u nacionalističkim ili iredentističkim terminima (Klinger, 2001, 189). Vladajuća elita koja je stajala iza autonomaške stranke nije pokazivala nikakve teritorijalne niti nacionalističke pretenzije, već je isključivo namjeravala ostvariti jedan cilj – boriti se za autonomna prava i povlastice Rijeke koje je grad imao na osnovu položaja u Ugarskoj, od kojeg je prosperirao u velikoj mjeri i od kojih je taj dio građanstva uživao veliki privatni interes.

5. Austro-ugarska i vanjska politika krajem 19. stoljeća

Drugu polovicu 19. stoljeća Europu su potresli manji sukobi poput Krimskog rata 1854. godine, rata za Schleswig-Holstein 1864. godine, Austrijsko-pruski rat 1866. godine te naposljetku Francusko-pruski rat 1870. godine. Posljedica ovih sukoba bilo je uspostavljanje, ali i raskidanje diplomatskih odnosa između europskih sila; kao i nastajanje novih nacionalnih država, Kraljevine Italije i Njemačke. Sedamdesete godine obilježila je *velika istočna kriza* koja je kulminirala pobunom slavenskih naroda na području Bosne i Hercegovine i naposljetku Rusko-turskim ratom (Taylor, 1954, 228-230). Ruska namjera ekspanzije na istočnu Europu i Balkan kako bi dobila izlaz na Crno more uznemirila je Austro-Ugarsku Monarhiju koja se, nakon gubljenja moći u centralnoj Europi zbog jačanja Pruske, sve više okretala Balkanu kao novoj interesnoj zoni. Dodatnu bojazan predstavljalo je i jačanje pokreta Panslavizma koji je za cilj imao ujedinjenje svih slavenskih naroda u jednu cjelinu, za koji je postojala mogućnost eksploatacije za ujedinjenje svih Slavena pod ruskom vlašću, što nikako nije odgovaralo niti jednoj europskoj sili (Taylor, 1954, 249-251). Balkan tako postaje područje na kojem zapadna diplomacija nije uspjela riješiti i uskladiti unutarnje nacionalne sukobe sa vanjskom politikom što je postalo uzrok za brojne sukobe koji su kulminirali u Prvom Svjetskom ratu (Seton-Watson, 1918, 85-87). Nova podjela Balkana nakon Rusko-turskog rata dogovorena je na Pariškom kongresu 1878. godine, koji je prema Setonu-Watsonu (1918) baziran na sili, interesima velikih sila i negaciji nacionalnih manjina. Razdoblje nakon Berlinskog kongresa predstavlja razdoblje „naoružanog mira“ u kojem se sve zemlje sustavno naoružavaju, ali se ravnoteža snaga održava savezima i pregovorima kojima je

upravljao Bismarck^{12.13} No, nemogućnost ostvarivanja zaključaka i reformi sa Berlinskog kongresa, kompleksnost diplomatskih odnosa između Velikih sila koji se nisu mogli održati nakon Bismarckova odstupanja polagano su vodile krahu ovog prividnog mira. Svi su ovi događaji uvelike su utjecali na političko stanje u Austro-Ugarskoj monarhiji, a posebice u njezinim južnoslavenskim zemljama

5.1. Početak krize dualizma

Godine 1895. austrijski premijer postaje Badeni od kojeg se očekivalo da riješi kulminaciju nacionalnih potraživanja u čitavoj Monarhiji koja su sada postala dio svih sfera ljudskog života - od biranja učitelja, jezika novina, radnika u tvornici, jezika i službenika na željeznici – sve postaje nacionalno pitanje (Taylor, 1948, 173-174). Državu je održavao njezin kompleksni birokratski aparat, ali je situacija nastala zbog nacionalnih problema u potpunosti blokirala politički aparat države što je uzrokovalo postepeni kolaps i gubljenje kontrole koja se godinama uspostavljala. Badenijeva odluka iz 1897. godine da češki i njemački jezik budu oba službeni jezici unutarnjih služba u Češkoj bila je iskra koja je zapalila i njemački nacionalizam (Taylor, 1848, 181-182). Takva odluka stavila je u povoljniji položaj češke službenike s obzirom da su oni u školama učili i njemački i češki jezik, dok je rijetko koji njemački službenik govorio i češkim jezikom. Posljedice ove odluke bile su masovne pobune i neredi Nijemaca što je protreslo cijelu Austriju te je Badeni u studenom 1897. godine podnio ostavku (Taylor, 1948, 183). Multinacionalna Monarhija koja se uspostavila oko habsburške dinastije počela je sve više gubiti centar i osjećaj povezanosti sa austrijskim carem Franjom Josipom.

Ugarski dio Dvojne monarhije, također je prožet nacionalnim krizama unatoč drugačijem načinu rješavanja nacionalnog pitanja. Zakon o nacionalnostima, donijet nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe u liberalnom duhu koji je omogućavao pravo pripadnicima ne mađarskih nacionalnosti korištenje vlastitog materinjeg jezika, dolaskom Kolomana Tisze na vlast postaje samo mrtvo slovo na papiru (Viator, 1908, 147-154). U cilju ostvarenja Velike Mađarske Države provodi se sustavna mađarizacija i opresija nad drugim nacionalnostima na području čitave

¹² Otto von Bismarck, njemački kancelar

¹³ Seton –Watson, R. W. (1918) *The rise of Nationality in the Balkans*, New York: E. P. Dutton and Company, str. 114-115.

Ugarske, a dodatan animozitet prema Slavenima proizlazi i iz sukoba Austro-Ugarske sa Rusijom u sedamdesetim godinama 19. stoljeća i sve većeg širenja panslavističkih ideja (Viator, 1908, 169). Kriza u austrijskom parlamentu omogućila je Mađarima zahtijevanje dodatnih ustupaka u sklopu *Nagodbe*, a najvažnija odnosila se na pitanje samostalne mađarske vojske i zapovjednog jezika. Godine 1889. u mađarskom parlamentu predložen je novi vojni zakon koji je predviđao odvojenu mađarsku vojsku sa zapovjednim mađarskim jezikom što Franjo Josip nikako nije želio dozvoliti jer je smatrao da je podjela vojske na dva dijela jednaka raspadu dualizma i Monarhije (Deák, 1990, 65-66). Tisza je 1890. godine podnio ostavku, te je mjesto premijera preuzeo barun Bánffy koji je odlučio u potpunosti iskoristiti austrijsku parlamentarnu krizu i omogućiti što više ustupaka za Ugarsku, a isto tako ustraje na „*mađaromaniji*“ kada u potpunosti mađarizira poštu i željeznicu za cijelu Ugarsku, iako više od 40% populacije nije razumjelo mađarski jezik (Viator, 188-189).

Situacija u Cislajtaciji i Translajtaciji krajem 19. i početkom 20. stoljeća postala je sve neizvjesnija. Oko razloga zašto je došlo do takve situacije, u kojoj mjeri je sama organizacija Monarhije kriva za postojanje nacionalnih sukoba te do koje razine društva su ti sukobi prodirali postoje mnoge polemike. S jedne strane teoretičari zastupaju stav kako je upravo multinacionalnost kao i nesposobnost Monarhije da se nosi s njome dovela do njezinog raspada nakon Prvog Svjetskog rata, a mjesta na kojima je glavnina sukoba proizašla bila su upravo granična područja, odnosno područja na kojima su se preklapale različite lingvističke skupine. S druge strane, postoji teorija kako takva „granična“ područja nisu zapravo postojala, već su umjetno naglašena kao „granična“ od strane nacionalista. Na takvim područjima postojao je suživot više jezičnih skupina, koje su često bile dvojezične te kojima je nacionalni aktivizam nametnuo sredstva kojima su se započele naglašavati razlike između tih skupina. Multinacionalnost kao takva nije predstavljala isključivi problem i uzrok raspada, posebice kada se može uočiti da se od 1867 do 1918 Austro-Ugarska monarhija socijalno, politički i ekonomski modernizirala (Judson, 2006, 3-9). No, početak 20. stoljeća je zasigurno donio brojne promjene u čitavoj Austro-Ugarskoj kao i u gradu Rijeci, a utjecaj nacionalizama je sve više dobivao na snazi.

5.2. Talijanski utjecaj

Na istočno-jadranskoj obali koja je bila pod austrijskom upravom, osim grada Rijeke pod mađarskom upravom i Hrvatskog primorja do Senja pod hrvatskom upravom, prisutna je također i talijanska populacija koja će na tim prostorima na prijelazu stoljeća u žaru nacionalističkih

previranja također imati svoju ulogu u tadašnjim sukobima. Istočno-jadranska obala vrlo je loše bila povezana sa svojim zaleđem i unutrašnjošću Hrvatske te je još od antičkog doba bila orijentirana na Jadransko more, što je bilo idealno za razvoj trgovine i pomorstva. Posljedica toga bila je i mletačka prisutnost u trajanju od nekoliko stoljeća čime je ojačan talijanski element i kultura na tim prostorima, posebice u obalnim gradovima u kojima se odvijala trgovina i pomorstvo. Karakterističan raspored stanovništva na istočnoj obali Jadrana u 19. stoljeću uključivao je stanovnike talijanskog govornog područja koje je većinom pripadalo višem socijalnom statusu u gradovima i slavensko stanovništvo koje je nastanjivalo pretežito sela i bavilo se poljoprivredom (Šidak et al., 1968, 10-11). Točne proporcije stanovnika u gradovima diljem istočno-jadranske obale koje se odnose na broj stanovnika koji su govorili talijanskim i slavenskim jezicima ili su bili dvojezični veoma je teško predstaviti s obzirom da su se te proporcije mijenjale od grada do grada ali isto tako njihov broj se povećavao i smanjivao iz cenzusa u cenzus. No, nacionalna previranja nisu zaobišla niti ovo područje. Pod utjecajem revolucije 1848. godine, i hrvatskog narodnog preporoda, predstavnici slavenskog stanovništva u Dalmaciji, ali i u Istri, zajedno sa slovenskim političkim aktivistima također preuzimaju nacionalnu retoriku i započinju rad na ostvarenju prava na hrvatski jezik kao službeni jezik, kao i za otvaranje hrvatskih i slovenskih škola.

S druge strane obale Jadranskog mora, konačno se ujedinila Kraljevina Italija što je također imalo utjecaja na nacionalne odnose na istočno-Jadranskoj obali. Mukotrpan proces ujedinjenja razjedinjenih dijelova Italije koji su stoljećima bili pod različitom vlašću i upravom uvjetovao je i buđenje talijanskog nacionalizma, odnosno potrebu za njime, kako bi se postiglo konačno ujedinjenje kako talijanskog teritorija, tako i talijanskog naroda i njihove kolektivne nacionalne svijesti. Talijanske su vlasti, kako bi kreirale zajednički talijanski identitet u svim dijelovima Italije, iskoristile politiku imperijalizma kako bi ojačale internacionalni status Italije što bi ujedno ojačalo i zajedništvo nacije i podiglo samopouzdanje stanovnicima nove talijanske države (Laven, Damien, 2015, 512-513). Veliki udarac Kraljevini Italiji bio je i rasplet događaja oko *istočnog pitanja* na Berlinskom kongresu 1878. godine kada je, unatoč očekivanjima da će ostvariti barem nekakve dobitke, ostala praznih ruku, što je predstavljalo neozbiljno shvaćanje statusa talijanske države od strane drugih zemalja koje su sudjelovale na Kongresu (Smith Mack, 1959, 122-123). Upravo zbog toga, potreba za učvršćivanjem svog internacionalnog statusa primorala je Italiju na promjenu diplomatske politike iz izolirane pozicije u europskoj diplomaciji na stupanje u „Trojni

savez“ 1882. godine, zajedno sa dugogodišnjom neprijateljicom Austro-ugarskom i Njemačkom, čime je osigurala moguće pregovaranje oko teritorijalnih dobitaka sa Austrijom u zamjenu za njezinu neutralnost (Smith Mack, 1959, 123). S obzirom da se duž istočno-jadranske obale nalazio velik broj gradova u kojima se duboko učvrstio talijanski element, kultura kao i talijanski jezik, nakon 1870-ih godina u Italiji počelo se otvoreno govoriti o iredentizmu, prema kojem se smatralo kako ujedinjenje Italije nije potpuno dok se ne ujedine sva područja na kojima je prevladavao talijanski jezik i kultura (Smith Mack, 1959, 125).

Austrija nije bila voljna prepustiti Italiji svoje teritorije, ali je, kako bi u nečemu udovoljila Italiji, sklopila vinsku klauzulu prema kojoj je Italija mogla uz vrlo niske namete prodavati svoje vino u Austro-Ugarskoj (Šidak et al., 1968, 161). Takva je odluka uvelike ugrozila dalmatinsku proizvodnju vina, što je rezultiralo velikim nezadovoljstvom stanovništva i potrebom za promjenu političkih vođa. U Dalmaciji na političku scenu dolazi Stranka prava na čelu koje su bili Frano Supilo i Ante Trumbić, koji, za razliku od Narodne stranke, u svom političkom programu odbacuju dualističku politiku, politiku Trojnog saveza i kao primarnu zadaću naglašavaju sjedinjenje Dalmacije i Hrvatske. U Istri je također vinska klauzula nepovoljno utjecala na seljake koji su se bavili vinogradarstvom, te je veliki problem bio ovisnost sela od prodiranja kapitala iz grada koji je većinom bio u talijanskim rukama. Također su se, i Hrvati i Slovenci, borili za jednaka nacionalna prava sa Talijanima, te se isto tako Hrvatsko-slovenska narodna stranka na političkoj razini borila i za interese seljaka protiv Talijanske liberalne stranke koja je zastupala interese talijanske buržoazije (Šidak et al., 1968, 161-186).

Na prijelazu stoljeća nacionalni problemi oko jezika, škola, kulturnih ustanova i natpisa sve se više zahuktavaju. Zajednički suživot stanovništva koje je govorilo različitim jezicima sada postaje opterećeno nacionalističkom retorikom koju su politički aktivisti koristili za ostvarenje svojih ciljeva. Početkom 20. stoljeća, upravo u Rijeci dolazi do potpisivanja Rezolucije koja će obilježiti povijest jugoslavenskih naroda slijedećih nekoliko desetljeća, a idilični mađarsko-riječki odnosi doživjeti će potpuni krah što će dodatno učvrstiti autonomaštvo Rijeke.

6. Rijeka početkom 20. stoljeća

Na samom početku 20. stoljeća u Rijeci je došlo do dva veoma važna događaja koja su usko povezana sa daljnjim razvojem događaja u gradu Rijeci, a i u cijeloj Hrvatskoj i Dalmaciji i

nakon Prvog svjetskog rata. Glavni protagonisti tih događaja su Franjo Supilo i Ricardo Zanella, koji su unatoč početnim nepomirljivim razlikama jedan drugog indirektno podržali i doveli na odlučujuće pozicije vezane uz gradsku politiku kao i hrvatsku, odnosno jugoslavensku politiku. Franjo Supilo, jedan od vođa Stranke Prava, dolazi iz Dubrovnika u Rijeku, točnije na Sušak, gdje je odmah započeo sa izdavanjem novina koje su trebale prenositi pravaški program i zastupati ideje hrvatske dalmatinske buržoazije (Šidak et al., 1968, 217). Nedugo poslije, 1900. godine, Supilo seli svoje novine nazvane „Novi List“ u grad Rijeku, gdje potpadaju pod mađarski Zakon o tisku, koji je, za razliku od hrvatskog koji je vrvio od cenzure, bio puno liberalniji čime se „Novome Listu“ otvorila mogućnost da postanu glavne hrvatske opozicijske novine (Seton-Watson, 1911, 144). Program „Novog Lista“ temeljio se je na principima Stranke prava koji su uključivali ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, a u pogledu Rijeke u početnim godinama izlaženja, Supilo se oštro suprotstavljao riječkim Autonomašima i njihovim idejama optužujući ih za iredentizam i savezništvo s Italijom (Karpowicz, 1986, 175). No, Supilo je tijekom svog uredništva Novog Lista u mnogočemu mijenjao svoja stajališta te ga je tako uskoro promijenio i prema Autonomašima. Nadalje, Supilo je također bio protuaustrijski nastrojen te je kroz svoje novine apelirao na suradnju svih slavenskih naroda u borbi za emancipaciju od bečke vladavine (Lukežić, 2001, 51).

Michele Maylender ponovno je izabran za gradonačelnika početkom 1901. godine, a u rujnu se ponovno glasovalo, ovoga puta za zastupnike za Narodnu skupštinu. Tada je samom Maylenderu ponuđeno da da ostavku na mjesto gradonačelnika i prihvati mjesto delegata za budimpeštanski parlament. Maylender je tu poziciju odbio i predložio drugog kandidata, svoga dugogodišnjeg prijatelja grofa Batthyjanija koji se, unatoč tome što je bio guverner Rijeke, nije slagao sa politikom koju je Mađarska provodila u Rijeci (Karpowicz, 1986, 141-142). Odabir Mađara među tada vrlo uzrujanim riječkim građanstvom, još uvijek šokiranim zbog mađarskih pokušaja nametanja mađarizacije u gradu, osudilo je Maylenderov odabir Mađara, iako je naposljetku na izborima pobijedio Batthany (Karpowicz, 1986, 143). Kandidat autonomne stranke koji mu je bio suprotstavljen na izborima bio je Ricardo Zanella, koji je unatoč gubitku na izborima preuzeo Maylenderovu ulogu u autonomaškoj stranci nakon što se Maylender potpuno povukao iz političkog života (Klinger, 2013, 157). Već 1902. godine, Zanella postaje urednik novina „La Voce di Popolo“, a riječka javnost mu daje podršku kao novom vođi Autonomne stranke (Klinger, 2013, 159).

6.1. Zaoštrenje krize dualizma i neredi u Hrvatskoj 1903. godine

Stanje u Austro-ugarskoj monarhiji početkom 20. stoljeća akumuliralo je sva neriješena pitanja s kraja 19. stoljeća kojima se nije nazirao kraj. U Mađarskoj se oblikovala nova ultranacionalna Mađarska Nezavisna Stranka na čelu sa Ferenczom Kossuthom, sinom revolucionara Lajosa Kossutha, čiji je program počivao na zahtijevanju za puni paritet sa Austrijom u Monarhiji, dakle, personalnoj uniji sa Austrijom (Šidak et al., 1968, 211). Intenzivnost tenzija pogoršala se kada je Nezavisna stranka, u skladu sa svojim nacionalnim stajalištem, zatražila u zajedničkom Parlamentu da se vojne satnije regrutirane iz ugarskog dijela Monarhije stave pod zapovjedništvo mađarskih zapovjednika, da ta vojska nosi mađarsku zastavu i insignije, te da zapovjedni jezik vojske bude mađarski jezik (Deák, 1990, 57). Franjo Josip ni u kojem slučaju nije htio pristati na takve uvjete Ugarske; Ugarska je uživala gotovo potpunu unutarnju autonomiju, ali o pitanju vojske Franjo Josip nije želio popustiti. Mađarska Nezavisna stranka je neispunjavanje uvjeta od strane Franje Josipa iskoristila u svojoj kampanji kako bi pridobila što više glasova za nadolazeće izbore 1905. godine.

Hrvatski sabor je sukobe bečkog i peštanskog dvora pokušala iskoristiti kako bi ostvarila barem koji od svojih brojnih zahtjeva prema obje vlade. No, 1903. godine događa se potpuna kulminacija dugogodišnje mađarske opresije pod „khuenovim režimom“ koja je iznjedrila nove generacije spremne na radikalnije poteze kako bi ostvarile promjenu u hrvatskoj politici i nacionalnoj svijesti koja je godinama bila u stagnaciji i u konstantnom sukobu sa srpskom. Te godine dolazi do velikog „Narodnog pokreta“ koji je započeo u Zagrebu i ubrzano se širio po okolnim mjestima. Demonstracije su bile upućene protiv bana Khuena, ali isto tako i protiv same dualističke politike koja je uključivala i austrijsku i mađarsku hegemoniju (Šidak et al., 1986, 211-213). Dva su vrlo važna faktora za nastavak hrvatske politike proizašla iz demonstracija 1903. godine; promjena u dalmatinskoj podršci Austriji i početak prekida hrvatsko-srpskog antagonizma.

Na Hrvate u Istri i Dalmaciji, demonstracije i događaji u Banskoj Hrvatskoj 1903. godine imale su veliki utjecaj. Informacije koje su Istra i Dalmacija dobivale bile su većinom cenzurirane, nekad i lažirane, ali su bile dovoljno efektne kada su narodni zastupnici iz Istre i Dalmacije otišli u Beč uputiti apel kralju da učini nešto po pitanju mađarske opresije u Banskoj Hrvatskoj koja je izazvala ovu kaotičnu situaciju (Šidak et al., 1968, 214-215). No, zastupnicima je po dolasku u Beč priopćeno da ih Franjo Josip odbija primiti na audijenciju što je izazvalo veliko razočaranje

hrvatskih zastupnika iz Istre i Dalmacije, a nakon što su vijesti o fijasku u Beču prenijete i po povratku, hrvatski narod je također neugodno osjetio nerazumijevanje Austrije što je rezultiralo idejama o okretanju od austrijske pomoći, ali i lojalnosti (Seton-Watson, 1911, 145).

Hrvatsko-srpski odnosi godinama su bili obilježeni velikim antagonizmom koji je dodatno potpaljivala mađarska vlada kako bi osigurala nestabilnost hrvatskih političkih stranaka i njihovu većinu u Saboru. Početkom 20. stoljeća, loša ekonomska situacija i u Hrvatskoj, ali i Dalmaciji počela je obuhvaćati i srpsku buržoaziju koja je još uvijek bila u dobrim odnosima sa Ugarskom, ali i Austrijom, s obzirom da je i sama Kraljevina Srbija uvelike ekonomski ovisila o Austro-Ugarskoj monarhiji, a dinastija Obrenovića koja je tada bila na tronu, proaustrijski je bila raspoložena. No, 1903. godine dolazi do vojnog udara u Kraljevini Srbiji, nakon kojeg dolazi nova dinastija na vlast – Karađorđevići. Ova promjena na srpskom tronu uzrokovala je promjenu vanjske politike Srbije, koja se od Austro-Ugarske počela okretala prema Rusiji, što je utjecalo na sve veću protuaustrijsku politiku u Srbiji, ali isto tako i među srpskom opozicijom u Hrvatskoj (Šidak et al. 1968, 215-216). Nadalje, nove generacije koje su sačinjavale „Naprednu omladinu“ na čelu demonstracija 1903. godine uvidjele su besmislenost hrvatsko-srpskih sukoba koji isključivo pogoduju trećim stranama te su, inspirirani Masarykovim¹⁴ idejama o slavenskoj ujedinjenosti i idejama Račkog i Strossmayera o Jugoslavenstvu, propagirale zajedništvo Hrvata, Srba i Slovenaca i prekid hrvatsko-srpskih sukoba (Jelavich, 1983, 68).

6.2. Ponovno okretanje Mađarima

U jeku kaotičnog stanja 1903. godine, sve veću političku važnost u Hrvatskoj ali i gradu Rijeci ima Franjo Supilo koji je zajedno sa udruženom opozicijom započeo ponovno okretanje mađarskoj politici, odnosno pružanje podrške Nezavisnoj stranci u Mađarskoj koja je sve više jačala (Klinger, 2013, 160). Ono što je vezalo mađarsku Nezavisnu stranku i novi preokret u hrvatskoj politici bilo je protuaustrijsko raspoloženje, kao i podrška Mađara za jugoslavenski projekt ujedinjenja kako Dalmacije, tako i Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom što je uvelike odgovaralo njihovim teritorijalnim pretenzijama (Klinger, 2013, 160). Kako je Seton-Watson (1911) konstatirao, među hrvatskom i srpskom političkom elitom došlo je do nejasnog idealizma

¹⁴ Masaryk [ma'sarik], Tomáš Garrigue, češki državnik, filozof i sociolog (Hodonin, 7. III. 1850 – Lány kraj Praga, 14. IX. 1937., Hrvatska enciklopedija, Institut Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39258> (4.9.2016.)

i naivnosti misleći da će uz pronacionalističku politiku Nezavisne stranke uspjeti ostvariti svoje ciljeve.¹⁵ Nadalje, s obzirom na kaotičnu situaciju između Beča i Pešte, možda su smatrali da je bolje surađivati s Mađarima i sudjelovati u podjeli dobitaka nego podržati Austriju i na taj način još više intenzivirati mađarsku opresiju (Seton-Watson, 1911, 145).

U gradu Rijeci Supilo nakon početnih godina objavljivanja članaka i stavova isključivo protiv autonomaške politike ipak uspostavlja kontakt sa tom političkom skupinom i njenim predstavnikom Zanellom od kojega dobiva potporu za kandidiranje na mjesto zastupnika u Hrvatskom Saboru, a isto tako uz mađarsko državljanstvo dobiva i „pertinenzu fiumanu“, odnosno status građanina Rijeke (Klinger, 2013, 160). Na izborima za zastupnika u budimpeštanski Parlament 1905. godine, Supilo je podržao tada autonomaškog kandidata Zanellu što je bio pokušaj suradnje između riječkih Hrvata i Autonomaša koji su gajili nadu da će pod novom politikom Mađarske Nezavisne stranke ostvariti svoje političke zahtjeve (Karpowicz, 1986, 183). Ferenc Kossuth zajedno sa novom opozicijskom Koalicijom je tada neposredno prije izbora u Mađarskoj obećavao prošireno biračko pravo i poštivanje prava nacionalnih manjina što je predstavljalo i Autonomašima i Hrvatima logičan izbor u daljnjem političkom smjeru (Karpowicz, 1986, 180). No, nakon izbora, i jedni i drugi ponovno su se uvjerali u surovu realnost nacionalne mađarske politike.

6.3. Riječka rezolucija

U siječnju 1905. godine u Mađarskoj su održani izbori na kojima je nacionalistički nastrojena Nezavisna stranka Ferencza Kossutha unutar opozicijske koalicije ostvarila većinu, te nakon dugogodišnje prevlasti Liberalne stranke zauzela vodstvo u Ugarskoj (Jelavich, 1983, 64). Pobjeda Nezavisne stranke dala je poticaj Supilu i njegovim političkim sljedbenicima na institucionalizaciju novog smjera u Hrvatskoj politici (Šidak, et al. 1968, 221). Kao što je već navedeno, nekoliko je faktora pogodovalo oblikovanju iste; ideje Napredne omladine u demonstracijama 1903. godine, protuaustrijsko raspoloženje diljem Hrvatske, Dalmacije i Istre, promjene u hrvatsko-srpskim odnosima kao i promjene u vanjskoj politici Kraljevine Srbije. Svi

¹⁵ Seton-Watson, R. W. (1911) *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London: Constable & Co. Ltd, str. 145.

ti faktori kreirali su 1905. godine pravo ozračje za formiranje politike „novog kursa“, koja će svoj oblik dobiti upravo u gradu Rijeci u listopadu 1905. godine.

Drugog listopada 1905. godine 24 hrvatskih, dalmatinskih i istarskih zastupnika sastalo se u gradu Rijeci koji su nakon dva dana pregovora oblikovali dokument nazvan „Riječka rezolucija“ čime je započeo novi smjer hrvatske politike (Seton-Watson, 1911, 146). U dokumentu riječki su „rezolucionaši“ naglasili svoje zahtjeve o reinkorporaciji Dalmacije Hrvatskoj, o izbornoj reformi, slobodi izbora, slobodi tiska, pravu na okupljanje i udruživanje, i pravu svakog naroda da odlučuje o svojoj sudbini (Seton-Watson, 1911, 146-147). Nadalje, u dokumentu iskazuju podršku mađarskom narodu protiv austrijske hegemonije te naglašavaju i Jugoslavenski smjer svog političkog programa konstatirajući da su Hrvati po krvi, jeziku i bratstvu jedinstvena nacija sa Srbima (Karpowicz, 1986, 185-186). Nekoliko dana kasnije, u Zadru se sastalo 26 srpskih predstavnika koji su potvrdili ideje riječke rezolucije tražeći jednaka politička prava za srpsku nacionalnu manjinu (Seton-Watson, 1911, 149). Riječka konferencija imala je široki odjek i u Mađarskoj, Srbiji i Češkoj, a pravo njezino značenje bila je konkretizacija južnoslavenske politike koja rezultirala osnivanjem Hrvatsko-srpske koalicije koja će već 1906. godine pobijediti na izborima u Hrvatskoj (Šidak et al., 1968, 229-230). Hrvatsko-srpska koalicija potvrdila je južnoslavensku političku orijentaciju koja će se održati sve do raspada Austro-Ugarske monarhije. Nakon potpisivanja Riječke rezolucije dolazi do direktnih pregovora između Supila i mađarske Koalicije te Ferenc Kossuth osobno telegramom upućuje podršku Hrvatima u njihovim namjerama (Seton-Watson, 1911, 148). No, događaji koji su uslijedili 1906. i 1907. godine ubrzo su pokazali naivnost hrvatske političke inteligencije koja je ostala neugodno zatečena novim mađarskim propisima i dalje oblikovanim u skladu sa mađarskim nacionalnim i hegemonskim interesima u odnosu na ostale narode u ugarskom dijelu Monarhije (Karpowicz, 1986, 190-191). Slično razočarenje dočekalo je i stanovnike grada Rijeke kojima su Mađari u nadolazećim godinama odlučili još više dirnuti u autonomna prava *Fiumana*.

7. Politički i etnički sukobi u Rijeci od 1905. do 1907. godine

Godine 1906. i 1907. u Rijeci predstavljaju splet okolnosti kojima se u velikom dijelu može dočarati politička situacija na nivou cijele Austro-Ugarske monarhije koja se tada već polako

bližila neizbježnom kraju. Nacionalistički sukobi u gotovo svim dijelovima Europe postaju centralni faktor kojem se prilagođavaju sve ostale političke, društvene, kulturne i ekonomske sfere života te nacionalizam zapravo postaje jedan od pokretača novih društvenih i političkih promjena. U multinacionalnoj Austro-Ugarskoj monarhiji osjećaj prevlasti nad drugim narodima kojeg su gajili Nijemci i Mađari naposljetku je rezultirao ratom i nestankom velike, višestoljetne Austro-Ugarske monarhije sa zemljopisnih karata. Njihova prevlast i kontrola drugih naroda, u smislu nametanja vlastitog jezika i kulture, bila je moguća dok je bila isključivo klasno i politički uvjetovana, no, u žaru liberalizma i nacionalizama izgubila je na vrijednosti jer je svaki pojedinac u sebi mogao prepoznati vlastitu nacionalnu svijest i u skladu sa svojim osjećajem o pripadnosti pridružiti se grupi kojoj je pripadao. Pokušaji nekih skupina da nasilno određuju pripadnost svojoj ili nekoj drugoj grupi isključivo zbog svojeg interesa, u većini slučajeva rezultirali su potpuno suprotno; kreirala se isključivo mržnja, strah i netrpeljivost između skupina, od kojih nekima niti izmjene nekoliko generacija nisu pomogle da se izazvana mržnja zaboravi. Pomisao na to da jedna nacija može imati primat nad drugom nacijom na nacionalnoj osnovi, u ljudima je pobuđivala revolt jer postalo je nejasno kako odrediti primat jednog jezika ili kulture nad drugim. Klasna podjela ljudi koja postoji od najstarijih civilizacija uvjetovala je jednim dijelom i nacionalnu podjelu; nacionalizam postaje sredstvo određenih skupina koje su fenomen nacije iskoristile u svoju ekonomsku i statusnu korist, odnosno za zadržavanje vlasti, nakon što je dinastijski apsolutizam na kojem su temeljili svoj status, postao dio prošlosti. Takva zloupotreba ideje nacije stvorila je začarani krug povlašćenih i potlačenih koje su se svim mogućim sredstvima koristile da ostvare svoja prava.

Grad Rijeka vrlo je specifičan jer u njemu na osnovi strukture njegovog stanovništva možemo pratiti različite fenomene vezane uz nastajanje nacija i nacionalizama. Kako je već u prvom dijelu rada prikazano, u Rijeci se tijekom 18. i 19. stoljeća postepeno oblikovala bogata građanska buržoazija koja se razlikovala od drugih prema svojem klasnom odnosno ekonomskom statusu te je u toj svojoj odijeljenosti i posebnosti također preuzela talijanski jezik i kulturu što joj je donijelo veliku prednost u području trgovine od koje se uzdržavala. Klasni status i ekonomska pozicija toj su skupini građana omogućili političko upravljanje gradom i stanovnicima grada najnižih klasa kao i riječkih podopćina u kojima su živjeli Hrvati od kojih mnogi nisu imali ništa zajedničko sa vladajućom elitom. Također, dodatna okolnost za vladajuću elitu u oblikovanju svoje posebnosti bio je i status grada kao *corpusa separatuma* u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji

koji je predstavljao visoki stupanj autonomije i brojne povlastice za trgovački i lučki grad. U drugoj polovici 19. stoljeća, u razdoblju kada nacionalizam polako počinje zauzimati centralno mjesto u Habsburškoj Monarhiji, riječka građanska elita našla se po prvi puta u potencijalno nepovoljnom položaju kada je Hrvatska pokušala u postrevolucionarnom razdoblju preuzeti upravu nad Rijekom, s obzirom da su Hrvati činili većinski broj stanovništva. Hrvatska uprava nad Rijekom onemogućila je protok mađarskog kapitala koji je za razliku od hrvatskog, gradu Rijeci i riječkoj građanskoj eliti mogao donijeti brojne ekonomske povlastice i poslovne uspjehe. Stanovnici Rijeke odnosno riječka građanska elita tada po prvi puta, čini sve kako bi spriječila Hrvate da preuzmu upravu nad Rijekom, ističu svoju autonomiju, status *corpusa separatuma*, ali i mađarsko prijateljstvo i odredbu Marije Terezije kako je Rijeka neposredni dio Ugarske krune i kao takva ne spada pod hrvatsku upravu. Nakon Austro-ugarske pa i Hrvatsko ugarske nagodbe, Rijeka je definitivno potpala pod mađarsku upravu, ali je zadržala autonomiju te je izglasan gradski Statut koji joj je garantirao brojna prava i povlastice. Tada je nastupilo idilično razdoblje riječko-mađarskih odnosa, golemih priljeva mađarskog kapitala te posljedično s tim, razvoja grada i povećanja broja stanovništva poticanom imigracijom od strane mađarske Vlade.

U duhu nacionalnih zbivanja, nakon što su riječko-mađarski odnosi bili ugroženi zbog sve veće mađarske nacionalističke politike, i rastućeg hrvatskog nacionalnog djelovanja, može se reći da se u Rijeci također rađa jedan oblik „nacionalnog identiteta“ kojeg je preuzela građanska elita, ali koji se nije temeljio na etničkoj pripadnosti. Taj identitet nije nastao kao dio prirodnog procesa već kao posljedica aktivnosti nacionalista, koji su bili pripadnici svih skupina u gradu Rijeci. „*Fiumanski identitet*“ pristaje modernističkoj teoriji nastanka nacije i nacionalizma čiji su najpoznatiji predstavnici Ernest Gellner, Benedict Anderson i E.J. Hobsbawm.¹⁶ Iako se i ova tri predstavnika ne slažu u svim aspektima svojih teorija, činjenica da nacija nije nešto urođeno već je produkt vremena i socio-ekonomskih okolnosti u kojima je nastala, je centralan fokus njihovih tvrdnji (Hobsbawm, 1990, 9-13). Nadalje, u razdoblju nakon 1880-ih, izgradnja nacija i nacionalnih identiteta razlikuje se jer je pravo na samoodređenje postalo nužnost svake skupine pojedinaca koja je imala osnovu na temelju koje se je mogla odijeliti od drugih i sačuvati svoju autonomiju, a ta osnova pretežito je postala etnicitet ili jezik (Hobsbawm, 1991, 102). Takva

¹⁶ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford 1983), Benedict Anderson, *Imagined Communities* (London 1983), E.J.Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: programe, myth, reality*, (Cambridge University Press, 1990).

situacija mogla se projicirati i na Rijeku; *Fiumani*, ili građanska elita koja je upravljala gradom nisu imali zajedničku povijest, korijene, pretke s obzirom da su poticali iz različitih krajeva te su se naselili u Rijeku i na osnovu svojeg kapitala zadobili riječku *pertinenzu*, ali nešto zajedničko što su imali i na temelju čega su mogli započeti izgradnju svog nacionalnog sentimenta bio je jezik, kultura i autonomna prava Rijeke. Identitet *Fiumana* temeljio se na talijanskom jeziku i kulturi kao i talijanskom osjećaju poimanja nacije koji je uključivao i slobodan izbor građana na deklariranje pripadnosti ovisno o njihovim ekonomskim interesima ili političkom afinitetu (Klinger, 2001, 191) Nadalje, talijanski element u nacionalnom identitetu predstavljao je posebnost jednako kao i autonomija kojom se je grad toliko ponosio. Na temelju ta dva elementa, s obzirom da je talijanski jezik bio službeni jezik, jezik trgovine, pomorstva i gradske administracije, može se zaključiti kako je takav nacionalni identitet pogodovao samo vrlo isključivoj zajednici građanske buržoazije unutar grada čije je članstvo kako je već navedeno, prema statutu, uvelike ovisilo o ekonomskom statusu i o preuzimanju spomenutog talijanskog karaktera.

S druge strane, identitet *Fiumana* može se sagledati i iz kuta „nacionalne ravnodušnosti“ i odbacivanja samog kalupa „nacije i nacionalnosti“ koje nam nameće promatranje tih skupina iz vremena kada je postojanje nacije dio našeg identiteta. Prema tom pogledu karakteristično za područje „jezičnih granica“ koje uključuje obitavanje više lingvističkih skupina na jednom mjestu karakteristična je upravo nedefiniranost tih skupina u nacionalnom smislu (Judson, 2006, 2). Prema Judsonu (2006) nacionalni identitet, ako je postojao na tim područjima bio je promjenjiv, a ne fiksna, te stanovništvo na takvom području nije automatski prenijelo jezičnu podjelu i granice u podjele oko samoodređenja i pripadnosti. U razdoblju kada nacionalizam postaje politička stvarnost, javljaju se nacionalni aktivisti koje upravo takve zajednice žele nacionalizirati, zajednice koje se nisu identificirale kao članovi nacije. Isti aktivisti kreirali su na takvim područjima koncept graničnih regija kao bi se oblikovali nacionalni identiteti i odabrale „strane“ što je uz nacionalni diskurs rezultiralo konfliktima u takvim regijama. Prema ovoj teoriji teži se ne samo istraživanju „nacije“ čime se već u početku determinira postojanje iste, već na koji način je nacionalnost institucionalizirana diljem lokalnih društava i kultura koje su postojale unutar konteksta multikulturnog Carstva (Judson, 2006, 7). U Rijeci još od početka razvitka luke i pomorske trgovine postojala je trgovačka elita koja se služila venecijansko-talijanskim jezikom, ali ona nije bila povezana nacionalnošću te niti jednim nacionalnim identitetom. Kao kozmopolitski grad u

kojem je obitavalo nekoliko skupina različitog govornog područja u drugoj polovici 19. st., koji su dolazili kao useljenici iz socio-ekonomskih razloga, Rijeka je odavala upravo takvu nacionalnu ravnodušnost koja se postepeno oblikovala u isticanje određenih nacionalnih identiteta, odjeljivanja po jeziku i postavljanja granica.

Krajem 19. stoljeća, „nacionalni identitet“ *Fiumana* ostvario je i svoju političku afirmaciju u okviru Autonomnog pokreta odnosno Autonomne stranke koja u svoj program uključuje zaštitu talijanske kulture i jezika u Rijeci, ali ne kao politički cilj ujedinjenja sa Kraljevinom Italijom, već kao obranu od mađarskog i hrvatskog nacionalizma i zaštite gradske autonomije (Karpowicz, 1986, 196). Pitanje koje se postavlja jest, jesu li razlozi nastajanja „*fiumanskog* identiteta“ isključivo uvjetovani zaštitom povlaštenog ekonomskog položaja manjinske građanske elite ili stvarnim osjećajem pripadnosti građana jednoj zajednici i stvarnom nacionalnom osjećaju? Erazmo Barčić još 1860. godine komentira za *Fiumane*: „Ona nema druge domovine do interesa, zbir njenih krijeposti je račun, njen nauk se svodi na pravilnik mjenjačnice, žrtve za domovinu za nju su ludosti i ništa je ne može ganuti više od biltena burze.“ (Anić et al., 1988, 213). Ovakva isključivo ekonomska pozadina postojanja riječke građanske zajednice bila je održiva za vrijeme obrane od hrvatskog preuzimanja vlasti u gradu što je pretpostavljalo i lošije financijske mogućnosti, kao i za vrijeme idiličnih riječko-mađarskih odnosa kada su priljevi kapitala i razvitak grada bili konstanta. No, godine 1906. i 1907. bile su godine kada je riječka autonomija zbog mađarskih propisa, ali i hrvatskog nacionalizma primila do tada najjače udarce koji su uzrokovali veliki nemir među riječkim stanovništvom, a time i njihovo isticanje „*fiumanskog* identiteta“ u cilju zadržavanja i ekonomskih povlastica ali i isticanja posebnosti „*fiumanske* nacije“, dok se kod nekih „*fiumanski* identitet“ u potpunosti stopio sa talijanskim i prema tome prešao u politiku iredentizma.

Događaje 1906. i 1907. godine koji se odnose na nacionalne sukobe u Rijeci prilikom prolaska Sokolaša kroz grad, kao i općenitu percepciju novina na političku i nacionalnu situaciju u gradu Rijeci prikazati ću na temelju analize članaka kroz tri različite novine – *L' Eco dell'Adriatico*, *Slavenska Misao* i *Il Giornaletto di Pola* - s obzirom da u ono vrijeme tisak zauzima centralnu ulogu u širenju informacija kao i političkih stavova i mišljenja javnosti. No, novine koje sam odabrala u analizi ove teme nisu izlazile na riječkom području već u gradovima Puli i Trstu,

koji su također bili gradovi čija je struktura stanovništva bila veoma slična onoj u Rijeci, a s time i specifična nacionalna previranja unutar gradova. Sam programski smjer novina donosi nam vrlo specifičan uvid u događaje koji su se zbili u Rijeci, te koji su veoma detaljno popraćeni u pulskim i tršćanskim novinama. Čitajući novine, zbog različitih interpretiranja događaja, ponekad se možemo zapitati jesu li te novine zaista izvještavale o jednakim događajima koji su se dogodili u istom razdoblju 1906. i 1907. godine. Također, veoma je zanimljiva činjenica o izostanku spominjanja određenih nacija koje su živjele u gradu ovisno o kojim novinama se radi i kakvo političko stajalište novine zastupaju. Takvo dinamično stanje zasigurno je vladalo i u cijeloj Austro-ugarskoj Monarhiji, kada je tisak postao najvažnije sredstvo kojim su se prenosile informacije, ali također i sredstvo kojim se mogla vršiti manipulacija i propaganda samo određenih informacija u korist pojedinih interesnih subjekata. Stanovništvu je također, vjerojatno bilo vrlo teško odrediti koje su informacije podlegle manipulaciji, koje prenose stvarno stanje, a koje pripadaju kategoriji potpunih izmišljotina. te kakva se politika krije iza diplomatskih odnosa europskih država.

7.1. L'Eco dell'Adriatico

Dnevnik *L'Eco dell'Adriatico* izlazio je u gradu Puli 1906. i 1907. godine. Tiskan je u tada poznatoj tiskari Josipa Krmpotića na talijanskom jeziku te ga Bužleta (2005) klasificira u svome radu kao iredentistički dnevnik.¹⁷ Nadalje, od Celle (1956) doznajemo kako je vlasnik novina i njihov financijer bio Téseo Rossi, koji je u sudjelovao u borbi za otvaranje talijanske gimnazije u Puli te doznajemo kako su urednici novina bili Gino Piva i Oda Montanari koji su u Italiji djelovali unutar Talijanske Socijalističke Partije (PSI).¹⁸ S obzirom da je dnevnik izlazio samo dvije godine, ne postoji puno informacija o samim novinama tijekom dvije godine izlaženja, već samo znamo kako je izdavanje dnevnika prestalo zbog policijske zabrane (Cella, 1956, 120-164). Novine *L'Eco dell'Adriatico* vrlo su često izvještavale od događajima u Rijeci, pa su čak i posvetile gotovo čitavu stranicu intervjuima riječkih intelektualaca koji su govorili o tadašnjoj situaciji u Rijeci i svojim političkim programima. Zanimljiva je i činjenica kako se Hrvati kao nacionalni element u Rijeci u ovim novinama gotovo uopće ne spominju, osim u već spomenutom intervjuu riječkih

¹⁷ Bužleta, N., (2005) *Tiskarstvo i nakladništvo u Istri 1859. – 1941.*, „Vjesnik bibliotekara Hrvatske“ 48, 374, 208-232, str. 221.

¹⁸ Cella, S. (1956) *Giornalismo e stampa periodica in Istria*, „Atti e memorie della società di archeologia e storia patria“ 56, 120-164.

intelektualaca i još dva kratka članka. U ostalim vijestima, o sukobima sa hrvatskim stanovništvom u gradu Rijeci, kojih je zasigurno bilo tih godina, nema niti riječi. Fokus ovih novina je na riječko-mađarskim odnosima koji su u tim godinama bili na najnižoj razini do tada, na riječkoj autonomiji i očuvanju iste, kao i talijanskom karakteru građana Rijeke – *Fiumana*.

7.1.1. Mađarsko-riječki sukobi 1906. i 1907. godine

Vijesti iz Rijeke započinju već petog dana nakon početka izlaženja novina sa obavijesti kako je mađarska Vlada navijestila nacionalizaciju gradskih ureda, odnosno kako će od 1.siječnja 1907. godine kada uredba stupi na snagu, svi natpisi, registri i moduli biti na dvojezičnom tekstu – mađarskom i talijanskom jeziku.¹⁹ Nadalje, dopisnik iz Rijeke također obavještava čitatelje kako uz obavijesti o nacionalizaciji ureda, dolazi do „procvata komentara, nagađanja i straha – možda i pretjeranog – ali su razlozi osnovani zbog ozbiljnosti slučaja – a to je uvođenje državne policije“.²⁰ Ove su dvije odredbe, koje tada još uvijek nisu stupile na snagu, obilježile svaki daljnji izvještaj iz Rijeke te se na temelju njih oblikovao antagonizam između Riječana i Mađara u gradu.

Iz članaka vrlo je uočljiva nevjerica riječkog stanovništva o novim mađarskim odlukama koje stižu iz Pešte; „doista ironično moralno postupanje prema Rijeci, u suprotnosti sa planiranim gospodarskim mjerama, za koje je Vlada, kroz usta svog ministra trgovine Francesca Kossutha pokazala – nema namjeru provođenja...“ Evidentno je kako su Riječani i nakon sukoba s Mađarima krajem 19. stoljeća, jednako kao i Hrvati, ipak još uvijek gajili nadu i uzdali se u ugarska obećanja i pomoć za provođenje novih mađarskih gospodarskih mjera nakon dolaska Nacionalne koalicije na vlast. No, kako autor članka zaključuje: „... da se možda ne radi o jednom „dizaču“ koji se svaki dan brine da udeblja stoku, sve dok ju potpuno ne iskoristi!“²¹ Dopisnik također navodi kako su se Mađari nazivali otvoreno „prijateljima i braćom Riječana“, ali su nakon ovih odluka koje su za cilj imale nastavak mađarizacije Rijeke i uspostavu potpune kontrole nad gradom

¹⁹ L'Eco dell'Adriatico, br. 5., 5. prosinac 1906. godine

²⁰ L'Eco dell'Adriatico, br. 5., 5. prosinac 1906. godine

²¹ L'Eco dell'Adriatico, br. 5., 5. prosinac 1906. godine,

„Triste contrasto ed ironico invero questo trattamento morale di Fiume di fronte ai progettati provvedimenti economici, che il governo, per bocca del ministro del commercio Francesco Kossuth, ha mostrato – non ha guari – l'intenzione di attuare e che innanzi alla dura realtà dei fatti lasciano serpeggiare il dubbio che non si tratti forse di quell'elevatore, il quale si prende ogni cura per ingrassare il bestiame affinché ne ritragga maggior utile!“

„sve te lijepe riječi, nježne i ohrabrujuće nisu imale druge svrhe osim za bacanje prašine u oči, dobrima i poštenima, koji nisu ni pomislili na proračunatost i zamke.“²²

U broju 23. koji je izašao 23. prosinca 1906. godine, dopisnik javlja kako je telegramom iz Budimpešte potvrđena od strane mađarske Vlade nacionalizacija gradskih ureda od 1. siječnja 1907. godine kada će gradska uprava morati predati Urede državnoj upravi te je pristigla vijest kako će se urediti i dvojezičnost na sudovima, čime će talijanski jezik spasti na fakultativnu uporabu u ovim domenama. Reakcija riječkog stanovništva bila je potpuna ogorčenost na ovakav razvoj događaja te autor članka piše kako „oni koji su se sve do danas ljubili s nama skriveni pod krinkom prijatelja, sada su bacili maske“, aludirajući na Mađare te kako Riječani ovo doživljavaju kao „najveću uvredu“.

Godine 1907. u broju 32. nalazimo prvu vijest o razvoju događaja vezanim uz predaju gradskih ureda Rijeke mađarskoj upravi.²³ Dopisnik obavještava čitatelje kako su općinske vlasti odbile predati prostorije državnim tijelima te kako je bila potrebna intervencija guvernera Nákóa koji je pozvao gradonačelnika da izvrši predaju Ureda ili će u protivnom morati upotrijebiti vojnu silu. Nadalje, u telegramu se izvještava kako su općinske vlasti odmah izvršile „uvjerljivu isporuku“. Ispod telegrama nalazi se opomena urednika *L' Eco dell'Adriatico* koji obavještava čitatelja kako smatra da je telegram „pristran“, odnosno da ne iznosi stvarno stanje događaja o čemu doznajemo već u slijedećem broju. Nakon predaje gradskih Ureda tijelima državne uprave hitno je sazvano Gradsko vijeće na kojem je gradonačelnik Vio otkrio predstavnicima građana „neciviliziran način postupanja Vlade u nacionalizaciji... ureda“. Nadalje, autor opisuje „energične proteste“ zastupnika Bellena protiv arogancije vlasti i nasilja kojeg su počinili, zastupnik Rosich traži očitovanje od Vlade do kada će ovakvo stanje trajati u gradu Rijeci, Ossoinack „briljantno napada“ državne službenike“.²⁴ Urednikovo upozorenje kako je službeni telegram od prethodnog dana izvijestio samo o dijelu događaja odnosio se na nasilje do kojeg je došlo prilikom predaje ureda. Oružani sukobi i nasilje između Mađara i *Fiumana* zaista su postali suprotna krajnost od odnosa koji su u Rijeci postojali prije tridesetak godina te su u 1907. godini eskalirali u pravu netrpeljivost. U broju 37., *L'Eco dell'Adriatico* donosi članak od svog privatnog dopisnika u Rijeci koji govori kako „mađarski tisak pokušava terorizirati građane sa apsurdnim

²² *L'Eco dell'Adriatico*, br. 5., 5. prosinac 1906. godine

²³ *L'Eco dell'Adriatico*, br. 32., 2. siječnja 1907. godine

²⁴ *L'Eco dell'Adriatico*, br. 33., 3. siječnja 1907. godine

vijestima i još apsurdnijim prijetnjama, a o prijateljstvu između autonomnih *Fiumana* i Mađara se više ni ne govori...“²⁵

U istom broju nalazi se i obavijest kako je održana sjednica Gradskog vijeća koja je bila veoma „burna“, te na kojoj su se predstavnici građana usuglasili oko sastavljanja delegacije koja uključuje guvernera Nákóa, zastupnika prof. Zanelle, i gradonačelnika dr. Via. Odabrana delegacija otići će u Budimpeštu kako bi izrazili u Ministarstvu zgražanje riječkog stanovništva i Gradskog vijeća zbog trenutne situacije u Rijeci. Koliko je taj sastanak bio uspješan, ne doznajemo iz samih novina jer nema izvještaja o njegovom sadržaju. No, u broju. 46. koji je izašao 16. siječnja 1907. godine nalazi se posljednja objava o Rijeci u ovim novinama koje su izlazile samo do kraja 1907. godine. U članku „Dvojezičnost na riječkim sudovima – mađarska vlada se pokajala?!“²⁶ ukratko doznajemo „kako pouzdan izvor javlja da je ministar pravosuđa odustao od reforme dvojezičnosti riječkih sudova, no, s druge strane, navodi da je pitanje dvojezičnosti na sudovima odgođeno kako bi se zadovoljili i zahtjevi Hrvata koji također žele uporabu njihovog jezika na sudovima“. S obzirom da je mađarska vlada u svibnju 1907. godine donijela Zakon o željeznicama kojim je u cijeloj Translitaciji službeni jezik željeznice postao mađarski jezik, pa čak i u Hrvatskoj, kojoj je Hrvatsko-ugarskom nagodbom zagantirano pravo na hrvatski jezik, malo je vjerojatno da je mađarska odluka o jeziku na riječkim sudovima ovisila o hrvatsko-mađarskim odnosima (Seton-Watson, 1911, 152-153). Sve do posljednjeg dostupnog broja od 30. ožujka 1907. godine o Rijeci nema više nikakvih vijesti kao ni o riječko-mađarskim odnosima, no, iz iznesenih članaka može se uvidjeti kako je stanovništvo Rijeke 1906. i 1907. godine bilo u potpunoj nevjerici da je došlo do takve situacije u Rijeci zbog novih propisa mađarske vlade. Ono što je najviše pridonijelo stanju ogorčenja i neprijateljstva između Riječana i Mađara bilo je mađarsko diranje ovim propisima u riječku autonomiju, o čijem značenju za *Fiumana* 1906. i 1907. godine možemo puno doznati iz članaka ovih novina.

7.1.2. Odnos prema riječkoj autonomiji

U prvom broju kojem se navještaju nove odredbe mađarske vlade kao „poklon sv. Nikole“, autor članka upozorava čitatelja kako navedene uredbe predstavljaju za Rijeku „umanjenje vrijednosti svojih nasljednih povlastica i zajamčenih prava“.²⁶ Opisi, pridjevi i epiteti kao što su:

²⁵ L'Eco dell'Adriatico, br. 37., 7. siječnja 1907. godine

²⁶ L'Eco dell'Adriatico, br. 5., 5. prosinac 1906. godine

„vrijedno moralno blago“, „sveta prava autonomije“, „baština kojoj svi zavide“, kojima je riječka autonomija i njezine povlastice navođena u člancima, govore nam kako je ta pravna odredba o *corpusu separatumu* bila zaista, uz talijanski karakter, temelj izgradnje *fiumanskog* identiteta i neizmjerljivo važna za održavanje istog. U članku „Autonomija Rijeke“, nalazimo i autorovo opravdanje za zaštitu autonomije koja postoji još od „vremena kada su grad štitili stari gradski patriciji“, te su na osnovi dugovječnosti postojanja tih prava *Fiumani* oblikovali nacionalni sentiment i osjećaju „živu i spontanu ljubav“ prema toj ostavštini, te sada u vremenima kada je autonomija ugrožena, „osjećaju bol... i gorko osobno razočarenje“.

Nakon obavijesti u broju 23. koji je izašao 23. prosinca 1906. godine o tome kako je definitivna provedba nacionalizacije gradskih ureda stupa na snagu 1. siječnja 1907. godine i kako će slijedeća odredba uvesti dvojezičnost i na riječke sudove, retorika o autonomiji postaje još dramatičnija. Kroz autorove riječi u člancima može se osjetiti ljutnja, razočarenje ali i strah od mogućeg najgoreg razvoja događaja, a to je potpuno ukidanje autonomije. „Mjerica je puna, te danas zaista više nemamo što izgubiti, nakon što su ove odredbe uništile i zadnju kap autonomije i slobode što ju je uživala Rijeka i što je bila njezina najzavidnija ostavština“.²⁷ „Ako se nastavi tim putem, riječ „autonomija“ koja bi trebala biti trajan amblem građanske svijesti, postati će jednostavna riječ, koju će naši unuci morati potražiti u rječniku kako bi shvatili njezino značenje“.²⁸ Napad na riječku autonomiju manifestirao se kroz uvođenje novih propisa od strane mađarske vlade bez prethodnog odobrenja Gradskog vijeća u kojem su sjedili građanski predstavnici i kojima je prema Statutu iz 1872. godine bilo zagantirano pravo na odlučivanje u odlukama direktno vezanim uz uredbe grada. No, ugrožavanje autonomije sa zakonske strane nije ni približno uzdrimalo građane Rijeke i riječke Autonomashe kao što je to postiglo miješanje mađarske vlade u određivanje službenog jezika u poslovima Rijeke. Takav dojam dobiva se iz novinskih članaka za koje naravno postoji mogućnost da je pomnim biranjem riječi i tekstova namjerno produciran, s obzirom na talijanski karakter novina.

7.1.3. Odnos prema talijanskom elementu u Rijeci

Ne postoji niti jedan članak u novinama *L'Eco dell'Adriatico*, u kojem, uz autonomiju Rijeke nije naglašen i talijanski karakter grada. Mađarski nadimak za Rijeku „sjajni biser mađarske

²⁷ *L'Eco dell'Adriatico*, br. 23., 23. prosinca 1906. godine

²⁸ *L'Eco dell'Adriatico*, br. 29., 30. prosinac 1906. godine

krune“ u 20. stoljeću postaje „bolna suza za talijanski karakter Rijeke“.²⁹ Iako se Rijeka istim nazivom nazivala i u 19. stoljeću za vrijeme idiličnih riječko-mađarskih odnosa, tada takav naziv nije predstavljao problem niti prijetnju s obzirom da je ulaganje mađarskog kapitala bilo u punom jeku te je talijanski karakter grada bio potican od strane mađarske vlade. Iz broja 6. koji je izašao 6. prosinca 1906. godine, doznajemo kako se održala sjednica Gradskog vijeća nakon kolanja informacija o nacionalizaciji ureda i uvođenju državne policije. Gradonačelnik dr. Vio otvorio je sjednicu rekavši kako je nacionalizacija Ureda već „gotova stvar i da se tu nema šta puno učiniti“. Vezano uz odredbu o uvođenju državne policije obavijestio je zastupnike kako mađarska Vlada nije spremna pregovarati oko toga, ali grof Andrassy jest, tako da će pričekati daljnje razgovore sa njime. Naposljetku, gradonačelnik se dotakao posljednje odredbe o dvojezičnosti u gradskim uredima te se u ovom dijelu može primijetiti zaokret umjerene retorike; gradonačelnik je „s animozitetom rekao da je (izjednačavanje mađarskog jezika sa talijanskim jezikom u Rijeci) svetinja za Gradsko vijeće da se toj odluci odupru sa svim svojim snagama, jer je to nepravедno nametanje, protivno gradskome statutu i štetno za autonomni karakter Grada!“.

U broju 17. također se može primijetiti specifična retorika kada se radi o ugrožavanju uporabe talijanskog jezika.³⁰ U članku „Iz Rijeke“ dopisnik obavještava o novoj sjednici gradskog vijeća, a jedna od rasprava bila je oko prijedloga nastavnika mađarskih osnovnih škola o ukidanju talijanskog jezika kao jezika nastave i njegovom statusu kao izbornog predmeta. Ovakve informacije izazvale su pravi šok i ogorčenje te je gradonačelnik Vio ovakav zahtjev proglasio „apsurdnim, neprimjerenim, ilegalnim“. Nadalje, poručio je kako će se „osobno obračunati sa svom gospodom koja u buduće predloži slične ideje!“ Gradonačelnik Vio također izjavljuje kako je „materinji jezik u Rijeci bio i uvijek će biti jedino talijanski i nikad se nećemo dovesti do patnje da se to i najmanje promjeni...“ Godine 1907., nakon provođenja nacionalizacije gradskih Ureda, u broju 37. koji je izašao 7. siječnja 1907. godine, dopisnik iz Rijeke obavještava kako je stanje u Rijeci, stanje „revolucije“, „nitko ne zna što će biti naša sudbina u ovim teškim vremenima“, govori o nastanku brojnih dvojezičnih novina koje „niču kao gljive poslije kiše te usmjeravaju mržnju prema svemu što ima veze s autonomijom i talijanskim duhom“ te na kraju navodi kako je „jedino što nam preostaje, jedino što je neranjivo je naš talijanski nacionalni osjećaj, koji prkosi svim arogancijama, nezakonitostima, te je, i uvijek će biti naš ponos usprkos svemu i svima“. Što

²⁹ L'Eco dell'Adriatico, br. 5., 5. prosinac 1906. godine

³⁰ L'Eco dell'Adriatico, br. 17., 17. prosinac 1906. godine

je autonomija grada Rijeke bila više ugrožena, to se je talijanski nacionalni identitet više izražavao i u skladu sa političkim programom novina započeo sa sve češćim isticanjem Kraljevine Italije.

Tipičan primjer toga je članak iz broja 40. koji je izašao 10. siječnja 1907. godine pod nazivom „Karnevalske bilješke“. U članku je opisana večer u gradskom kazalištu gdje se je održavao program povodom riječkog karnevala. Autor navodi kako je taj događaj (s obzirom na situaciju u Rijeci) poprimio oblik „bdijenja“ no, „nakon 22 sata, u dvoranu je ušla grupa mladića i djevojaka obučenih u odjeću *Pierrotsa*³¹ - bijelu, crvenu i zelenu...naravno, u cijeloj dvorani izbio je gromoglasan pljesak i klicanje kako bi se pozdravila ova vesela grupa mladih vrlo dobrog ukusa“. Autor dalje navodi kako je mađarski tisak od ove „vesele zabave“ napravio „diplomatski problem“, te proglasio sudionike subjektima Kraljevine Italije (tzv. Regnicoli) koji su u Rijeku došli širiti iredentističke ideje. U nastavku teksta također doznajemo o „prosvjedu u čast Ermeta Novellija i Giovannija Grassa³²“, također u gradskom kazalištu, na kojem se mahalo talijanskom trobojnicom. Autor zaključuje članak napadom na mađarsku Vladu koja će ove nevine i mirne događaje zasigurno iskoristiti kao razlog za uvođenje državne policije.

Iz navedenih slučajeva možemo zaključiti kako je gradsko kazalište bilo jedan od prostora na kojem se iskazivala naklonost pojedinih građana Kraljevini Italiji. S obzirom da je važan dio talijanske kulture bila umjetnost, ne začuđuje činjenica o održavanju takvih manifestacija kojima se pokazivala potpora talijanskom elementu u gradu. Nadalje, pulske novine su zasigurno naglasile ovaj članak kao poučan primjer za talijansku populaciju u Puli koja je mogla uvidjeti na koji način se iskazuje potpora i Italiji u gradu Rijeci, a samim time i talijanskim građanima u cijeloj Istri. S druge strane, moguća je i manipulacija informacija o razvoju događaja od strane dopisnika koji je izvijestio o isključivoj podršci svih sudionika kazališne predstave mladim prosvjednicima, no ostaje pitanje je li se među sudionicima nalazilo i onih koji nisu podržali isključivu naklonost Kraljevini Italiji ili onih koji nisu osjećali sklonost talijanskom elementu u gradu. Nažalost, o reakcijama stanovništva mađarske ili hrvatske nacionalnosti na ovakve manifestacije nema informacija.

³¹ Pierrot – lik iz francuske pantomime ili *commedie dell'arte* obučen u široku bijelu odjeću

³² Ermete Novelli (Lucca, 5. V. 1851 – Benevento, 29. I. 1919). Jedan od najistaknutijih talijanskih glumaca svojega naraštaja, osobito se isticao u komedijama C. Goldonija te u djelima W. Shakespearea i novijih talijanskih autora. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44256> (28.8.2016)

Giovanni Grasso (11 studeni 1888 – 30 travanj 1963), talijanski glumac

7.1.4. Stav prema vanjskoj politici

Nakon gore navedenog članka o manifestacijama u riječkom gradskom kazalištu i upozorenja od mađarskog tiska o mogućoj reakciji mađarske Vlade na ove događaje da uvede državnu policiju kao rješenje za ovakve „opasne demonstracije“, urednik novina iskazuje i svoje mišljenje ubacujući istaknutu rečenicu „Živio Trojni Savez!“ (Evviva la Triplice Alleanza!).³³ Ovaj sarkastični uzvik reakcija je na ponašanje Ugarske prema Talijanima u Rijeci unatoč Trojnom savezu prema kojemu su Austro-ugarska i Italija saveznice koje čine sve samo ne surađuju.

Nekoliko se puta urednik novina dotiče diplomatskih odnosa i vanjske politike Austro-Ugarske i Italije pa tako u broju 33. koji je izašao 3. siječnja 1907. godine, upozorava kako „Mađarska vlada gaženjem prava riječke autonomije loše utječe na javno mnijenje u slobodnim europskim zemljama koje u Mađarskoj vide čuvara državnih sudbina... ali u unutarnjoj politici nasilje, koje se provodi prema vrijednom i povijesno autonomnom gradu koji mađarskoj vladi nikad nije dao povoda za bojazan oko ispraznih političkih pitanja, rezultirati će bijesnim reakcijama“. U nastavku članka, autor iskazuje svoje mišljenje kako „mađarska vlada ne može pritiscima započeti transformaciju zemlje, kako u pogledu izbornog zakona, tako i u svome stavu o nezavisnosti od Austrije... zajedništvo naroda se ne može postići povezivanjem jednih i drugih pod istu krunu već se to može ako im se osigura najšira moguća sloboda koja će postati temelj jedinstva na svakom mjestu...“ S obzirom na gotovo potpuno nespominjanje hrvatske nacionalnosti u gradu Rijeci i Hrvatske općenito, teško je pomisliti da bi spominjana „najšira moguća sloboda“ uključivala i ostale nacije na istočno-jadranskom području. Odmah nakon ovog teksta, urednik je nadodao i komentar rimskih novina „Vita“ (Život), koje su protestirale protiv nastojanja mađarske vlade na štetu talijanstva i autonomije Rijeke, te se autor članka pita „jesu li to možda prvi procvali cvjetovi proizašli iz navodno prijateljskih dogovora između Italije i Austro-Ugarske?“ Iz navedenog možemo zaključiti kako su spomenute „bjesne reakcije“ zapravo reakcije talijanske javnosti o potezima mađarske Vlade, a sarkazam kod uzvika „Živio trojni savez“ i pridjev o „navodnim“ prijateljskim dogovorima, govori nam o neslaganju urednika sa obnavljanjem Trojnog saveza Njemačke, Austro-Ugarske i Italije 1907. godine (Mack Smith, 1959, 265). Mišljenje urednika dijelio je i dio talijanske javnosti koji nije odobravao sve veći njemački utjecaj u Italiji, a rastući nacionalizam i iredentizam stvarao je automatsku odbojnost

³³ L'Eco dell'Adriatico, br. 40., 10. siječnja 1906. godine

prema Austro-ugarskoj, posebice zbog Trsta i područja južnog Tirola koji je bio glavni cilj nastavka ujedinjenja talijanskih teritorija (Taylor, 1948, 202-203).

7.1.5. Hrvati u Rijeci prema *L'Eco dell'Adriatico*

Ono što je specifično za tematiku Hrvata u gradu Rijeci, prema člancima iz *L'Eco dell'Adriatico* je zapravo gotovo potpuna odsutnost spominjanja hrvatske nacije, hrvatske kulture i općenito bilo kakvog hrvatskog elementa u gradu Rijeci. Uopće o postojanju Hrvata u pitanjima Rijeke doznajemo iz članka koji je izašao u broju 35., 5. siječnja 1907. godine, pod naslovom „Protiv sudske reforme“. Dopisnik iz Rijeke izvještava kako je održana konferencija odvjetnika u Rijeci kojoj je prisustvovao i mađarski ministar pravosuđa Polony te na kojoj se raspravljalo o pravu korištenja mađarskog jezika u rješavanju sudskih predmeta u kojima su subjekti mađarski građani. Na konferenciji su se okupili odvjetnici sa cijelog riječkog područja, a hrvatski predstavnik dr. Barchich³⁴ (Barčić) predložio je „glasanje, kako mađarska vlada ne bi očekivala da će promijeniti sadašnje stanje u pogledu korištenja jezika u pravosuđu bez prethodnog dogovora između mađarskog parlamenta, Hrvatskog sabora i predstavnika riječkih građana“. Nadalje, autor članka piše kako prijedlog dr. Barčića nije naišao na potporu talijanskih odvjetnika koji zastupaju stav protiv bilo kojeg miješanja Hrvatskog sabora u pitanja koji su od interesa prvenstveno za *Fiumane* te se Barčićev prijedlog nije izglasao, a odvjetnik Maylender dobio je zaduženje da iznese drugi prijedlog na idućoj sjednici.

Izveštaj ove sjednice i njeno uvrštavanje u novine govori nam o stavu kojeg dopisnik kao i urednik koji je članak objavio dijele, a to je da Hrvatski sabor zapravo nema nikakvog prava miješati se u poslove Rijeke. Zatim, ne izglasavanje Barčićevog prijedloga od strane talijanskog odvjetništva nosi sa sobom i pravnu težinu, pošto su odvjetnici svoje tvrdnje trebali temeljiti na nekoj pravnoj osnovi. Nadalje, naglašava se posebno identitet *Fiumana* kao zasebnog entiteta u gradu Rijeci jer je prisustvo hrvatskog odvjetnika Erazma Barčića ipak ukazivalo na očito postojanje hrvatskog elementa, iako on do tada niti jednom nije bio spomenut. Slijedeći članak koji govori o sudskoj reformi, i nastavku konferencije donosi vrlo zanimljiv nastavak situacije.³⁵

³⁴ Barčić, Erazmo st., hrvatski političar i odvjetnik (Rijeka, 9. VI. 1830 – Rijeka, 6. IV. 1913) Leksikografski zavod Miroslav Krleža <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5887> (1.9.2016.)

³⁵ *L'Eco dell'Adriatico*, br. 38., 8. siječnja 1907. godine

Dopisnik iz Rijeke kratko obavještava kako: „prosvjedna nota koju su sastavili dr. Barchich i dr. Maylender potvrđuje potrebu da se spriječi kršenje postojećeg zakona kroz uvođenje novih odredaba bez prethodnog dogovora između parlamenta, Hrvatskog Sabora i predstavništva Rijeke“. Nadalje, autor navodi pravnu osnovu na temelju kojeg dva odvjetnika izražavaju ovu prosvjednu notu te govori kako su „nakon rasprave, talijanski i hrvatski odvjetnici podržali točke dnevnog reda bez iznimke, a mađarski odvjetnici prihvatili su prosvjed te odgovorili priznavanjem talijanskog jezika kao običajnog jezika u sudstvu, a ne kao izbornog jezika“.

Za ovakav razvoj događaja može se pretpostaviti da je jedan od razloga činjenica kako je Erazmo Barčić kao punopravni građanin Rijeke koji je uživao ugled kako među hrvatskim odvjetničkim krugovima tako i među talijanskim imao potpuno pravo i slobodu na iznošenje svojeg stava koji je naposljetku bio najbolji mogući prijedlog za stanovnike grada Rijeke, neovisno o nacionalnoj pripadnosti (Lukežić, 1991, 9). Prihvatanje ove odluke od strana Mađara možda je bilo u skladu sa politikom Riječke rezolucije koja je prema svome programu, podržavala suradnju Mađara i Hrvata (Karpowicz, 1986, 191). Iako mogućnost da hrvatski jezik postane dijelom dvojezičnih ploča nije postojala, i za Talijane i Hrvate u Rijeci poželjnije je bilo da talijanski jezik ostane službeni jezik pravosuđa, nego da se uvede mađarski kao na željeznicama diljem Hrvatske.

Ova dva kratka članka u novinama *L'Eco dell'Adriatico* bili su jedini članci koji su spominjali hrvatsku nacionalnost u gradu Rijeci, osim u broju 46. od 16.-17. siječnja 1907. godine, kada je gotovu čitavu naslovnu stranu novina zauzeo intervju kojeg su četiri važne riječke ličnosti dale novinama „*Pester Lloyd*“ te koje je urednik *L'Eco dell'Adriatico* odlučio prenijeti u svojim novinama.

7.1.6. Intervju sa Zanellom, Viom, Dall'Astom i Grossichem

Objavljivanje ovog dugog intervjua sa nekoliko riječkih političkih ličnosti ukazuje nam na važnost kompleksne riječke situacije za grad Pulu i čitatelje novina *L'Eco dell'Adriatico*. Urednik novina je za naslov koji je popratio intervju odabrao „Mađarska vlada protiv talijanstva Rijeke“³⁶ te je već iz tog naslova evidentna poruka za talijanske čitatelje u gradu Puli koji su se nosili sa vrlo sličnom situacijom, ali protiv austrijske vlade. Nadalje, urednik napominje kako intervju nije u

³⁶ „Il governo ungherese contro l'italianità di Fiume“

cijelosti prenijet već samo odabrani redovi čime je moguća i sama manipulacija konačne poruke ovih intervju u skladu sa urednikovim stajalištima.

Prva intervjuirana osoba je Ricardo Zanella koji je za riječkog zastupnika u budimpeštanskom parlamentu odabran iz redova Autonomaške stranke. Povod za intervju bile su već spomenute nove uredbe mađarske Vlade koje su nametale mađarizaciju gradu Rijeci i time ugrožavale njezin talijanski karakter i prava stečena njenom autonomijom. No, iz odabranih redaka intervjua uočava se vrlo pomirljiv ton Zanelle koji naglašava kako su „sukobi između gradskog zastupništva i mađarske vlade u posljednjih nekoliko godina, u svojoj biti bili blage prirode, lako rješivi...“ Ali, Zanella, zatim uključuje treću stranu, koja je te sukobe „umjetno napuhala“, „izoštrila zlobom, neznanjem i laganim karakterom“. Treću stranu naziva „informerima kojima je za našu sreću i nesreću mađarskog javnog mijenja povjerena, putem novina, misija da komuniciraju sa mađarskom štampom...“ Nadalje, Zanella spominje gradsku skupštinu na kojoj je svaki od riječkih govornika „podigao glas protesta, ali bez i najmanjeg utjecaja na mađarsku naciju...svaki je od govornika izrazio svoju intimnu bol jer se još uvijek traže prigode da se remeti javni red i mir među građanima Rijeke, te se pokušava sijati razdor i nesloga između Talijana i Mađara“. Zanella opet spominje krivca za takvu situaciju i naziva ga „stranac kutomjer“, koji ponovno utječe na mađarsku štampu a time i mađarsko javno mnijenje. Onaj tko bi mogao ispuniti lika „stranaca kutomjera“ u riječkom slučaju je Frano Supilo, kao glavni predstavnik Riječke Rezolucije, koja se već 1907. godine pokazala neuspješnom. Kako smo već naveli, suradnja Ricarda Zanelle i Frana Supila zasigurno je postojala u početnim godinama njihovog političkog afirmiranja, kada je Supilo radio na suradnji sa politikom Ferencza Kossutha, a Zanella ga je podržao u kandidaturi za zastupnika u Hrvatskom saboru, te mu pribavio mađarsko državljanstvo i riječku „*pertinenzu*“ (Klinger, 2013, 160). No, politički stavovi Autonomaša i njihovo njegovanje talijanskog karaktera nisu se slagali sa političkom borbom Hrvata kao ni njihovim zahtjevima u Riječkoj rezoluciji te iz toga proizlazi mogući sukob i optužbe Zanelle upućene Supilu kao predstavniku hrvatske nacionalnosti u Rijeci. Također, nakon neuspjeha Riječke rezolucije kao i hrvatsko-srpske koalicije, Supilo se vratio u Rijeku nakon čega je Zanella iskoristio njegovu slabost za daljnju političku afirmaciju u gradu Rijeci, pa su optužbe na njegov račun mogle biti povezane sa time (Klinger, 2013, 161). No, kategoriju „stranca kutomjera“ može ispuniti i europska diplomacija, posebice engleska, koja je posebno pratila jugoslavenski projekt unutar Riječke rezolucije koji se odnosio na pripajanje Dalmacije, Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, a tim

putem i Austro-Ugarskoj, što je ugrožavalo englesko sprječavanje njemačkog prodora na Balkan i Bliski Istok (Klinger, 2013, 160). Postojala je još jedna strana koja je mogla biti optužena od strane Zanelle za ugrožavanje riječko-mađarskih odnosa, čime bi izbor upravo tih redaka za urednika *L'Eco dell'Adriatico* bio logičan, a to je Austrija i njezin sukob sa mađarskom nacionalnom Koalicijom na čelu Ugarske. U daljnjem tekstu intervjua, Zanelle naglašava kako su za vrijeme svih vlada, „austrijske, engleske, francuske, pa čak i hrvatske“ sve državne knjige bile na talijanskom jeziku, a tako je bilo i za vrijeme premijera Werkelea, kao i Banffyja i Edeixa. No, nastavlja, „današnje ministarstvo, međutim, uništava samo jednim potezom pera – i prema našem mišljenju, bez pravne osnove – međusobne odredbe na kojima se temeljio sporazum o uvođenju zakona o registrima...“ Dakle, kritika Zanelle je upućena i mađarskom ministarstvu na čelu kojeg je tada bila Nezavisna koalicija, koja je sa Vladom u Beču od dolaska na vlast u Mađarskoj bila u konstantnom sukobu, i koja je i veliki dio svoje politike oblikovala u cilju ostvarenja većih prava unutar Austro-ugarske monarhije, a naposljetku kako bi to ostvarila propagirala je i svoj program velike nacionalne mađarske države u kojoj nije bilo tolerancije prema nacionalnim manjinama.

U nastavku intervjua Zanelle govori o ozbiljnosti ove situacije, te urednik novina na samom kraju intervjua prenosi Zanellin protest „protiv onih koji određuju Fiumane kao izdajnike države“, pritom vjerojatno aludirajući na one koji optužuju Autonomaše na suradnju sa Kraljevinom Italijom.

Nakon Zanelle, uslijedili su intervjui sa gradonačelnikom Viom i dr. Dell'Asta koji su predstavili pravnu osnovu na temelju koje je način donošenja uredaba od strane mađarske Vlade ilegalan te također osuđuju mađarsku štampu sa svojim šovinističkim ispadima prema *Fiumanima* te izražavaju nadu da će se „ova nepodnošljiva situacija“ uskoro riješiti“ i da će „prestati vječne dvojbe o našim istinskim domoljubnim osjećajima prema našoj domovini“.

Za kraj, urednik je namijenio intervju sa dr. Antoniom Grossichem, kojeg urednik predstavlja rečenicom kako je „vrlo jasno i iskreno izrazio svoje mišljenje“. U usporedbi sa upakiranim riječima Zanelle, Via i Dell'Aste, Grossich direktno napada Hrvate i hrvatski jezik, te ih imenuje prijatnom za „mirni, dobronamjerni i patriotski narod Rijeke talijanske nacionalnosti“. Apelira na Mađare kako njihova politika ugnjetavanja talijanskog jezika i kulture donosi „malu korist državi, prije svega jer je talijanski jezik jedan od glavnih jezika kulture putem kojeg Mađarska može stupiti u kontakt sa udaljenim dijelovima Svijeta, a kao drugo ako talijanski jezik

nestane iz Rijeke, njegovo će mjesto zauzeti – hrvatski jezik“. Nadalje, govori kako su „Fiumani potpuno svjesni ove opasnosti, što još više pomaže jačanju odanosti i lojalnosti Fiumana talijanske nacionalnosti prema Mađarskoj zbog svoje prirodne obrane prema invaziji Hrvata“. Zatim spominje Statut kojeg je dostavio guverner grof Zichy 17. lipnja 1872. godine kada se zakleo riječima „Tako mi Bog pomogao“, da neće nikada promijeniti taj statut bez prethodnog savjetovanja sa Predstavništvom grada. Na samom kraju, Grossich također kritizira mađarsku koaliciju na vlasti koja „unatoč našoj ljubavi i privrženosti matičnoj zemlji, koju smo više puta dokazali...oduzima i one posljednje ostatke naših autonomnih prava.“ Grossich je u ovom intervjuu iznio vrlo jasan stav kako su jedini krivci za postojeće stanje u gradu Rijeci Hrvati i mađarska koalicija na čelu sa Nezavisnom strankom koja je na temelju Riječke rezolucije dogovorila svoju suradnju. U svemu tome, nejasna je nesposobnost uviđanja gospodina Grossicha kako bez obzira na Hrvate, krajnji cilj mađarske vlade bila je mađarizacija Rijeke koja se unatoč dogovorima i suradnji Mađara i Hrvata nastavila provoditi i u Hrvatskoj.

S ovim intervjuom završavaju i članci vezani uz situaciju grada Rijeke u novinama *L'Eco dell'Adriatico*. Iz navedenog možemo zaključiti kako je urednik novina zbog posvećenosti broja članaka Rijeci, smatrao kako pulska javnost treba biti obaviještena o pojedinim aspektima događaja u Rijeci 1906. i 1907. godine. Ne smije se isključiti i činjenica kako su ti aspekti bili pomno odabrani kako bi bili u skladu sa političkim programom kojega je zagovaralo uredništvo novina, a koji je uključivao poticanje talijanskog nacionalizma, kritiku talijanske vanjske politike i njezinog savezništvo sa Austro-ugarskom unutar Trojnog saveza te dakle, kritiku Austrije i Mađarske u odnosu prema talijanskoj manjini u Monarhiji. Također, odsutnost hrvatske nacionalnosti u tekstovima o gradu Rijeci, kao i potpuna šutnja o ozbiljnim hrvatsko-riječkim sukobima do kojih je došlo 1906. godine govori nam o netrpeljivosti uredništva prema Hrvatima, no s druge strane i o njihovoj punoj podršci Riječanima talijanskog karaktera da se izbore za svoja prava vezana uz autonomiju i korištenje talijanskog jezika u vrijeme najjače riječko-mađarske krize. Slijedeće novine koje ćemo prikazati, također su izlazile u gradu Puli, u isto vrijeme kada i *L'Eco dell'Adriatico*, no izvještaji iz grada Rijeke daju nam uvid u posve drugačije događaje u gradu Rijeci 1906. i 1907. godine.

7.2. Il Giornaletto di Pola

Dnevnik *Il Giornaletto di Pola* izlazio je od 1900. do 1915. godine te ponovno od 1918. do 1920. godine na talijanskom jeziku. Osnovao ga je Giovanni Timeus, a neki od urednika bili su A. Rinaldi, E. Godas, V. Venier. Novine su podržavale program vladajuće talijanske građanske liberalne stranke, uz branjenje talijanskih nacionalnih interesa u Istri.³⁷ Također, uz ime Giovannija Timeusa koji je rođen u Oprtlju 1864. godine, veže se i njegova suradnja sa iredentističkom organizacijom „Circolo Garibaldi“ iz Trsta te je također pisao za novine koje su javno podržavale iredentistički program vraćanja talijanskih teritorija i sukob s Austrijom.³⁸ U skladu sa Timeusovim političkim afinitetima uređivane su i novine *Il Giornaletto di Pola*. Kontrast između *L'Eco dell'Adriatico* i *Il Giornaletto di Pola* zaista je zapanjujući s obzirom da su novine izlazile u istom gradu, no, prema svojim političkim programima ipak su bili namijenjene različitoj populaciji. Izvještaji o događajima u Rijeci se u potpunosti razlikuju, a posebice je evidentna razlika u tematici samih događaja. Dok je u prethodnim novinama bila naglašena isključivo problematika riječko-mađarskih odnosa, pitanje riječke autonomije i očuvanje talijanskog jezika i kulture, u *Il Giornaletto di Pola*, nema niti jednog spomena mađarske nacionalnosti u gradu Rijeci te nikakvog riječko-mađarskog sukoba. Isključivi fokus novina u člancima vezanima za Rijeku je na odnosu pripadnika talijanske nacionalnosti u gradu i hrvatskog stanovništva. S obzirom da je u Istri također postojao sukob između talijanskih i hrvatskih govornika unutar političkih stranaka, odabirom takvih članaka čitateljima se naglašavao i lokalni sukob.

7.2.1. Prolazak društva „Sokol“ kroz grad Rijeku 1906. godine

Iz nekoliko brojeva novina *Il Giornaletto di Pola* doznajemo, uz vrlo detaljan prikaz, o situaciji u Rijeci u rujnu 1906. godine kada su kroz grad prošli pripadnici organizacije „Sokol“, vraćajući se sa prvog hrvatskog svesokolskog sleta u Zagrebu. Sokolski pokret nastao je u češkim zemljama 1862. godine te je u okviru sportske organizacije imao i nacionalno-kulturnu ulogu u društvu za buđenje nacionalne svijesti, obrane od odnarođivanja i borbe slavenskih naroda za njihova politička i kulturna prava u Austro-Ugarskoj monarhiji (Habdija, 2003, 67). U Hrvatskoj su također sokolske organizacije djelovale kako bi podržale hrvatsku nacionalnu svijest i pomogle u ostvarenju ciljeva i političkih programa slavenskih naroda. Za grad Rijeku, prvi hrvatski

³⁷ mr. sc. Bruno Dobrić, ino.com.hr/giornaletto.html (29.8.2016.)

³⁸ Papo, L. (1960) *Giovanni Timeus*, „L'Arengo”, supplemento al Bollettino d'informazioni del Centro Studi Adriatici di Roma, XI, n. 426, str. 60-62, <http://www.atlantegrandeguerra.it/portfolio/timeus-giovanni/> (29.8.2016.)

svesokolski slet ostao je u gorkom sjećanju. Kako doznajemo iz novina *Il Giornaleto di Pola* u broju 248. koji je izašao 5. rujna 1906. godine, oko 22 sata došlo je vlakom sa sleta u Zagrebu oko 400 sokolista iz Češke i 300 iz Dalmacije koji su formirali kolonu prema riječkoj luci odakle su kretali na put prema Zadru. No, uskoro su krenuli neredi; prema informaciji dopisnika iz Rijeke, sokolaši su „na sav glas pjevali anti-talijanske i anti-mađarske pjesme i vrijeđali Fiumane nenasnim psovka“. Dopisnik optužuje sokolaše da su ranili pištoljem jednog Fiumana u tijeku tučnjave, a niti to ih nije spriječilo da uđu u *Caffé Europa* i unište cijeli kafić. Tijekom cijele te kaotične situacije, niti policija niti pješaštvo mađarskog Honveda nije moglo ništa učiniti osim nekoliko uhićenja. Ovaj prolazak sokolaša kroz Rijeku izazvao je reakcije i sukobe stanovništva koji se neće smiriti mjesecima. Potreba za osvetom i jedne i druge strane dovela je do stanja potpunog kaosa, te je u gradu Rijeci gotovo uvedeno opsadno stanje i policijski sat.

Već idućeg dana, sukobi se nastavljaju; prema informacijama dopisnika, oko 500 Hrvata okupilo se na Sušaku s „ciljem prelaska mosta u Rijeku kako bi provocirali građane, a oni Fiumani koji su u to vrijeme bili na Sušaku, pretučeni su od strane Hrvata“. Kad se to pročulo u Rijeci, uslijedila je osveta pa tako dopisnik javlja kako se odmah formirala kolona prosvjednika koja je željela otići uzvratiti na Sušak Hrvatima, ali ih je spriječila vojska. Fiumanski prosvjednici su se zatim vratili na Korzo, na lokaciju ispred „Narodne čitaonice riečke“ i nakon toga ispred redakcije „*Novog Lista*“.³⁹ Ove dvije lokacije zasigurno su najveći pokazatelj hrvatske prisutnosti i hrvatskog političkog i književnog karaktera u samom gradu Rijeci, na njegovoj glavnoj ulici, Korzu, te su zato odabrane kao mjesto prosvjeda i izraza osвете prema Hrvatima. Prosvjedi su se nastavili te su „čuvari morali pucati u zrak kako bi otjerali prosvjednike.... koji su nastavili u koloni prema trgu Adamić pjevajući talijanske patriotske pjesme“.

U istom broju, nalazi se telegram koji je zasigurno stigao pred sam kraj tiskanja novina koji izvještava kako je iste večeri na trgu Adamić došlo do incidenta kada je 5 sokolista, Hrvata iz Sušaka, prolazilo trgom u kočiji pjevajući anti-talijanske pjesme kada su pucali iz revolvera na goste koji su sjedili na terasi kafića, među kojima je bilo i nekoliko gospođa. Novine prenose imena identificiranih; „Giovanni Belli“ iz Visa, „Gerard Drasich“ iz Mostara, „Popovich“ i „Brachich“ iz Skradina koje su okupljeni Fiumani željeli ozlijediti te ih je policija odvela državnom tužitelju.

³⁹ *Il Giornaleto di Pola*, br. 249. 6. rujna 1906.

Naslov članka „Ozbiljni anti-talijanski ekscesi u Rijeci, Lov na Talijane“⁴⁰ iz br. 250. od 7 rujna 1906. govori nam kako se kaotično stanje u Rijeci nastavlja. Nastavljaju se demonstracije na Sušaku, prosvjednici uništavaju talijanske trgovine i vile, „svjetina upada u stanove čiji vlasnici imaju talijanski za materinji jezik....trgovina vinom i pivom u vili Riacatti kraj mosta između Fiumare i Sušaka, uništena je“. Nadalje, dopisnik govori kako su brojne talijanske i mađarske obitelji napustile Sušak i potražile sklonište u Rijeci. Također, dopisnik izvještava kako su Hrvati upali u vilu gradonačelnika Via, te su „prisilili njegovu ženu da otvori sve sobe u vili kako bi se uvjerali da se dr. Vio ne skriva“. Naime, gradonačelnik je ipak bio u vili, ali je uspio pobjeći prije nego što su ga „agresori“ pronašli, no kako su prolazili kroz vilu, devastirali su sve na što su naišli, a na kraju su uništili i vrt ispred vile koja se nalazi na Sušaku, na Podvežici.“ Nakraju dopisnik navodi kako se napad dogodio noću dok su svi spavali, a pljačkaši su prije toga prerezali telefonsku žicu. Nakon napada gospođa Vio otišla je drugu vilu na Pećine.

U istom broju doznajemo kako su vlasti u Sušaku publicirale manifest kako će se u slučaju nastavka ovih nemira proglasiti opsadno stanje i uvesti policijski sat. Na ulicama Rijeke nalaziti će se 3 bataljuna pješništva Honveda koja će patrolirati gradom. No, unatoč navedenim mjerama, iz slijedećeg broja 251. koji je izašao 8 rujna 1906. godine doznajemo kako su se ozbiljni neredi na Sušaku ipak nastavili. Ovoga puta napadnut je kafić gosp. Alba, talijanskog građanina u Ulici Ludovicea, zatim je napadnut talijanski prodavač rajčice, a isto tako napadnuta je i jedna *fiumanska* gospođa. Batine je zadobio i općinar Alberto di Re isto kao i zapovjednik stražara Gustavo Mitrovich. Grupa Hrvata uništila je i poduzeća u vlasništvu Talijana te su pokrali mnogo robe (pršute, boce, vreće kave, cigarete, namještaj) koju su sakrili u obližnju šumu gdje ih je okružila žandarmerija koja ih je natjerala da pokradenu robu na leđima vrate u Rijeku.

Iako nam ovi opisi događaja govore o sukobima i lošim odnosima među stanovništvom, s druge strane određeni detalji otkrivaju upravo drugu stranu života u Rijeci i Sušaku. Most na Rječini prema opisima događaja kreira osjećaj graničnog područja koje je zaštićeno vojskom i koje odjeljuje jedan narod od drugoga, no, opisi napada na stanovnike nam zapravo otkrivaju kako ta granica u svakodnevnom životu nije predstavljala odjeljenje u takvom smislu. Gospodin Albo, općinar Alberto, i drugi vlasnici trgovina i poduzeća spomenuti u novinama, napadnuti su na Sušaku na kojem je živjelo pretežito slavensko stanovništvo, ali očita je i prisutnost stanovnika

⁴⁰ „Gravissimi eccessi antiitaliani a Fiume ed a Zara, La caccia agli italiani“

koji su govorili talijanskim jezikom. Čak je osoba koja je bila glavni predstavnik Rijeke, gradonačelnik dr. Vio imao dvije vile s druge strane Rječine, u gradu Sušaku, što nam govori kako nacionalna podjela u samom gradu, pa čak i između gradova Rijeke i Sušaka nije bila intenzivna kao što to novine naglašavaju, a nesmetano djelovanje stanovništva bez obzira na jezik kojim se služe i u jednom i u drugom gradu govori nam o projiciranoj jezičnoj i teritorijalnoj granici koja u tom smislu nije postojala. Judson (2003) govori o sličnim sukobima koji su se također pojavljivali na ruralnim područjima „jezičnih granica“ u austrijskom dijelu Monarhije i koji su često bili izazivani od treće strane nacionalnih aktivista koji su zapravo nacionalno ravnodušne stanovnike na taj način, uz pomoć nacionalne retorike i novina željeli učiniti nacionalistima i ojačati podjele na „nas i njih“ na područjima gdje to nije postojalo.⁴¹ Sličnost ovih događaja navodi nas na pitanje bi li uopće došlo do takvih sukoba da nije bilo prolaska Sokolaša kroz grad Rijeku.

Detaljan opis ovih sukoba govori nam o jednom vrlo zanimljivom stanju u gradu Rijeci i Sušaku te je vrlo začuđujuća činjenica kako prethodne novine *L'Eco dell'Adriatico* nisu niti jednom rečenicom izvijestile o nasilju i kaosu koji je vladao Rijekom tijekom nekoliko dana. Vijesti o nasilju su dakako, vrlo pristrane; ne spominje se niti jedan detalj o mogućim izgredima koje su doživjeli Hrvati od strane Talijana u Rijeci. Hrvati su prikazani na vrlo nasilan način, kao skupina koja se usuđuje napadati žene, pucati u nevine goste u kafićima, uništavati privatnu imovinu, pa čak i napasti osobu gradonačelnika koja predstavlja vlast u gradu. Nakon ovih članaka, dopisnik iz rijeke javlja kako se u Rijeku i Sušak vratio mir, ali, na temelju ovog nasilja *Il Giornaleto di Pola* započinje svoj „novinski napad“ na Hrvate u Rijeci.

7.2.2. „Gli eterni barbari“⁴²

U članku „Gli eterni barbari“ koji je objavljen u rubrici „Gradske vijesti“ (Notiziario cittadino) anonimni autor članka detaljno je objasnio svoj stav prema nedavnim događajima u gradu Rijeci te je dao objašnjenje zašto je do njih došlo.⁴³ „U svim vremenima među narodima postoji period patnje nakon kojeg slijedi preporod morala, ali za Talijane ovoj strani Jadrana ta patnja se ponavlja već stoljećima, još od dana kada je Julije Cezar mobilizirao svoje legije za obranu Triestina koje su mučili Barbari doseljeni na područje Rižanskog sabora, zatim pri prolasku

⁴¹ Judson, P. M. (2003) „*Nationalizing Rural Landscapes in Cisleithania, 1880-1914*“ u: „*Creating the Other: The Causes and Dynamics of Nationalism, Ethnic Enmity and Racism in Central Eastern Europe*“, Ed. Nancy Wingfield, New York: Berghahn Books, 127-148.

⁴² „Vječni barbari“

⁴³ „Il Giornaleto di Pola, br. 251. 8. rujana 1906.

Attilove vojske, ostrogotske vojske, invazije Avara, prodora Uskoka pa sve do skupova čeških i hrvatskih Sokolista u Rijeci i Zadru.“ Nadalje autor pojašnjava: „Može se pratiti kako kroz sva stoljeća ovih naroda, kada njihove nosnice osjete morsku slanost i kada dođu u kontakt sa latinskom civilizacijom završavaju u velikom i dubokom ponoru koji ih u konceptu života, civilizacije i same estetike pojedinca odvaja od nas, te se može reći da su nas povjesničari, koji su ih podijelili u tolike različite rase, nasamarili – jer je to zapravo jedno potomstvo – koje osjeća neopisivu potrebu za sukob protiv sistema te je nestrpljiv da zasiti svoje proždrljive jezičke, dok njihov pogled pokazuje žeđ za našom krvi“.

Hrvate u Rijeci zatim uspoređuje sa potomcima Uskoka koji pokušavaju „ponoviti na veličanstvenom gradonačelniku Rijeke“, mučeništvo koje su Uskoci nanijeli Gasparu Calavaniju u Labinu. Godine 1599. Uskoci su došli na područje Labina i uništili i opljačkali sve pred sobom, a kapetana venecijanske policije zarobili su i živog oderali.⁴⁴

Dalje, autor članka nastavlja: „a to je isto potomstvo koje lijepi na zidine našeg grada svoj izvor ponosa i političku afirmaciju svojih prvaka i koji pridaju tuđe manifeste na grb naše pokrajine, što je naš narod, u iščekivanju onoga što će se dogoditi, požurio pocijepati jer se neće uprljati ispisujući se na istom papiru sa njima“. Manifest kojeg autor članka spominje najvjerojatnije se odnosi na potpisivanje Riječke rezolucije koje se dogodilo upravo u gradu Rijeci, što autor članka smatra kao simbolikom hrvatskih pretenzija na grad. Autor se dotiče i hrvatskih pretenzija na Istru: „s kojim pravom su oni uključili Istru u područje njihovog djelovanja? Možda zbog toga jer su iz njihovih redova branitelji u zatvoru u Ulici Tartini u Puli? To su baš ti Sokolisti koji su podanici vođa panhrvatske stranke u Istri i koji se već pripremaju za borbu na slijedećim općinskim izborima, to su oni iz redova revolveraša u Rijeci...“ Na kraju članak završava... „Ne vapimo za osvetom, jer naša civilizacija ne poznaje tu riječ... ali jao poraženima.“ Iz ovog članka evidentan je stav autora prema hrvatskoj nacionalnosti na području Istre, Rijeke i Dalmacije, kao i samog programskog smjera *Il Giornaleto di Pola*. U usporedbi sa člancima u *L'Eco dell'Adriatico*, uopće se ne spominje riječki element autonomije, već isključivo ugrožavanje talijanske nacionalnosti i kulture od strane Hrvata o kojima autor ima specifično mišljenje temeljeno na rasnoj osnovi. Također, naglašavanjem povijesti od Julije Cezara pa sve do današnjih

⁴⁴ Mario Gerbini, "*Fianona d'Istria - La romana «Flanona»*", *Pagine istriane*, Rivista trimestrale di cultura fondata a Capodistria nel 1903, gennaio-giugno 1986 (Genova, 1985), p.34-48.

dana autor ističe pravo romanske, a zatim i talijanske nacije da žive na ovim područjima dok dolazak Slavena na ovo područje smatra isključivo kao invazijom, prodorom ili namjernom kolonizacijom.

Nakon ovog opsežnog članka u broju 252. koji je izašao 10. rujna 1906. godine, uslijedio je novi napad na Hrvate, ovoga puta od strane talijanskih riječkih novina, koje je urednik *Il Giornaleto di Pola* prenio pod naslovom: „Sušački kanibali“ u kojem se izvještava o groznim dijelima oskvrnuća talijanskih grobova od strane Hrvata. Talijanski „*La Voce di Popolo*“ piše: ma tko su oni? Koji bijes ih vodi? Jesu li to ljudi ili zvijeri?“. S obzirom da *L'Eco dell'Adriatico* nije pisao o nasilju između Talijana i Hrvata u Rijeci 1906. godine, navedene događaje usporediti ćemo u analizi *Slavenske Misli*, koja je također pružila pristrani izvještaj događaja, ali ipak ne u tolikoj mjeri kao *Il Giornaleto di Pola*.

7.2.2.1. „Cativerie“

Još jedan primjer stava urednika *Il Giornaleto di Pola*, iz kojeg je vidljivo isključivo isticanje talijanske nacionalnosti i kulture, dok se *fiumanska* posebnost i zaseban identitet stečen autonomijom i kozmopolitskim karakterom grada uopće ne spominje. U broju 26. koji je izašao 26. siječnja 1907. godine, objavljen je članak pod nazivom „Cativerie“ koji promiče „graciozne sonete pisane fiumanskim dijalektom od Oscara Russija...koji je svojom profinjenom tehnikom, samopouzdanjem i raznim dosjetkama zgrabio simpatije čitatelja“.⁴⁵ Urednici novina izražavaju veliko veselje tijekom čitanja ovih soneta posebice zbog činjenice jer su uvidjeli da se „fiumanski dijalekt ispolirao, te je izgubio one pokvarene oblike koji se nalaze na jezičnim granicama“. Na kraju zaključuju kako je to zaista dokaz oživljenja „*italianità*“ u Rijeci te objavljuju pjesmu „*I Vergognozi*“.

Urednik također napominje kako u nekim sonetima postoje stihovi kojima još uvijek nedostaje potrebna tečnost – no nazivaju to „lokalnim defektom“. Ovakav osvrt na jezičnu čistoću još je jedan od primjera isticanja iredentizma i talijanske kulturne pa čak i jezične – dijalektalne – prevlasti u gradu. U drugoj polovici 19. stoljeća jezično ujedinjenje u obliku standardizacije, udaljavanja od regionalnih dijalekata i kozmopolitskog karaktera teritorija Italije postalo je vrlo važno za političku afirmaciju talijanske nacije, te su poduzimane razne mjere kako bi se to jezično

⁴⁵ Ocare Russi (pseud.: Russeto) (1887-1919) – u svojoj zbirci soneta „Cativerie“ slika riječko građansko društvo s razmjerno otvorenom ironijom. Pužar, A. (1996) *O „Antejskoj konvenciji/tradici“ u riječkom pjesništvu talijanskoga jezičnog izraza*“, „*Fluminensia*“, god. 8., br. 1-2, str. 33-45., str.36.

ujedinjenje postiglo (Mack Smith, 1959, 251). U skladu s time, i iredentističkog programa kojeg su novine zagovarale, pri isticanju „italianità“ u Rijeci bilo je potrebno nametnuti i čistoću specifičnog *fiumanskog* dijalekta u kojem talijanski elementi posebice prevladavaju nad onim slavenskim.

7.2.3. Vanjska pomoć

U novinama *Il Giornaleto di Pola* postoji nekoliko članaka u kojima autor apelira na pomoć drugih zemalja Talijanima u Rijeci koji su ugroženi od strane Hrvata. U broju 248. doznajemo kako su riječki poslanici kraljevine Italije, odmah nakon nereda uzrokovanim prolaskom sokolaša kroz grad i napadima koji su uslijedili nakon toga, kontaktirali talijanskog konzula kako bi iz Rijeke poslao delegaciju koja će zatražiti pomoć ministra Tittonija i prikazati mu situaciju koju trpe Talijani u Rijeci.⁴⁶

Nadalje u broju 251. izlazi informacija kako je riječki talijanski konzul. cav. Lebrochi protestirao hrvatskom banu u ime talijanske vlade u regiji protiv pasivnosti političkih autoriteta u Sušaku, koju drže odgovornom za događaje koji su počinjeni prema Talijanima, a u broju 269. doznajemo kako je talijanski zastupnik Pitacco na zasjedanju parlamenta u Beču postavio interpelaciju o događajima u Rijeci i Puli. Objavljena je i obavijest o odgovoru na Pitaccinu interpelaciju od strane ministra unutarnjih poslova Richarda von Bienertha koji je rekao kako će oni kao državno tijelo, potpuno nepristrano, učiniti sve da interveniraju i spriječe novo nasilje.⁴⁷ No, iskazi obje strane tijekom istrage bile su u potpunosti kontradiktorne pa je tako austro-ugarski ministar vanjskih poslova obavijestio građane kako nije došlo do suglasja između navoda talijanskog konzula u Rijeci i onog od lokalnog upravnog tijela, tako da je predsjednik Werkele pozvao hrvatskog bana da pošalje svoju delegaciju u Sušak kako bi pokrenuli novu istragu sa talijanskim kraljevskim konzulatom u Rijeci.

Za razliku od političkog programa novina *L'Eco dell'Adriatico*, u slučaju *Il Giornaleto di Pola*, ne nalazimo kritike talijanske vlade niti Trojnog Saveza u člancima koji govore o vanjskoj politici uz riječku tematiku. Cella (1956) o novinama *Il Giornaleto di Pola* piše kako su novine ukazivale na otrovne strelice činovničke i ekonomske propagande, demokrata, i Hrvata te da je list

⁴⁶ Il Giornaleto di Pola, br. 248., 5. rujna 1906.

⁴⁷ Il Giornaleto di Pola, br. 269., 26. rujna 1906.

uvijek zadržao svoju umjereno liberalnu tematiku, realnu i bez pretjerivanja.⁴⁸ Unatoč diskutabilnosti ove tvrdnje u odnosu na članke o Hrvatima u Rijeci, ne može se sumnjati u uspješnost lista koji je izlazio više od 15 godina u prosječnoj nakladi od čak 4500 primjeraka, što je bila najveća naklada za novine u gradu Puli (Cella, 1956, 140) No, kako bi dobili još detaljniji uvid u određene događaje u gradu Rijeci, potrebno je proučiti i novine koje su prikazivale i onu treću, slavensku stranu, no, koju također moramo pratiti uzimajući u obzir mogućnost manipulacije informacijama i s njihove strane.

7.3. Slavenska Misao

Posljednje novine koje ću predstaviti u ovom radu su tjednik Slavenska Misao čiji je urednik bio Antun Jakić.⁴⁹ Jakić je najprije u Puli pokrenuo politički tjednik *Il Diritto Croato*, koji je preselio u Trst 1894. godine, kada ga je počeo izdavati pod imenom *Il Pensiero Slavo*, zatim *La Pensée Slave*, te naposljetku, do njegovog gašenja 1909. godine, *Slavenska Misao*. Program Jakićevih novina bio je afirmacija slavenske ideje i suprotstavljanje germanizaciji, mađarizaciji i talijanizaciji slavenskih krajeva, a temeljio se na hrvatskom državnom pravu i suradnji svih slavenskih naroda.⁵⁰ Godine 1906. i 1907. *Slavenska Misao* vrlo često izvještava i komentira događaje u Rijeci kao i hrvatsko-mađarsko-talijanske odnose, a posebice veliku pažnju pridaje ličnosti Frana Supila i člancima u njegovom *Novom Listu*. Nadalje, kroz članke u *Slavenskoj misli* može se pratiti postepen krah programa Riječke rezolucije, kao i hrvatsko-srpske politike u Hrvatskoj, ali i gradu Rijeci. Unatoč tome što najviše zamjera političku prevrtljivost Frani Supilu, urednik novina Jakić također objavom specifičnih članaka pokazuje promjene u svojim političkim stavovima, posebice prema Riječkoj rezoluciji, ali isto tako ublažuje radikalne stavove prema Austriji i Talijanima kako se bližio kraj 1907. godine. No, konstanta koju je Jakić zadržao tijekom svih brojeva koje sam proučila, je zastupanje programa Jugoslavenstva, Slavenske podrške i bratimljenja u borbi protiv sila koje nad njima vrše opresiju. Zanimljivo je također popratiti i

⁴⁸ Cella, S. (1956) *Giornalismo e stampa periodica in Istria*, "Atti e memorie della società di archeologia e storia patria" 56, 120-164., str. 140.

⁴⁹ Jakić, Antun (Anton, Antonio) novinski izdavač, urednik (Podgora, 3.06. 1860. - ?) Hrvatski biografski leksikon: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8983> (31.8.2016.)

⁵⁰ Istarska enciklopedija. Zagreb : Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3153> (31.8.2016)

izvještaje suprotne strane, uz *Il Giornaleto di Pola*, o neredima i nasilju u Rijeci 1906. godine prilikom dolaska Sokolaša, koji su prikazani u potpuno drukčijem svjetlu.

7.3.1. Sokolske demonstracije – druga istina?

U broju 37. koji je izašao 12. rujna 1906. godine izvještava se o velikim svečanostima u Zagrebu povodom sveslavenskog sleta „Sokola“, „impozantna manifestacija bratske ljubavi slavjanske i afirmacije zajednice slavjanskih naroda...“ No, autor članka također izvještava kako su „sjaj potamnile uličarske demonstracije i razbojnički napadaji...izvršeni od strane talijanskih prirepina i talijanskih escamiciadosa“. Nadalje, doznajmo kako je „glavna žrtva bio brat gospodina Supila koji je teško ranjen dok se junački borio kad su mu iz ruku htjeli istrgnuti hrvatsku zastavu“- „Krv koja je potekla iz zadate mu rane i koja vapi osvetu, neka podsjeća svakog Hrvata, svakog Slavena na onu vrstu pasmine s kojom bi neki, ter neki naivci htjeli ugovarati i sporazumljivati se“. U verziji događaja kojeg je predstavio *Il Giornaleto di Pola*, doznajemo o ranjavanju jednog *Fiumana*, ali ne i to da je to bio brat Frana Supila.

I u „*Slavenskoj misli*“ dakle, možemo uočiti dramatičnost događaja u rujnu 1906. godine, ali potpuno suprotnu od one opisane u „*Il Giornaleto di Pola*“. Autor ovog članka svu krivnju dakako svaljuje isključivo na Talijane koji su također nazvani pogrđnim imenima. Nadalje, kritika o pojedincima koji su unatoč hrvatsko-talijanskim odnosima u Rijeci spremni na suradnju, upućena je zasigurno Frani Supilu i njegovim pristašama o čemu će biti riječi kasnije kada su takve optužbe i detaljno objašnjene. U istom broju doznajemo kako je i izvršni odbor hrvatske i srpske koalicije zatražio pomoć zbog navedene situacije, te preko izjave Bogdana Medakovića, tadašnjeg predsjednika hrvatskih delegata, obavješten je i sam ministar Werkele. Bogdan Medaković također, „ne može se oteti dojmu da su događaji na Rieci dobro promišljena akcija s one strane, koja hoće da remeti novi pravac hrvatske i srpske politike.“ Medaković ovdje aludira na moguću umiješanost Austrije, s obzirom da se u nastavku nalazi članak nepoznatog autora koji i dalje upozorava na „bečke plaćenike i poziva viteški magjarski narod na oprez pred sirenskim glasovima zakletih dušmanina Magjara i Hrvata.“ Navedeni pojedinci kao i sam urednik novina mogli su osjećati takvu sumnju s obzirom na vrlo loše hrvatsko-austrijske odnose nakon potpisivanja Riječke rezolucije u čijem je programu iskazana i puna podrška mađarskom oslobađanju od ugnjetavanja od strane Austrije, a kako smo već navodili u radu, austrijska unutarnja politika prema drugim nacionalnostima često je vođena principom *divide et impera*.

Vezano uz nered u Rijeci spominje se još i članak koji je izašao u istom broju te koji je zapravo prepiska reakcije *Novog Lista* na „Infamne laži“ koje su riječke talijanske novine *La voce del Popolo* i tršćanski *Il Piccolo* objavili o oskrvnuću talijanskih grobova od strane Hrvata, o čemu je i detaljno pisao i *Il Giornaleto di Pola*. *Novi List* piše kako su mjesni Hrvati otišli osobno na mjesto događaja te je „poglavarstvo sušačko-trsatske občine odmah izvidilo stanje“, a Hinko Bačić je zaključio kako je „vijest puka izmišljotina i neistina“ te su odmah obavijestili njegovu ekscelenciju u Rim da je vijest objavljena u talijanskim novinama laž. U broju 43. koji je izašao 24. listopada 1906. doznajemo rezultate istrage o neredima na Sušaku, koji nisu spominjani, niti opisivani kao u *Il Giornaleto di Pola*, u *Slavenskoj misli*. No, postojanje rezultata istrage govori nam da je do nereda zasigurno došlo, iako možda ne u tolikoj mjeri kako su to izvještavale talijanske novine. Istraga navodi kako je efektivna šteta „samo 2000,00 kruna dok se u talijanskim novinama rastrubilo o iznosu od pola milijuna kruna te se navodi da će odšteta biti isplaćena tek kada se dotični Talijani povrate na Sušak i tamo nastave svoje zvanje.“ Nadalje, rezultati istrage govore kako je do nereda došlo „tako da su sušački Hrvati, ogorčeni napadajima talijanaša na Sokole, htjeli poći na Rieku da se osvete... pošto nisu pušteni kroz vojnički kordon na mostu dali su na Sušaku izraza svom ogorčenju.“

Možemo zaključiti kako su i *Il Giornaleto di Pola* i *Slavenska Misao* dali potpuno suprotne opise događaja u Rijeci, u skladu sa svojim političkim i nacionalnim stavovima, te kako je kod obje strane izraženo pretjerivanje i manipulacija činjenicama prema svojim interesima.

7.3.2. Dvojezični natpisi i krah Riječke rezolucije

Ono o čemu *Il Giornaleto di Pola* nije uopće izvještavao jesu odredbe o dvojezičnim natpisima na riječkim sudovima, što je *L'Eco dell'Adriatico* vrlo detaljno opisao i osudio kao napad na riječku autonomiju. *Slavenska Misao* je također veliki prostor posvetila ovoj tematici, ali u svrhu dokazivanja neuspjeha Riječke rezolucije i njezinih političkih aktera. U broju 42. koji je izašao 17. listopada 1906. godine autor članka izvještava kako je „Mađarska vlada, koja se je – dakako nasilno – udomila na Senjskoj Rijeci, na tom alem-kamenu hrvatskog Primorja, na novoj sudbenoj palači postavila samo magjarske nadpise, a iznutra samo magjarske i talijanske...Proti toga prosvjedovao je na ime talijanaša zloglasni Zanella... Pomenuta vlada je uvažila taj protest i brže bolje postavila i izvana uz magjarski i talijanski natpis.“ Ovakva odluka mađarske vlade zapravo je utjecala na promjenu stava *Slavenske misli* koja od objave ove vijesti sve jače kritizira

Riječku rezoluciju, političare koji su sudjelovali u donošenju iste te posebice nacionalnu politiku mađarske Vlade. „Dakako da su vođe hrvatskog pučanstva, koje sačinjava ogromnu većinu onoga grada zatražili uz magjarski, talijanski i hrvatski jezik, ali uzalud! Na njihov opravdani zahtjev, rečena vlada ni muknut, a to unatoč Riečke rezolucije, unatoč hrvatsko-mađarskog bratimljenja koje „Novi List“ izlazeći upravo na Senjskoj Rieci zagovara *a spada tratta*“.

Slavenska misao u daljnjim brojevima ističe paradoks Riječke rezolucije; upravo grad u kojem je ona dogovorena i potpisana, ne uspijeva ostvariti niti jednu njezinu stavku. Rijeka tako od početnog simbola Riječke rezolucije, grada u kojem započinje nova era hrvatske politike, zapravo postaje simbol propasti i neuspjeha iste. Urednik u istom članku poručuje čitateljima: „Tko s vragom do podne tikve sadi, od podne mu se o glavi razbijaju“. Politička situacija koja se nastavila tijekom slijedećih nekoliko mjeseci potvrdila je upravo metaforu ove poslovice.

S početkom 1907. godine, nestala je i bilo kakva podrška *Slavenske misli* politici zagovaratelja Riječke rezolucije. Sam urednik daje komentar na situaciju u broju 1. koji je izašao 2. siječnja 1907. godine: „...kad se pomisli na sve ono što se u Banovini događa iza inauguriranja politike novoga kursa, onda ozbiljan čovjek ne more a da se od srca ne nasmije nekim zastarjelim tiradama... Čudimo se kako mogu [rezolucionaši] gutati da se npr. u novoj sudbenoj palači u Rieci potpuno ignoriše hrvatski jezik, da se na istoj Rieci ne dozvoljava niti jedna pučka hrvatska škola...“ Pitanje Rijeke i nametanja mađarskog jezika na Rijeci postaje najveći kamen spoticanja same Riječke rezolucije, te *Slavenska Misao* konstantno izražava nevjericu kako hrvatsko-srpska koalicija i predvodnik Riječke rezolucije, koji i živi u Rijeci, može dozvoliti potpuno ignoriranje navodne hrvatsko-mađarske suradnje.

Članak „Mađarski jezik na Rieci“ govori o „pasivnosti koju preporučuje *Novi List* naprama uvođenju mađarskog jezika u riječkim matičnim uredima“, „jer ako je koalicija i označila kao svoj program rada provođenje slobodoumnih nastavnih reformi, ako program koalicije i odgađa rješenje najavljenih državno pravnih pitanja za kasnije vrijeme...“, čime bi trenutno stanje ostalo „status quo u državnompravnim odnošaju, ali ne da smiju sa strane Mađara dolaziti nove povrede naših državnih prava!“ Nadalje, autor upozorava kako je pasivnost koalicije opravdana samo ukoliko postoji pasivnost i s mađarske strane, no, stvarno stanje stvari bilo je drugačije. Nacionalizaciju matičnih ureda u Rijeci autor proglašava agresivnom politikom te se ne slaže sa stavom „Obzora“ koji tvrdi da se „mi nemamo uzroka zauzimati za talijanski jezik i za talijanaše

vaditi kestene iz vatre.“ Međutim, borba protiv mađarizacije, prema autoru, ne pretpostavlja borbu za talijanski jezik, te je veća opasnost da Rijeka bude potpuno pomađarena jer „tad će se raditi o tome da se Mađarskoj nešto otme, što već posjeduju“. „Ako se budemo pasivno držali, po mnijenju *Obzora* i *Novog Lista*, tad se moramo već danas izmiriti s mišlju da se u Ugarskoj nastoji konačno riješiti riečko pitanje tako da se „mađarska“ Rieka posve utjelovi mađarskoj državi“.

Vezano uz Riječku rezoluciju, u broju 4. koji je izašao 23. siječnja 1907. godine, nalazi se članak „Kulise riječke rezolucije“ u kojemu je anonimni autor potpisan pseudonimom „Slavenofil“ obavijestio *Slavensku misao*, kao novine koje su „odvažno i iskreno navijestile rat rezolucionašima u čisto slavenofilskom duhu i interesu“ o onome što je doznao iz „ustiju jedne vrlo uvažene ličnosti i koja dosta svijetla baca na prilike izazvane kobnom riječkom rezolucijom“. Informacije se odnose na razgovor grofa Apponyja i jednog neimenovanog austrijskog ministra kako su zapravo „mađarski mjerodavni krugovi izazvali riječku rezoluciju“. Autor članka navodi da je razlog izazivanja riječke rezolucije „pad Khuena...jer smo znali da je s tim padom skopčano neizbježno rasulo „Narodne stranke“ u hrvatskoj na koju se je oslanjala sva naša politika u Banovini“. Kako ostale stranke ne bi izazvale reakciju protiv Pešte izazvana je riječka rezolucija kako bi Mađari održali svoj položaj u Monarhiji, ali i Hrvatskoj. „Nije dakle riječka rezolucija bila uperena protiv Beču kako su Dalmatinci tobože mislili, ali je na taj način za dugi niz godina onemogućeno stvaranje „Nove Jugoslavije“ u granicama monarhije...koja bi učinila treći faktor, što ni mi ni vi ne možemo dopustiti“.

Iako je nemoguće dokazati da je takav razgovor zaista netko čuo od samog Ministra, za kojega autor članka tvrdi da ga je pripovijedao u krugu viših činovnika pri večeri u Hotelu Saelieru ili je autor iznio svoja razmišljanja o aktualnim događajima na takav način, u daljnjem tekstu on optužuje rezolucionaške vođe za istinitost ovih tvrdnji jer su upravo oni „nekoliko mjeseci prije rezolucije tajno putovali u Peštu i sve do gotovog čina držali skriveno narodu...“ No, ovaj članak bio je svojevrstni temelj za otvoreni napad na Franu Supila i početak novinskog rata između *Slavenske misli* i *Novog Lista*, s obzirom da je upravo Frano Supilo optužen kao medijator koji je omogućio umjetno stvaranje Riječke rezolucije od strane Mađara.

7.3.3. Frano Supilo i „novinski rat“

Poneki komentari i optužbe na Frana Supilu započinju u vrijeme kada u Rijeci dolazi do nasilja i nereda uzrokovanih prolaskom Sokolaša, a pogoršavaju se u 1907. godini nakon provedbe

nacionalizacije riječkih matičnih ureda kao i donošenja odredbe o uvođenju dvojezičnih ploča na sudskoj palači. Prva kritika sukoba odnosila se na Supilovo zagovaranje hrvatsko-talijanskog sporazuma u gradu Rijeci kada je, kako smo već naveli, Supilo surađivao sa Zanellom, a isto tako poznat je bio i njegov izvještaj o boravku i razgovorima u Rimu sa predstavnicima talijanskih socijalista i republikanaca (Karpowicz, 1986, 179). Kritika Supilove suradnje sa Talijanima bila je vrlo oštra te je rezultirala „novinskim ratom“ kada je članak Antona Stažija u splitskom „Jedinstvu“ pokrenuo lavinu reakcija koje su imale za cilj ocrniti Supila (Karpowicz, 1986, 179). Iako Karpowicz (1986) navodi samo novine *Jedinstvo*, *Novi List*, *Agramer Tagblatt* i *Obzor* koje su sudjelovale u „novinskom ratu“, *Slavenska Misao* je također bila dijelom tog „rata“.

Kroz brojne članke koje govore o gradu Rijeci i riječkoj rezoluciji upućena je kritika Supilu, kao i člancima koje je on objavljivao u *Novome Listu*. Veliki udarac zadao je i sam Supilo kada je objavio u *Novom Listu* članak pod nazivom „Austrijski agenti“ u kojem je optužio urednika *Slavenske Misli* da je pod austrijskim nalogom otišao u Dalmaciju „odvratiti Dalmatince od udruženja s Hrvatskom“. Urednik Jakić zatim Supila optužuje za njegovu političku prevrtljivost; „dok je uređivao „Crvenu Hrvatsku“ vodio se pod ruke u Dubrovniku sa istim onim Austrijancima koje danas napada, ...branio je a *spada tratta* onoga Franka kojega danas napada! I ova prilivoda surutka, koja je promijenila više političkih mnijenja, nego li košulja, hoće da se danas gradi spasiteljem Dalmacije, koju hoće da skući pod magjarski jaram! Ovaj čovo ima obraza da nazivlje „Austrijancima, „kamarilcima“, „generalasima“ ljude koji se protive sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom odvisnom od Ugarske! On, koji je za dugi niz godina brkao uprav sa „Austrijancima“, „kamarilcima“ i „generalima“ na štetu Hrvatsva i cjelokupnog Slavenstva! Zar Frano Supilo misli da, s toga što mu se nije moglo dokazati, da je plaćenik talijanski, magjarski itd., da je nevin kao janjak?...kao da se neke subvencije koje se dijele i primaju u četiri oka mogu dokazati!“⁵¹

Nakon ovog članka gotovo je svaki broj sadržavao barem jedan članak upućen Supilu i *Novom Listu*, a već i sami naslovi članaka utjelovljuju spomenuti „novinski rat“ poput „Našim klevetnicima“⁵², „Paljetkovanja“⁵³, „Riječki difamator“ te mu je u ovom posljednjem nadjenuto nekoliko nazva poput „saveznik bordel agenta Polonya“, „bezdušni mešetar“, „nekadašnji lakaj Clumeckoga i prijatelj Kačanskoga“, „mijenja mattressu kao što mijenja čarapu“, „politički

⁵¹ Slavenska Misao, br. 6., 6. veljače 1907.

⁵² Slavenska Misao, br. 7., 13. veljače 1907.

⁵³ Slavenska Misao, br .8., 20 veljače 1907.

šarlatan“, „Kosshutova sluga“⁵⁴. Supilu je upravo politička prevrtljivost, ali i sama misterioznost njegovih postupaka najviše predbacivana. Smatrali su da su Supilove tvrdnje kako je politika novog kursa proizašla iz narodnog pokreta 1903. godine, obična laž, „a najbolji dokaz je to što je u Rieki novoga kursa, u vladi rezolucionaške politike, na palači „narodne“ vlade osvanuo isti simbol mađarske vlasti protiv kojega je bio uperen taj pokret od 1903. godine“. Ovaj je govor zastupnika Elegovića⁵⁵ gotovo u cijelosti prenijela „*Slavenska misao*“ u broju 12. koji je izašao 20. ožujka 1907. godine. Nadalje, u istom govoru Elegović izjavljuje kako se „politika riječke rezolucije, ili još konkretnije, riječka rezolucija začela na tlu Italije te da se rodila u Pešti, a krstila na Rieki!“ Ovom rečenicom rezimirao je svu krivnju koju su pripisivali Supilu, „agentu Budimpešte i Rima“ kako je riječka rezolucija zapravo dobro promišljeni produkt velikih sila te je to evidentno u činjenici kako je „sva pogubnost te riečke rezolucije što je inaugurirala politiku pomoći Magjarima, a da ta pomoć nije ni zvana ni tražena od Magjara.“. Na kraju govora, Elegović zaključuje: „...kako vam nije jasno...da je program tih vaših Košutovaca – jedinstvena mađarska narodna država od Karpata do Jadranskog mora, dakle preko tijela hrvatskog naroda. U ovoj težnji Magjara, nikada nezatajenoj, leži za nas pouka – da mi nemamo što tražiti od bratstva i zajedničke borbe s Magjarima protiv Austrije.“

Frano Supilo kao politička ličnost predstavlja misteriju koju historiografija i danas vrlo teško rješava te je zbog toga smještanje Supila u određenu političku kategoriju riskantno. Također, teško je utvrditi točan razvoj događaja neposredno prije oblikovanja politike „novog kursa“ na temelju Riječke rezolucije i tko stoji iz Supilovog naglog okretanja prema Mađarskoj tijekom ugarske krize 1904./1905. godine. No, činjenica je kako su Supilove tvrdnje o oblikovanju politike „novog kursa“ za vrijeme demonstracija 1903. godine u veliku ruku kontradiktorne, zbog toga jer su ti prosvjedi zapravo bili protumađarski prosvjedi, te su izazvani teškom političkom i ekonomskom situacijom prouzrokovanom upravo od strane mađarske Vlade kao i mađaronske stranke u Hrvatskoj (Lovrenčić, 1972, 174). Nadalje, o optužbama o suradnji sa talijanskim vlastima također postoji više indicija pa tako od Lovrenčića (1972) doznajemo o pregovorima Supila sa talijanskim socijalistima, talijanskom obitelji Ferrero, a povezuje ga se i sa pojedinim masonskim ložama (Karpowicz, 1986, 184). Ono što se može utvrditi iz ovih članaka kao i

⁵⁴ *Slavenska Misao*, br. 10., 6. ožujak 1907.

⁵⁵ Ivo Elegović, hrvatski zastupnik iz BiH, član Čiste Stranke Prava, Artuković, M., Matković S. (2002) *Čista stranka prava 1895.-1903.*, „*Scrinia Slavonica*“, Vol.2 No.1.,559-566, str. 561.

historiografske literature o Supilu jest da je tajnovitost njegove političke ličnosti zaintrigirala mnoge njegove suvremenike kao i današnje proučavatelje njegovog lika, no, unatoč brojnim optužbama ne može mu se poreći njegova zasluga u promicanju politike novoga kursa uz pomoć *Novog Lista* koja je uvelike utjecala na daljnju političku situaciju u Hrvatskoj.

7.3.4. Odnos prema Talijanima i Mađarima

Slavenska misao prema talijanskoj nacionalnosti u Rijeci gaji također određenu dozu netrpeljivosti, ali je u bitno manjoj mjeri izražava nego li puno radikalniji *Il Giornaleto di Pola* prema Hrvatima. Netrpeljivost prema njima izražava se u člancima koji govore o talijanskim pretenzijama na Jadran, a posebice u člancima koji govore o nemogućnosti Hrvata da u Rijeci afirmiraju status hrvatskog jezika pa se Talijani nazivaju „drskim i nezasitnim“, a građani Rijeke „hrvatski odrodi – talijanaši“⁵⁶, i „šačica talijanskih pripuza i dopuza“⁵⁷.

U puno većoj mjeri zastupljeni su članci koji govore o hrvatsko-mađarskim odnosima koji se upravo na slučaju Rijeke najviše prelamaju te *Slavenska misao* zastupa stav kako su zapravo Mađari i njihovo nepoštivanje hrvatske nacije razlog talijanske prisutnosti i uživanja prava u gradu Rijeci. Očito je i pogoršanje stava prema Mađarima kako prolazi 1906. godina, a posebice tokom 1907. godine kada je postalo evidentno da je mađarska podrška programu Riječke rezolucije prevara. Neposredno prije nereda u rujnu 1906. godine, *Slavenska Misao* izvještavala je o pozitivnim hrvatsko-mađarskim odnosima na temelju odlaska riječkog guvernera Nákóa u Hrvatsku Čitaonicu kada je izjavio da je „sretan što je došao odvratiti posjet društvu koje sačinjava središte društvenog života riječkih Hrvata, koji su važan faktor u životu grada Rijeke“, te njegovog odlaska na parobrod „Tatra“ kada je izvješena i hrvatska zastava koja je kada je posljednji put guverner boravio na parobrodu, uklonjena.⁵⁸ Ovakva se pomirljiva retorika naglo mijenja nakon rujna kada mađarska Vlada nije iskazala svoju podršku Hrvatima, a posebice nakon uvođenja dvojezičnih ploča i nacionalizacije matičnih ureda što je bio direktan napad na „alem-kamen hrvatskog primorja“. Tada *Slavenska Misao* objavljuje članke koji čitatelja upozoravaju na skrivene namjere mađarske Vlade o pripojenju Dalmacije kada govore „kada bi se Magjari dočepali Dalmacije putem njezina pripojenja Hrvatskoj, tada bi oni, ploveć uzduž njezinih obala,

⁵⁶ *Slavenska Misao*, br. 46., 14. studeni 1906.

⁵⁷ *Slavenska Misao*, br. 2., 9. siječanj 1907.

⁵⁸ *Slavenska Misao*, br. 28., 11. srpanj 1906.

pašovali na njoj isto onako kako danas pašuju i na Rieci⁵⁹. Smatraju kako na „Senjskoj Rieci, tome alem-kamenu hrvatskog Primorja Magjari i Talijani vladaju *en maitre absolu*, ne dozvoljavajući ogromnoj većini pučanstva ni otvaranje jedne pučke škole...“ Situaciju su pogoršavala i mađarska pogodovanja talijanskom elementu u Rijeci posebice članci iz mađarskog tiska koji govore „nami nie žao što se o riečkim ulicama oru talijanske pjesme... Naši su oci pod talijanskom komandom lijevali krv za slobodnu Ugarsku... Mi ljubimo talijance, mi ne mrzimo njihov jezik, jezik Dantea i Petrarce.“, ali u istom članku koriste i izraze „mađarsko more“, „mađarska obala“, „mađarski pokrajinski grad“⁶⁰. Zatim, istaknuta je vijest kojima se „onim rezolucionašima kojima nije poznato, daje na znanje da je slavna ugarska vlada izdala za prvi razred osnovne škole na Senjskoj Rieci taliansku čitanku, u kojoj se nalazi ovaj komad za čitanje pod naslovom *La patria*“, uz koju je uslijedio i prijevod⁶¹:

„Io sono nato a Fiume. Fiume è il mio natalizio, sono per questo Fiumano. Io non sono soltanto Fiumano, sono anche Ungherese, perchè Fiume forma una parte d'un paese molto grande, molto ricco e molto bello, chiamato Ungheria. L'Ungheria è la mia patria. Tutti quelli, che sono nati nell'Ungheria si dicono Ungheresi.“

„Ja sam rođen na Rieci. Rieka je mjesto mog rođenja, stoga ja sam Riječanin. Ja nisam samo Riječanin već sam i Magjar. Rieka sačinjava jedan dio jedne zemlje vrlo velike, vrlo bogate i vrlo lijepe, nazvane Magjarska. Magjarska je moja otačbina. Svi oni koji su rođeni u Magjarskoj, zovu se Magjari.“

Ovaj vrlo jednostavan tekst namijenjen djeci, zapravo sadržava očitu mađarsku politiku prema Rijeci koja se nije niti u jednom trenutku, unatoč Riječkoj rezoluciji, hrvatsko-mađarskim odnosima, krizi dualizma, vanjskoj politici i ostalim faktorima, uopće promijenila. To potvrđuju i hrvatsko-ugarski pregovori o kojima doznajemo iz broja 20. koji je izašao 15. svibnja 1907. godine koje govore kako je „hrvatsko-srpska koalicija doživjela poraz i sramotu, promijenilo se nije ništa nego je sve ostalo kao i prije, o saniranju Nagodbe ni govora, o reinkorporaciji Dalmacije ni spomena, o samostalnom gospodarskom području ni govora“.

U usporedbi sa prethodna dva dnevnika, *Slavenska Misao* je također tjednik sa vrlo jakom programskom osnovom koju urednik Jakić potkrepljuje pomnim odabirom vijesti i članaka kao što

⁵⁹ Slavenska Misao, br. 46, 14. studeni 1906.

⁶⁰ Slavenska Misao, br. 4., 23. siječnja 1907.

⁶¹ Slavenska Misao, br. 30., 19. lipanj 1907.

je to slučaj i u talijanskim novinama. Stoga, i u ovom slučaju potrebno je kritičko i objektivno proučavanje činjenica unutar članaka. No, bez obzira na moguću manipulaciju informacijama, tjednik „Slavenska misao“ daje nam detaljan uvid u politička i etnička previranja u Hrvatskoj, ali i u gradu Rijeci. Posebice se iz članaka *Slavenske Misli* uočava važnost grada Rijeke i njegova simbolika u neuspjeloj Riječkoj rezoluciji, čemu zasigurno doprinosi i sličnost političke i etničke situacije između Rijeke i Trsta, u kojem je izlazila *Slavenska Misao*.

Tijekom analize ovih novinskih članaka, najviše se istaknuo potpuno različiti aspekt prenošenja vijesti i političkih stavova unutar ove tri novine koje su sve izvještavale o istom gradu u istom vremenskom razdoblju. Razlike poput potpunog izostanka informacijama o centralnim događajima u nekom gradu, zatim potpuno suprotni prikazi događaja u skladu sa programskom pozadinom novina te naposljetku prikaz „novinskog rata“ i promjena zastupanog političkog smjera tijekom nekoliko mjeseci glavne su karakteristike analize ovih novina. Nadalje, unatoč tome što odabrane novine nisu izlazile na području grada Rijeke o čijim je političkim i etničkim sukobima bilo riječi u ovom radu, novine su sadržavale pregršt informacija o situaciji istih te nam upravo manipulacija informacijama i kontrast između *L'Eco dell'Adriatico*, *Il Giornaleto di Pola* i *Slavenske Misli* otkrivaju neke od nacionalističkih i političkih stavova koji su postojali u Istri, Rijeci i Trstu početkom 20. stoljeća. Također, detaljni opisi situacije u gradu Rijeci otkrivaju nam puno o mađarsko-hrvatsko-talijanskim odnosima u Rijeci, te nam isto tako potvrđuju i njegovanje autonomije grada Rijeke i talijanskog karaktera kao dio izgradnje *fiumanskog* identiteta. Unatoč brojnim prevratima, napadima, nasilju i suradnjama možemo zaključiti kako je nacionalna pozicija Hrvata, Mađara i Talijana - Fiumana u gradu Rijeci 1906. i 1907. godine vrlo složena te kako je na nju utjecalo više faktora; od politike „novog kursa“ utjelovljene u Riječkoj rezoluciji, mađarskog nacionalnog programa stvaranja mađarske nacije i Velike Mađarske države, riječke Autonomnaške politike pa sve do utjecaja iz vanjske politike - talijanskog iredentizma, austrijske borbe za očuvanje dualizma, austrijske politike *Drang nach Ostena* i naposljetku Trojnog Saveza.

8. Zaključak

Riječki *corpus separatum* je od stjecanja ove titule koja mu je donijela posebnu autonomiju, zaista postao kozmopolitski grad trgovine na čijem teritoriju su se isprepleli talijanski, hrvatski i mađarski element. Pod utjecajem događaja na nivou čitave Austro-Ugarske monarhije koji uključuju vanjsku politiku i diplomaciju, razne interesne zone i pokušaje nametanja prevlasti u cilju zadržavanja ili dobivanja vlasti i premoći, te raznih pokušaja održavanja dinastijskog poretka u Monarhiji, Rijeka je također postala poprište nacionalnih sukoba koji su postepeno zavladao gotovo čitavom Europom, a posebice u multinacionalnoj Austro-Ugarskoj monarhiji. U takvim je okolnostima došlo do oblikovanja *fiumanskog* identiteta koji je preuzela određena skupina ljudi u gradu koja je taj identitet temeljila na autonomiji i talijanskom karakteru gradskog stanovništva. Iako je, u skladu sa nacionalnom retorikom u čitavoj Monarhiji, i u Rijeci započelo krajem 19. i početkom 20. stoljeća sve veće isticanje *fiumanskog* identiteta kao nacionalnog identiteta, *fiumanski* odnos prema ostalom stanovništvu u gradu jednim dijelom nam govori da se *fiumanski* identitet ne odnosi na stanovnike grada Rijeke, već na ekskluzivnu skupinu koja je do početka 20. stoljeća temeljila svoje odluke uvelike na ekonomskim povlasticama koje su iz njih proizlazile. Nakon što je mađarska vlada postepeno započela oduzimati autonomna prava toj skupini kako bi mađarizirala grad u skladu sa svojom nacionalnom politikom, *fiumanski* identitet institucionalizira se u obliku Autonomaške stranke, preuzima nacionalnu retoriku koja se temelji na talijanskom karakteru, autonomnim povlasticama koje traju već stoljećima, isticanju posebnosti i odvojenosti od drugih što je rezultiralo i sukobima sa Hrvatima koji su doživjeli eskalaciju upravo 1906. godine. O tim događajima detaljno doznajemo iz navedenih novina no, analiza članaka pokazala je kontradiktornost informacija što ukazuje na manipulaciju izvještavanja u skladu sa određenim programom novina. S obzirom na činjenicu da su za navedene nacionalne sukobe bile velikim dijelom odgovorne upravo određene sile ili manje skupine ljudi koje su željele postići isključivo vlastite interese, veoma je važno sagledavati političke situacije sa više aspekata, a same kontradikcije u novinama ukazuju nam na česte subjektivnosti u tisku koje postoje i danas i koje uvijek zahtijevaju kritičko promišljanje.

9. Literatura

Andrási, D. (2004) *Ispreplitanje kulturno-povijesne uloge i pravnog stanja Rijeke na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, Rijeka i mađarska kultura*, Zbornik radova, Rijeka: Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, Državni arhiv u Rijeci.

Andrović, I. (1911) *Riečko pitanje prema Hrvatskoj i Ugarskoj poviesti i u politici od postanka do dana današnjega*, Rieka: Mercur.

Anić V. et al. (1988) *Povijest Rijeke*, Rijeka: Skupština općine Rijeka, Izdavački centar Rijeka.

Bleicken J., et al. (1990) *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb: Naprijed.

Brix, E. (1986) „*Der Gleichheitsgedanke in der österreichischen Sprachenpolitik um 1900*”. In *Wien um 1900. Aufbruch in die Moderne*, ed. Peter Berner, Emil Brix, and Wolfgang Mantl, 176–84. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.

Bužleta, N. (2005) *Tiskarstvo i nakladništvo u Istri 1859. – 1941.*, „Vjesnik bibliotekara Hrvatske“ 48, 374, 208-232.

Cella, S. (1956) *Giornalismo e stampa periodica in Istria*, “Atti e memorie della società di archeologia e storia patria” 56, 120-164.

Davies, N. (1998) *Europe, A History*, London: HarperPerennial.

Deák, I. (1990) *Beyond Nationalism A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918*, New York: Oxford University Press.

Depoli A. (1954) *Fiume nel 1848 e negli anni seguenti*, Roma: „Fiume“, Rivista di studi fiumani.

Dukovski, D. (2005) *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, Zagreb: Alineja.

Fried, I. (2005) *Fiume, Città della Memoria 1868-1945*, Udine: Del Bianco Editore.

Gerbini M. (1985) *Fianona d'Istria - La romana «Flanona»*, „Pagine istriane“, Rivista trimestrale di cultura fondata a Capodistria nel 1903, gennaio-giugno 1986 (Genova, 1985), p.34-48.

Giacich, A. F.(1861) *Bisogni e voti della città di Fiume*, Fiume.

Habdija, M. (2003) *Rad Društva Hrvatski sokol u Križevcima do 1914. godine*, Cris, god. V., br. 1/2003., str. 67-74.

Hobsbawm, E.J. (1987) *Doba revolucije*, Zagreb: Školska knjiga.

Hobsbawm, E.J. (1990) *Nations and nationalism since 1780: programme, myth and reality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jelavich, B. (1983) *History of the Balkans, Vol 2: Twentieth Century*, Cambridge; Cambridge University Press.

Judson P. M., Zahra, T. (2012) *Introduction*, „Austrian History Yearbook“, Volume 43, 21-27. <http://works.swarthmore.edu/fac-history/77/> (17.9.2016).

Judson, P. M. (2003) „*Nationalizing Rural Landscapes in Cisleithania, 1880-1914*“ u „*Creating the Other: The Causes and Dynamics of Nationalism, Ethnic Enmity and Racism in Central Eastern Europe*“, Ed. Nancy Wingfield, New York: Berghahn Books, 127-148.

Judson, P. M. (2006) *Guardians of the Nation, Activists on the language frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Kann, R.A. (1984) *The peoples of the Eastern Habsburg Lands 1526-1918.*, Seattle: University of Washington Press.

Karpowicz, Lj. (1986) *Riječki Corpus Separatum 1868-1924*, Doktorska disertacija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Klinger W. (2013) *Un capitolo della questione d'Oriente: Il Corpus Separatum di Fiume 1773-1923.*,
[https://www.academia.edu/6900966/Un capitolo della Questione dOriente il Corpus separatum di Fiume 1773 1923](https://www.academia.edu/6900966/Un_capitolo_della_Questione_dOriente_il_Corpus_separatum_di_Fiume_1773_1923) (30/07/2016).

Klinger, W. (2001) *La nascita dei movimenti nazionali a Fiume*, Međunarodni znanstveni skup, *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, Rijeka: Edit.

Klinger, W. (2012) *Dall' autonomismo alla costituzione dello stato: Fiume 1848-1918.*, Roma, u: *Forme del politico. Studi di storia per Raffaele Romanelli*, Roma: Viella.

Laven D., Damien, E. (2015) *Empire, City, Nation: Venice's Imperial Past and the „Making of Italians“ from Unification to Fascism*, u *Nationalizing Empires*, Budapest: Central European University Press.

Lovrenčić, R. (1972) *Geneza politike „Novog Kursa“*, Zagreb: Izdavački servis Liber.

Lukežić, I (2001) *Hrvatska periodika u Rijeci od 1900. do 1918. godine*, Međunarodni znanstveni skup, *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, Rijeka: Edit.

Lukežić, I. (1991) *Va fuori, O stranier!*, „Fluminensia“, 3., br. 1-2., str. 1-9.

Pužar, A. (1996) *O „Antejskoj konvenciji/tradiciji“ u riječkom pjesništvu talijanskoga jezičnog izraza*, „Fluminensia“, god. 8., br. 1-2, str. 33-45.

Roberts, J. M. (2002) *Povijest Europe*, Zagreb: AGM.

Seton –Watson, R. W. (1918) *The rise of Nationality in the Balkans*, New York: E. P. Dutton and Company.

Seton-Watson, R. W. (1911) *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London: Constable & Co. Ltd.

Smith, Mack, D. (1959) *Italy A Modern History*, Ann Harbour: University of Michigan Press.

Sugar, P. F. (1963) *The Nature of the Non-Germanic Societies under Habsburg Rule*, „Slavic Review“, Vol. 22, No. 1., pp. 1-30.

Šidak J., Gross M., Karaman I., Šepić D. (1968) *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb: Školska knjiga.

Taylor, A. J. P. (1948) *The Habsburg Monarchy 1809 – 1918, A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London: Hamish Hamilton.

Taylor, A. J. P. (1954) *The struggle for mastery in Europe 1848 – 1918*, Oxford: Clarendon Press.

Viator, S. (1908) *Racial Problems in Hungary*, London: Archibald Constable & Co. Ltd.

Volpi, G. (2003) *Fiumani, Ungheresi, Italiani, La formazione dell'identità nazionale a Fiume nell' epoca dualista (1867-1914)*, u: *Nazionalismi di Frontiera, Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850-1950*, a cura di Marina Cattaruzza, Soveria Mannelli: Rubbettino Editore.

Wank, S. (1993) *The Nationalities Question in the Habsburg Monarchy: Reflections on the Historical Record*, Minneapolis: University of Minnesota, Center for Austrian Studies.

Wolf, M. (2015) *The Habsburg Monarchy's Many-Languaged Soul, Translating and interpreting, 1848-1918*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Novinski izvori:

L' Eco dell'Adriatico (1906.-1907.)

Il Giornaletto di Pola (1900.-1909.)

Slavenska Misao (1903.-1908.)

Novine dostupne u digitaliziranom obliku na: <http://ino.com.hr/pretrazivanje.html>